

הירחון לספרות

# שבתון קל

• חברה • ביקורת • תיאורון • אמנות •

שנה כ"א • גליון 214 • כסלו תשנ"ח • דצמבר 1997 • 20 ש"ח



HEBREW UNIVERSITY LIBRARY  
40 GARDNER STREET  
ROCKLINE, MA 02146

שיחת החודש עם  
שולמית אלוני

מהספרות הערבית:

סלמאן מצאלחה

אימאן מרסאל

מחמוד דרויש

נזאר קבאני

אבו נוואס

עבד אל קאדר אל ג'נאבי

מוחמד עלי טאהא

תופיק אלחכים

על "לילה בסנטה פאולינה" ליצחק אורבוך אורפז - ידידיה יצחקי  
ראיון אחרון עם המשורר האמריקאי ויליאם מתיוז - רפי וייכרט

כל המדורים הקבועים

הגליון הזה

הגליון הזה חוזר ומפנה את תשומת לבו של הקורא אל הספרות השכנה, הקרובה ביותר לספרותנו, היצירה הערבית והפולסטינית. זו מסורת ארוכת שנים של עתוננו לנהל שיח עם ספרויות האזור.

בין הרשימות (שהפעם הן נוטות יותר אל החברתי והפוליטי) ימצא הקורא התייחסות אל הקובץ "סיפורים פלסטיניים" בתרגומו של משה חכם ואל מסמך ספרותי יוצא דופן, "מכתבים אל עץ הלימון" שכתב בשיר אל חיירי, גולה פלסטיני, יליד רמלה.

הפעם, המדור עשיר בשירה ובפרוזה.

לצדם של משוררים מוכרים בארץ ובעולם אנו מביאים לראשונה בעברית משיריה של משוררת צעירה ממצרים, ששירתה מזכירה את השירה האירופית וגם את זו שלנו: אימאן מרסאל, בתרגומו המעולה של פרופ' ששון סומך.

כמו כן, אנו מביאים, שוב, משיריו של המשורר כותב העברית סלמאן מצאלחה.

לא נחזור ונספר על מתמוד דרוויש, עבד אל קאדר אל ג'נאבי או נזאר קבאני, ואחרים, הידועים היטב גם לקוראינו הוותיקים.

לעומת זאת נמליץ בפני הקורא שיפנה אל שיריהן של ארבע משוררות צעירות: אריאלה בהלול-דימנד, נועה טנאי, ענת קוריאל וג'ניס רביבו.

אל לו לקורא לפסוח על מסתו של ידידיה יצחקי על יצחק אורבך-אורפז ועל ראיון אחרון שערך רפי וייכרט עם משורר אמריקאי נפלא, שנפטר בימים אלה, ויליאם מתיוז. מיותר להוסיף שכל החומר, על מדוריו הקבועים, הותיקים והחדשים של העתון, מוגש לקורא, בתקווה שימצא בו עניין, כפי שמצאנו אנחנו.

ואחרון אחרון, אך אולי ראשון בחשיבותו האקטואלית-ציבורית, שיחת החודש עם שולמית אלוני.

## בעקבות השביתה הגדולה

העובדים זכו בהשגים גדולים כתוצאה מהשביתה הגדולה והעקבית, גם בתחום החומרי ממש (הפנסיה) וגם בתחום הערכי, שבעיני הוא חשוב יותר. זו הפעם הראשונה שהאוצר ויתר לעובדים ונסוג מעמדתו "הבלתי מתפשרת", משום שתביעת העובדים היתה צודקת בעליל. ומשום שעמדתה של ההסתדרות היתה חד משמעית ולא היו לה מטרות צדדיות, שאינן רלוונטיות לעצם המאבק. זו היתה שביתה מקצועית שיצאה להגן על הישגי העובדים בעבר. ועוד, ציבור העובדים היה מלוכד, מעבר לחילוקי דעות פוליטיים, דתיים ועדתיים.

השביתה הבליטה את התלות ההדדית של העובדים. בערבות הדדית על רקע השתייכות למעמד ולא למפלגה או לעדה. ראינו בטלוויזיה שלושה אנשים: עמיר פרץ איש מפלגת העבודה, עם חבר מרכז הליכוד וחבר ש"ס, כשהאחרון מצביע על שלושתם ומכריז בקול רועם "זאת הקואליציה".

בעקבות התנהגותם הפוליטית של העובדים, עולה מחשבה על כך שבעצם לא קיימת בארץ מפלגת עובדים אמיתית. מפלגה שמייצגת את העובדים על מכלול האינטרסים שלהם; ללא הבדל של לאום, מין, דת וגזע. ואולי, בעקבות השביתה, מפלגת העבודה - שמטבע הדברים היתה אמורה לייצג את העובדים בזירה הפוליטית - תעשה בדק בית ותשאל את עצמה, האם לא מן הראוי היה להתייצב לצדם של השובתים במקום להסתפק בתפקיד העומד מן הצד?!

הרי ככלות הכול, חייבים להבין, האדם העובד הוא האדם הבונה, היוצר, המאכיל, המלביש, הבונה בית, המרפא, המלמד, המנקה, במלים אחרות: המפעיל את מערכת אמצעי החיים הדרושים לכל. ובנוסף, הוא העובד, הוא גם הכוח המגן, כלומר, הצבא.

הוא גם הממליך מפלגות ומנהיגים, הוא גם המאכלס את כל העמדות החברתיות היצרניות. יתר על כן, אותו ציבור עובדים, בכל תחומי החיים, נושא על גבו משא של קבוצות לא יצרניות כמו, למשל, תלמידי הישיבות הנהרגים באוהלי תורה.

על כן, אין זה מופרז לומר כי העובד מן הראוי שיעמוד גם ליד הגה השלטון. זו לא פרווילגיה, זה פועל יוצא מתפקידו החברתי ומכותו

הכמותי בחברה.

אנשי תרבות, אנשי מחקר, האקדמיה כולה, בעלי מקצועות חופשיים, נוער בחלקם, אמנים בכל תחומי האמנויות, הם בעלי ברית מסורתיים וטבעיים של ציבור העובדים, כי גם הם בונים, מחנכים, מעשירים, מאירים את החברה כולה.

כך יש לראות את הדברים לדעתי, אך לא כך זה משתקף בפני המציאות, בוודאי לא במפה הפוליטית של ישראל. אבל יש תקווה, שאם נצליח לפרוץ אל השלום עם שכנינו, יעלמו כמה נושאים שבויכוח הציבורי המפלג את חברתנו, ואז, אולי, יבוא הזמן.

## זיגי פרנקל

לפני כעשרים שנה הכרתי אותו לראשונה. גבר נאה מאוד. עור פניו בריא, שזוף. חוטם בולט. פנים חייכניות, עיניים ספק מופתעות ספק מחייכות חיוך אירוני קל. ואחר כך באו השיחות. שטף דיבור איטי, משפטים מנוסחים לאחר מחשבה, שזור בהם הומור לא ישראלי,



אירופי קל. התייחסות מדייקת, עתים מרוב דיוק אפילו במקצת מייגעת. היו שיחות על הספרות הרוסית, האנגלית. על שירה ופרוזה. הכול בפירוט רב. וכן, מומחיותו בתחום הנשק (שנים רבות היה איש התעשייה הצבאית, ממציא בתחום זה). אמרת אקדה, למשל, וזכית להרצאה לא קצרה על סוגי אקדחים. אם מנית למשל, בנשימה אחת, אקדה תופי וברטה, קיבלת מיד הערה שזה לא אותו הדבר. אחר כך בא הסבר מכני, מדויק בנוגע לשני הסוגים, המנגנון, הקוטר, הטווח, עומק החדירה וכו' וכו'...

כעבור זמן באו הסיפורים שכתב באנגלית ודאג לתרגמם לעברית. ב"עתון 77" פורסמו רבים מהם. נובלה חשובה שכתב, 'התמנון', שפורסמה בעתוננו ב-1979, גל' 16-17, היתה היצירה הראשונה בארץ שעסקה ברצח כפר קאסם. יצירה אמיצה שמאוחר יותר הופיעה בספרו היחיד שראה אור בעברית, "זקנתה של מכשפה". סופר מוכשר, מוכשר מאוד. מדייק ביצירתו, כפי שדייק בשיחה אישית ואינטימית.

לא זכה להערכה הראויה. הלך מאתנו סופר מוכשר, צייר, גרפיקאי, ספורטאי, חובב דיג וצלילה תת-מימית, איש תרבות. הספרות העברית והישראלית לא ידעה להעריכו ולגמול לו. זה לא חדש.

אני איבדתי חבר קרוב. קרבה רוחנית ואישית היתה בינינו. היתה לנו ביוגרפיה דומה. כמעט זהה. לי קשה להסתגל לרעיון שלא אפגוש בו. שלא נשתה יחד וודקה ולא נקנח בדג מלוח, בנוסח הרוסי. איש תרבות העולם וכל כך קרוב. זו האבדה שלי, אבל מהי לעומת החסר שחשים אלונה, רעייתו ושני בניו.

אני אותו זוכר יומיום. ואזכור.

## עשר לאינתיפדה

לפני כעשר שנים פרצה האינתיפדה. הניצוץ שהצית את התבערה היתה תאונת דרכים בדרום, שבה נהרגו ארבעה פועלים. השמועות היו שזו היתה תגובת נקם על הרצחו של רס"ר ותיק על-ידי הפלסטינים. האירועים הראשונים לא הטרידו במיוחד את כוחות הביטחון והציבור ראה בהפגנות וביידוי האבנים, בעיקר על-ידי ילדים ונוער, התפרצויות זמניות, העתידות לחלוף במהרה והחיים - על-פי דעתם - ישובו למסלולם הרגיל.



השער: מיכאל בסר, הקדמה היא בדם האדם, (עמ' 39)

לכבוד עתון 77 ת"ד 16452 ת"א 61163  
 אבקש מנוי לשנת 1998/1997  
 שם ושם משפחה \_\_\_\_\_  
 כתובת \_\_\_\_\_ טל' \_\_\_\_\_  
 מצורפת המחאה על-סך 180 ש"ח עבור 11  
 גליונות כולל משלוח  
 בנק \_\_\_\_\_ סניף \_\_\_\_\_  
 מס' המחאה \_\_\_\_\_  
 חתימה \_\_\_\_\_ תאריך \_\_\_\_\_

**שירה ופרוזה**

5	סלמאן מצאלחה: שירים
6	אימאן מרסאל: שירים; מערבית: ששון סומך
7	יעקב בסר: שיר
8	ג'ניס רביבו: שיר
9	ענת קוריאלי: שיר
11	מחמוד דרויש: שיר; מערבית: פרץ-דרור בנאי
14	אבו נוואס: שיר; מערבית: שמואל רגולנט ועופרה בנג'ז
14	עבד אל קאדר אל ג'נאבי: שיר; מערבית: ראובן שניר
15	שמואל שתל: שירים
17	אנדר אלדן: שירים
17	מירון ח. איזקסון: שירים
18	נזאר קבאני: שיר; מערבית: לאה גלזמן
27	דרור אלימלך: שירים
33	אריאלה בהלול-דימנד: שירים
33	נועה טנאי: שירים
34	מוחמד עלי טאהא: לילה ברכבת בריגה; סיפור; מערבית: משה חכם
38	תופיק אלחכים: שני קטעים; מערבית: פרץ-דרור בנאי

**מסות ומאמרים**

20	ידידיה יצחקי על "לילה בסנסה פאולינה" ליצחק אורבוכ אורפו
26	רפי וייכרט עם ועל המשורר האמריקאי המנוח ויליאם מתיוז

**רשימות וביקורת ספרים**

7	ניצה גורביץ על "החיים בשוקולד" לדורי טרופין
8	ששון סומך על "מכתבים לעץ הלימון" לבשיר אל חיירי
9	רות לאופר על "ספר שאל" למרדכי גלדמן
10	אלי שי על דו"ח אמנסטי 1997
15	רות לבנית על "ההפוגה" לפרימו לוי - הסרט והספר
12	שמואל רגולנט על "סיפורים פלסטיניים" בעריכת ובתרגום משה חכם
13	דן יהב על "ציות וסירוב" לחיים גנז
14	רות לאופר על "ללכת להרים" ליחיאל חזק
15	דורין מרגלית על "התפרצות א" לעדנה מוזיא
16	דב בר-ניר: כיבוש הפרלמנטים ע"י נשים

**מדורים**

	לפי שעה - יעקב בסר
4	המלצת עתון 77
16	חצי פינה - רוני סומך
22	שיחת החודש - עם שולמית אלוני
28	גלויה אמריקאית - משה דור
30	מצד זה - עמוס לויתן
40	אינדקס - 1997

שנה כ"א • גליון 214 • כסלו תשנ"ח • דצמבר 1997 • 20 ש"ח

**Iton 77**  
Literary Monthly

Editor: Jacob Besser  
 Managing Editorial Board: Shimon Ballas,  
 Yosi Hadar, Amos Levitan, Shalom  
 Ratzabi, Sasson Somekh, Rony Someck,  
 Arie Sivan, Zvi Atzmon, Oded Peled, Dorit  
 Peleg  
 Vice Editor: Amit Israeli-Gilad  
 Management and Graphic Design:  
 Michael Besser

המו"ל: אגודת סופרים ואמנים לקידום הספרות  
 והתרבות בישראל - עמותה  
 בתמיכת משרד החינוך והתרבות, מינהל התרבות  
 והאמנות.  
 עיריית ת"א יפו - האגף לאמנויות.  
 המערכת והמנהלה: טל': 5619879, ת"ד 16452  
 ת"א  
 גרפיקה ממוחשבת: דפוס מופת-רוזמרין בע"מ  
 לוחות: אורניב

**עתון 77**

**ירחון לספרות ולתרבות**

העורך: יעקב בסר  
 חברי המערכת: שמעון בלס, יוסי הדר, עמוס לויתן, ששון  
 סומך, רוני סומך, אריה סיון, צבי עצמון, דורית פלג, עודד  
 פלד, שלום רצבי  
 עורכת משנה: עמית ישראלי-גלעד  
 ניהול ועיצוב: מיכאל בסר  
 ניקוד: שמואל רגולנט  
 מועצת המערכת: יצחק אורבוכ-אורפו, גילה בלס, משה דור  
 נתן זך, א.ב. יהושע, עוזר רבין, ש. גיורא שוהם, אנטון  
 שמאס.

המערכת אינה עונה בכתב על פניות כותבים ואינה מחזירה כתבי יד אלא אם צורפה אליהם מעטפה מבוילת. חומר יש לשלוח רק בדיאר רגיל, כשהיא  
 מודפסת ברווח כפול על צד אחד של הנייר. רצוי לצרף דיסקט בתאום עם המערכת. פגישות עם העורך רצוי לתאם מראש.

נתן זך: מות אמי; הוצאת הקיבוץ המאוחד; 1997; 125 עמ'  
 אחד הספרים החושפניים, האישיים והמרגשים ביותר שכתב זך. סיפורי שירים קצרים עד קצרים מאוד. מזכירים במדת מה את סיפוריו של קפקא, אך נעדרים לחלוטין כל ספרותנות. דמות האם משורטטת בנגיעות קצרות ומדויקות, בחייה, בגסיסתה ובמותה. ברקע נגיעות גם לדמותו של האב, של קרובי משפחה נוספים.

בירכתי הספר מחזור שירים: 'נ.ב.' שהם שונים מכל מה שכתב זך עד כה. לא ניתן לקרוא בספר ולהחזירו אל המדף. הקורא יהלך עם מה שקרא ימים רבים. לא ישכח. 'כשבאתי להעביר אותה למוסד הביטה בי ואמרה: שוב באת בהבעה של שוטר. אתה בדיוק כמו אביך. בן אדם רע. אחר כך נבהלה כנראה, כי מיד הוסיפה: מה היינו עושים בעולם בלי שוטרים?'



אלבר קאמי: מכתבים לידיד גרמני; מצרפתית; עדינה קפלן; 1997; 82 עמ'  
 'מסמך של מאבק נגד האלימות' (קאמי, במבוא). ארבעה מכתבים שנכתבו בזמן הכיבוש ופורסמו במחתרת. בהם מסתמנת כבר משנת 'הדבר' ו'האדם המורד'. כולל הקדמה שהעמיד קאמי לתרגום האיטלקי ואחרית דבר מאת דוד אוחנה.

הינריך בל: הגנרל עמד על הגבעה; מגרמנית; רוני לוביאנקר; סידרת מבחר תרבות; זמורה ביתן; 1997; 219 עמ'  
 קובץ סיפורים מן המלחמה. 'האיוולת והעוול מנקודת מבטו של החייל האפור, בורג קטן ומפחד במכונה השטנית'.

אבנר הולצמן: ספרות ואמנות פלסטית; סידרת מושג; הוצאת הקיבוץ המאוחד וקרן יהושע רבינוביץ לאמנויות; 1997; 160 עמ'  
 ספר שני בסדרת ספרי המבוא, 'מושג', שנועדה להצגת מילון

הפואטיקה וביקורת הספרות בת ימינו. התבוננות משווה ביצירות מתחומי האמנות הפלסטית והכתובה כתחום מחקר וכשיטת עיון.

חנוך לוין: משפט אונס ואחרים; ספרי סימן קריאה/ הוצאת הקיבוץ המאוחד - ספרי תל-אביב; 1997; 309 עמ'  
 בכרך השישי ממחזותיו המקובצים של חנוך לוין, מחזות שנכתבו בשנים 1995-1997; המחזות: "כריתת ראש", (שהוצג על הבמה) "משפט אונס", "האיש עם הסכין באמצע", "אלמו ורות", "חרד ומבהל".

גיאורג ביכנר: מות דנטון; מגרמנית; שמעון לוי; לנץ; מגרמנית; אברהם ברטורא ואהרן אמיר; סידרת עופר איילים; הוצאת הקיבוץ המאוחד; 1997; 112 עמ'  
 המחזה הידוע "מות דנטון" עוסק בדנטון האיש, שותפיו ויריביו. ביכנר, המחזאי והמהפכן הגרמני בן המאה ה-19 ("ווייצק") ראה בדנטון דמות המגלמת את סתירות המהפכה. "לנץ" הוא סיפור ביוגרפי על י.מ.ר. לנץ, מחזאי ומשורר בן תקופתו של גתה, המתאר מהלך אובדן שפיותו של לנץ.

יצירותיו המעטות של ביכנר (שמת מטיפוס בגיל 24), לא עוררו כמעט הד בתקופתו ונשכחו. הן נתגלו מחדש בעוצמה לאחר מלחמת העולם הראשונה, כמייצגות את מצוקת האדם המודרני.

יאירה גנוסר: 'לא בשבילנו שר הסקסופון'; על שירי יאיר אברהם שטרן; הוצאת יאיר ע"ש אברהם שטרן; 1998; 468 עמ'  
 מחקר ראשון בשירי יאיר שטרן. המשוררת יאירה גנוסר כותבת על "המשורר המקולל", של "המדינה שבדרך", ששירתו אינה מוכרת ומסיבות היסטוריות, חברתיות ומסיבות הקשורות באישיותו של יאיר, שהניעוהו לא לפרסם את ספר שיריו. חלקו הראשון של הספר כולל ביוגרפיה של יאיר, החלק השני מביא קטעי יומן מתקופת הלימודים באוניברסיטה העברית ושירים ראשונים ברוסית, ביניהם "חיילים אלמונים", 'מחברות פירנצה' - שירים וטיוטות לקראת פרסום קובץ שירים וכן עבודתו השירית מתקופת חייו האחרונה, המביעה תחושת אשם כלפי ההורים שנותרו באירופה.

אלי הירש: טיול בשלושה; הוצאת הספריה החדשה; הוצאת הקיבוץ המאוחד/ספרי סימן קריאה; 1997; 126 עמ'  
 אלי הירש משרטט בתשעים ושש סונטות, מסע בן שבוע מאורביטו לסיינה, בחברת אשתו נתי ובתו דריה.

"שכחנו שאסויזו/ זה לא תל-אביב, שהיא בנויה על גבעה./ לבדנו זה לא היה בעיה, // אבל עם דריה על

הידיים או בעגלה/ הדרך התמשכה, מטפסת עד סנטה קיארה - ואיחרנו מתנשפים ונוטפים זעה".

עמיה ליבליך: דודה למחצה; הוצאת שוקן; 1997; 222 עמ'  
 בשנות החמישים לחייה מגלה שולה כי ייתכן שאחות אמה, שלא ידעה על קיומה, מתגוררת בבית האבות. מכאן היא יוצאת למסע חיפוש - בעקבות זהות הדודה ואל העבר.

מג טילי: ואנה שרה; מאנגלית; שרון פרידן; סידרת "סיפור אמיתי"; הוצאת הקיבוץ המאוחד-דניאלה די-נור; 1997; 249 עמ'  
 הסיפור מסופר מפיה של אנה, ילדה ממשפחה הרוסה. המשפחה, על ילדיה המרובים, נודדת ממקום למקום, בעקבות פרנסה, מפחד עובדים סוציאליים ומחמת שערוריות שונות. בלשון חסרת פאתוס ובתום מצירת אנה מציאות מסויטת של התעללות נפשית, פיסית ומינית, בה הילדים הם קרבן למבוגרים ולגחמותיהם, לתסכולם ולחוסר האונים של המתעללים וגם של המעלימים עין. הוסיף אחרית דבר: יצחק קדמן, מנכ"ל המועצה לשלום הילד.

יעקב שטיינברג: הצעיף האדום; כחר והקדים מבוא: רן יגיל; הוצאת גוונים; 1997; 119 עמ'  
 שמונה סיפורים: הצעיף האדום, יללה, העיוורת, בת הרב, החולה ביצר, בקור, על חוף הדסנה, מות הזקנה. סיפוריו של הסופר, יליד אוקראינה, 1887, מדברים גם אל הקורא העכשווי. שטיינברג עסק בדרכו המאופקת במתח ארוטי, בחולי, במוות. רן יגיל הקדים מבוא העוסק בדממה ובהעדר ככוח מניע בסיפורי שטיינברג.



יעקב שטיינברג

הצעיף האדום

מולי פלג: קור אות חיים; הוצאת הקיבוץ המאוחד; 1997; 63 עמ'  
 ספר שירה ראשון של מולי פלג. הספר זכה בפרס על-שם רון אדלר. 'תחילה אנחנו מתים. אחר כך/ אנחנו

מלה טובה. לבסוף אנחנו/ שרון עזר; מודדים זמנם של/ אחרים מבלי להשתתף במרוץ. // עד למקום אליו הגענו נבקע/ הכביש כמו ברעידת אדמה/ שנגרעה בטרם עת. העיר/ התרוקנה ושני חצאיה מדויקים".

אסתי ג. חיים: רקדנית שחורה בלהקת יחיד; הספריה החדשה - הקיבוץ המאוחד; 1997; 230 עמ'  
 בקובץ 12 סיפורים נפרדים, שדמות נשית מקשרת ביניהם, לעתים ילדה, לעתים אשה בוגרת. נקודת המבט נעה קדימה ואחורה בזמן, בסיטואציות מוקצנות, כאותה עיוורת הנוסעת לטייל בעולם, אשה המשוחחת בתא טלפון עם בתה שאיננה, הילדה הצופה בהן, אמה נצולת השואה, ממלכת החתולים הדמיונית של הילדה ההיא, ועוד. הסיפורים אוטונומיים, אך החוט המקשר ביניהם, נקודת המבט הנשית, יוצר מהלך שמילדות להתבגרות ולבשלות נשית.



אסתי ג. חיים  
רקדנית שחורה בלהקת יחיד

מיכל פריחת המוות; הוצאת כרמל-ירושלים; 1997; 71 עמ'  
 ספר שני למשוררת מיכל רוזנקרנץ. השירים מתעדים פרידה מאדם אהוב וגעגועים שלאחר מותו. "אני יודעת שעוד מעט, / לאט נפתחים כבר עלי הכותרת/ פריחת המוות. // והאדמה מתהפכת בציריה/ לשה מכאובה/ מכינה את יצועה לילדות אחרת- / לאט נפתחים כבר עלי הכותרת".

כריסטינה הזנקלבר-זבידה; צחוק אלפי שנים; מגרמנית; שלמה טנאי; הוצאת רשפים; 1997; 46 עמ'  
 מבחר מתורגם לעברית של המשוררת והציירת, ילידת גרמניה, החיה בישראל.

"עין הזוהב של הנצח, / סלעים בתבנית חול יבשה, / אכסניות לסלמנדרות נחפזות, / קבר צחוק אלפי שנים, / דמעות שנידפו בדם, / דיוקן האנושות ניבט מכל חריץ, / נשמה נטולת זמן של עצי זית ענקים".

כל מה שהיה

את כל מה שהיה לי בחיים,  
אני יכול לספור  
על כך היד האחת:

(1)

במות האיש הנדב בארץ רחוקה,  
תינוק אחד נולד וארץ נמחקה.

(2)

ירח במטה שחק לי בידים.  
ויד אחת שמטה חלב על השמים.

(3)

ולא ידעתי מה הוא פלא העולם.  
בין מים לשממה לארץ בא אדם.

(4)

בסבל שנמהל עם רוח ממזרח,  
הזמן הלה, אזל ועצב לא נשכח.

(5)

וגם נגטש הגן לצדי הכביש.  
הכל היה ענן של קיץ בלב איש.

יולי 96

קינה

על מה יש להתחרט?  
אלהים, לרב, למד לחטט  
בפצעים שסדק בכפות רגליו של  
תינוק עוד בטרם התקמט הירח  
בעיניו. זאת דרכו של עולם שיצר  
אלהים בידיו. זאת דרכו של אדם.  
ומאז הוא הולך וקמל בחלקת  
אלהיו הקטנה, במפץ שהולך וגדל.  
לא לשם השמים, רק לתת לעצמו  
קצת ספוק אלהי. וזאת היא האמת  
על האל המכתת את רגליו בחלל האפל.

לא יבוא אלהים, אלהינו, להציץ  
מקרוב על חלב שנשפך בקרבנו.  
כה רבים השבילים בשמים. ואחת  
על הארץ היא דרכנו. תינוקות  
לא ישתו את זרעו של החי ללא סבל  
במרום. ואם כך גורלנו, על מה יש  
לאדם להתחרט? על הסבא שאיננו,  
על האבא שאיננו, על האמא שאיננה.  
או, אולי, על הבן שלקחו אדוני  
הצבאות ללא עת.

על חופש היצירה בעידן הלאומי

מכיון שאינני מדינה, לא גבולות  
בטוחים לי, או צבא ששומר יום  
ולילה על חיי חיליו. ואין קו  
צבעוני שמתח גנרל מאבק בשולי  
נצחונותיו. מכיון שאינני מועצה  
מחוקקת, פרלמנט מפקפק, שנקרא  
בטעות כמשכן נבחרים. מכיון  
שאינני בן לעם הנבחר, ואינני  
גם מכתר ערבי. לא יבוא איש אלי  
בטענות שוא שאני, כביכול,  
אנרכיסט חסר אב שיורק לבאר  
שאליה מסבים בני העם בחגיגה.  
צוהלים על קברי אבותיהם.  
מכיון שאינני פטאליסט, או חבר  
בארגון מחתרת שבונה כנסיות,  
מסגדים ובתי-כנסת בלבבות הילדים.  
שימותו בודאי על קדוש שם שמים.  
מכיון שאינני שום קבלן חפירות  
או סוחר בעפר, לא אמן מצבות  
ממרק האנדרטות לתפארת המתים.  
מכיון שאין לי שום ממשלה, עם  
או בלי ראש, ואין שום יושב ראש  
שעומד על ראשי. אני יכול, בנסבות  
מקלות שפאלה, להרשות לפעמים  
לעצמי, להיות בן-אדם,  
קצת חפשי.

# אימאן מרסאל

מערבית: ששון סומך

## במלוא שמחתם

אֶכְנִיס אֶת הַטֶּלְפוֹן לְמִטְתִּי  
וְאֶשׁוּחַח אִתְּם לְפָנַי הַשָּׁנָה עַל דְּבָרִים רַבִּים  
כְּדֵי לְוֹדָא שְׁהֵם אֶכֶן קִימִים  
וְשִׁכְבָר קִבְעוּ פְּגִישׁוֹת לְסוֹף הַשָּׁבוּעַ  
וְשִׁישׁ לָהֶם בְּטַחֲוֹן  
שֶׁבְּגָלְלוּ הֵם פּוֹחַדִּים מִהִזְקָנָה  
וּלְפַעֲמִים מִשְׁקָרִים.  
  
אֹדָא שְׁהֵם אֶכֶן קִימִים  
בְּמִלּוֹא שְׁמַחְתֶּם  
וְשִׁאֲנִי לְבִדִּי  
וְשֶׁהִבְקַר אֶפְשָׁרִי  
כֹּל עוֹד יִהְיוּ שְׁנָאוֹת חֲדָשׁוֹת.

## יכול להיות שלא

יְכוּל לְהִיּוֹת שְׁלֹא אוֹכֵל  
לְקַחַת אֶת אָבִי בְּסוֹף הַשָּׁנָה לְיָם.  
לְכֹן  
אֶתְלָה מוֹל מִטְתִּי  
צְלוּם שֶׁל נוֹפְשִׁים  
וְחוֹפִים הַמְשַׁתְּרָעִים לְמַחֲזוֹת שְׁלֹא יִדְעֵתִים  
יִתְכֵן שְׁלֹא יִרְאֶה אוֹתָם.  
לְכֹן אֶשְׁתִּיק אֶת קוֹל גְּשִׁימוֹתִי  
בְּעוֹד אֲנִי מִטְבִּילָה אֶת קְצוֹת אֶצְבְּעוֹתַי בְּמִי מֶלֶח  
וְכַעֲבוֹר שָׁנִים אֲאֲמִין  
שֶׁשָּׁמַעְתִּי אוֹתוֹ אוֹמֵר:  
"רִיחַ יוֹד אֲנִי מְרִיחַ".

## לכבד את מרקס

מוֹל חֲלוֹנוֹת הָרְאֹנָה הַמוֹאֲרִים  
הַגְּדוֹשִׁים לְבְנֵי נָשִׁים  
אֵינְנִי יְכוּלָה לְעַצֹר בִּי  
מִלְחָשׁוֹב עַל מָרְקֵס.

לְכַבֵּד אֶת מָרְקֵס  
זֶה הַדְּבָר הַיְחִיד הַמְשַׁתְּף לְאֵלֶּה שְׁאֵהָבוּ אוֹתִי  
וְאֶשֶׁר לָהֶם הַרְשִׁיתִי לְדַגְדַּג - בְּמַדּוֹת שׁוֹנוֹת -  
אֶת בְּבוֹת הַצֶּמֶר-גֶּפֶן הַחֲבוּיּוֹת בְּגוֹפִי.  
מָרְקֵס,  
מָרְקֵס,  
לְעוֹלָם לֹא אֶסְלַח לוֹ.

## אני חושפת את עצמי

אֲנִי חִיַּבְת לֹמֵר לְאָבִי  
שֶׁהַגִּבֹר הַיְחִיד שֶׁהַתְּפָרְקָתִי בְּשָׁל תְּשׁוּקָתִי אֵלָיו  
הָיָה דוֹמָה לוֹ בְּיוֹתֵר;

לֹמֵר לִידִידִי:  
יֵשׁ לִי תְמוֹנוֹת שׁוֹנוֹת שֶׁל קְלִסְתֵּר־פָּנִי  
כְּלֵן אֲמֵתִיּוֹת, כְּלֵן שְׁלִי  
וְאֲנִי אֶחְלַק אוֹתָן בִּינֵיהֶם לְפִי־תוֹר.

אֲנִי חִיַּבְת לֹמֵר לְאֵהוֹבִי  
אֲנִי מוֹדָה לְבְּגִידוֹתִי  
שֶׁבְּלַעֲדִיהֶן  
לֹא הָיִיתִי מְמַתִּינָה זְמַן כֹּה רַב  
עַד שֶׁגִּלִּיתִי מְרַחֵב יוֹצֵא־דָפֶן בְּצַחוּקָה.

וְאֶשֶׁר לִי  
אוֹכֵל אוֹלֵי לְקַבֵּעַ  
שִׁאֲנִי חוֹשֶׁפֶת אֶת עֲצָמִי  
כְּדֵי לְהַתְחַבֵּא מֵאֲחוֹרֵיָהּ.

אימאן מרסאל - משוררת קהרית בת 30, תלמידת מחקר באוניברסיטת קהיר. השירים שתרגומם מובא כאן לוקטו מתוך ספר שיריה השני "מעבר השון מתאים ללימוד ריקודים" (קהיר 1995).

דורי טרופין: החיים בשוקולד; הוצאת 'עכשיו'; 1997; 74 עמ'



עולם טכנולוגי, חלול רגשית אך צבעוני ועתיר אפשרויות נשקף משיריו של דורי טרופין בספרו הראשון: "החיים בשוקולד". שירתו של טרופין משתלבת בסגנון הפוסט-מודרניסטי, והיא מבטאת לפחות פן אחד של התקופה העכשווית: הפן הממוכן, השטוח, הממוחשב.

העולם בשירתו החדשה של טרופין יכול להתפרש כאובייקט אינסופי לפעלולי דמיון, למניפולציות אינטלקטואליות, מקור ליופי או אכזבה, אך לא לחלומות, ודאי לא לרומנטיקה. לתפיסת עולם זו ניתן למצוא אישור במסרים שונים, וגם באמצעות תיאור דמויות מקראיות, מיתולוגיות וספרותיות קלאסיות. השיר "מתווך" בין דמויות אלה הנמצאות בדמיון ובזיכרון האנושי הקולקטיבי, לבין המציאות הקיומית העכשווית, קושר להן קיום מסוג חדש.

הקסם, המסתורין והמשמעות הפילוסופית העמוקה שיש לדמותה והרפתקאותיה של עליסה בארץ הפלאות והמראות למשל, מנופץ אל מול אשה "משחקת במניות רבות-סיכון וזללת מזון בריאות אנין [...] עמ' 23. (ושאר קורותיה הלא-אגדתיים של עליסה יתוארו ב"החיים בשוקולד").

גם לשמשון הגיבור לא נכון מפגש מלבב במיוחד עם מציאות ימינו אלו: סופו שהוא "פותח את השסתום הקבוע במרכז בטנו/ ועף קטן ומתרוקן מעל יפו" (עמ' 44). הדמויות "מתאימות" עצמן לעולם המכני, עולם של ניפוץ אשליות, ונטול רומנטיקה.

כמו כן, הדמויות המקראיות והספרותיות משמשות כחומר גלם לטוויית עלייה שירית, או כבסיס לבניית רעיון. בשיר "ביקור חוזר" "נפגש" שמשון הגיבור עם הארנב של עליסה, ואפילו קורא השיר נמצא שם. כולם בכפיפה אחת. הסכנה האורבת לטקסט השירי במקום זה ובהקשר זה, הוא בגלישה לתיאורים חסרי-משמעות, תמונות פלקטיות דו-ממדיות, וצירופים אבסורדיים, מבלי שהקורא ישותף בהצדקה הספרותית והאמנותית של היוצר לכך.

המכניזם של העולם והתקופה המשתקפת בשירים הם אמיתיים באופן חלקי ונכונים, כל עוד השירים לא הופכים למכניים בעצמם. בנקודה זו מצויים חלק משיריו של טרופין על הגבול בין ביטוי מסוגנן בעל אופי אינטלקטואלי ופוסט-מודרניסטי לבין שירים שיש בהם חסר אמנותי בתכנים משמעותיים הפורטים על נימי הרגש, ומהווים תנאי הכרחי לכל אמנות, מעבר לנושאים איתם מתמודדת

שירתו של טרופין, ניכרת בה ראשוניות של מפגש בוגר עם העולם והמציאות על צבעיהם האמיתיים והמוזיפים גם יחד, על מכאוביהם. בתוך רבים מהשירים אפשר לזהות התפכחות ביחס לעולם המעורבת בניסיון להבין את העולם, את הדינמיקה של החיים ושל התקופה. על רקע כל אלה מבצבץ בין השורות 'האני' הפרטי המתמודד עם הקיום על התופעות השונות שבו, עם התודעה, הזהות, והמצב הקיומי האישי. זאת למרות שהאלמנט האישי די מובלע ודי מיטשטש בתוך הסחף התיאורי, אינטלקטואלי, פילוסופי, אמירתי.

בין השירים בקובץ מצויים מספר שירים פשוטים-מורכבים שניתנים ליותר מפרשנות אחת, כמו השיר "אפרוח מכני": "שלשום בראתי אפרוח מחול/ חציו כתום חציו כחול/ כנפיים צפות לו ושתיים שלי/ השאר מצפות את הגג השלילי/ שפתו אפרוחית ורגליו במחול/ נוצות ירוקות ניטשות בחול/ ידיים רבות וזהב אדום/ מפתח קינטי חצי מדחום/ אפרוח מכני כלול שלמות וליטוש/ בראתי מאפר וחול נטוש." (עמ' 8). שיר זה המבטא את רוח השירים בקובץ, עשוי להתפרש כביטוי אירוני לחיים הנבראים על-ידי מכונה ש"תפסה" את מקומו של אלוהים. לעומת זאת, ולא דווקא בסתירה מוחלטת - אפשר גם לראות בו שיר ארס-פואטי. שיר המבטא תחושת התפעלות מתהליך יצירתי שיכול להיות קשור לכתיבת שיר, שיש בו מתחושת ה"בריאה", מהול באירוניה עצמית מסוימת על אופיו של השיר המכני שהוא יציר כפיו של המשורר אבל גם תוצר של תקופה.

הרובד האינטלקטואלי בולט בשיריו של דורי טרופין, הכתיבה שכלתנית למדי, והמבנים לוגיים לעיתים. אך הבסיס לכתיבה הוא דמיון, הרבה דמיון. חלק ניכר מהשירים בנוי מתמונות מורכבות המתפתחות מתוך מעין הבוק של דמיון. בתוך התמונות ובאמצעותן נרקמת מעין מציאות חדשה. המציאות הזו יכולה להכיל מכל וכל: תמונות נוף פנטסטיות או ריאליסטיות (נוף עירוני בעיקרו), תיאור אובייקטים שונים, רגשות או מה שניתן לתרגם כרגשות בלתי-אמצעיים, זוויות התבוננות. העלילות נטוות בד בבד עם התמונות תוך כדי

## יעקב בסר

### הלפני האחרונה

שוב עולה אור בקר קר  
על עיר סמוכה לים, סמוכה  
לחול, בקצה עולם, עוד  
מחפשים לבדוק ואולי גם  
לתאם מדות  
ונהלים של הקשת בענן  
המחשוב מרכב  
המשלח על הכן

בבסיס טילים בליסטיים  
הקרוב לקו  
מקצה לקצה  
מיבשת ליבשת  
רק הקשת  
בחיוך-שמים מרשע  
מנחשת שא  
התשובה  
הלפני האחרונה

ת"א 17.11.97

כמעט שנות דור, אולי שירתו של טרופין תהיה מנועליה של התקופה הנוכחית בה המכניזם אינו מהווה כבר איום, ומתחילים להיות מורגשים געגועים לטעמים אחרים שאולי יבקיעו מבעד "ציפוי השוקולד" של היצורים שנבראו בצלם האדם המודרני. (ואין בכך שיפוט ערכי או השוואתי, אלא התייחסות לתופעה מסוימת).

שיריו של דורי טרופין בחלקם אינטנסיביים חלקם מתומצתים. שפה עשירה וצבעונית, בתוספת של חריזה בסגנון מודרני. שפת-השירים היא שפה פרטית, אך מובנת למדי. ניתן לחוש בשירים השפעה של המשוררים דוד אבירן ובעיקר רוני סומק. מעבר לשירים - קיימים שמו המקורי של הספר, ועטיפת הספר עליה מתנוססת תמונה של מעין "אפרוח מכני" טובל בשוקולד. כל זמן שהעטיפה לא "גונבת את ההצגה", ניתן להתענג עליה וכמעט לחוש בטעמו המעט תמים מעט אירוני של השוקולד. ■

ניצה גורביץ'

יצירת מרקם שיש בו אלמנטים קולנועיים מבחינת המקצבים האינטנסיביים והמעקב של העין השירית המצלמת אחר התמונה והתנועה.

סגנון הכתיבה, התמונות והמקצב, הם האלמנטים העיקריים להתייחסות בשירים. נושאי השירים לרוב אינם מוגדרים, גם לדמויות אין קיום עצמאי - הן משרתות בדרך-כלל רעיונות, או תיאור מצבים דמיוניים או חצי-דמיוניים. למשל, כשמדובר על "ויל קמפ מוקיון שקספירי" (עמ' 14), זוהי רק דוגמה למשהו שנטווה על-ידי "כישור הנפש" (דימוי יפה בפני עצמו), הטווה גם פרחי-בר על תפוחתם הירוקה, וגם שמש, ואולי עולמות שלמים נוספים על מרכיביהם. את דמותו של המוקיון נטל הכותב מתוך המחזה והעבירו לתוך מציאות של שיר שם הוא מככב על "קורי שמש חדשה".

גם "בובה ממוכנת" של דליה רביקוביץ', ו"תפוז מכני" בקולנוע יצגו הלך רוחות של תקופה שלפני

## בני אדם שלמים יותר

בשיר אל-חייירי: **מכתבים לעץ הלימון**; מערבית: **דניאלה ברפמן**; עריכה: **רונית חכם**; הוצאת המרכז לאינפורמציה אלטרנטיבית, ירושלים; 1997

"המציאות מוזרה מהדמיון" היא מימרה נדושה, אבל לפעמים נכונה; חוקרי הספרות שואלים לעיתים אם הבדיון הספרותי מחקה את המציאות או שמא המציאות היא שמחקה את הבדיון. והרי דוגמה:

בשנת 1969 פרסם הסופר הפלסטיני ג'סאן כנפאני רומן קצר בשם "חוזר לחיפה". כנפאני היה דובר החזית העממית לשחרור פלסטין, ארגונו של ג'ורג' חבש, בנוסף להיותו סופר מוכשר; והוא חוסל בהתפוצצות מטען חומר נפץ שהונח מתחת למכוניתו, כנראה בידי "כוחותינו". ב"חוזר לחיפה" מסופר על זוג פליטים תושבי מחנה ביריחו, שהגיעו למחנה מלחמת 1967 לבקר בחיפה, עיר הולדתם, שאותה נטשו בעת המלחמה ב-1948.

רצונם עתה לפקוד את ביתם הישן בעיר, וביתר שאת לברר מה עלה בגורלו של בנם ח'לדון, שהיה אז בחיתוליו ונעזב בעת המהומה שקדמה לבריחה ההמונית מהעיר. הווג מתקבל בסבר פנים יפות על ידי מרים, דיירת הבית מאז, ומסתבר שח'לדון בנם נמצא ואומץ על ידי מרים ובעלה, שהיו חשוכי ילדים. שמו הוסב לדב, ועתה הוא משרת בצה"ל. את המפגש בין זוג הפליטים למרים, פליטת שואה בעצמה, מתאר כנפאני בתחכום וביכולת ספרותית נדירה. האשה היהודיה לא תוארה באורח סטריאוטיפי, כלומר כמפלצת אנושית, אלא כדמות חמה, רגישה ומסקרנת. סופו של הסיפור הוא שדב-ח'לדון מגיע הביתה מיחידתו, ומצהיר באוזני הוריו הביולוגיים שאין הוא מעוניין בהם שכן הם נטשו אותו בעת מנוסתם.

הופעתו של דב-ח'לדון זכתה לפרשנויות שונות, רובן אלגוריות, מצד מבקרים ערבים ואחרים שלעיתים נראות כמוגזמות; אולם מה שברור הוא שהסופר הפלסטיני הנציח באורח ריאליסטי ובצבעים עזים את המציאות שהשתררה למחרת מלחמת 1967, כאשר מאות פליטים באו בדחילו-ורחימו לפקוד את בתיהם הישנים בכל רחבי הארץ.

עד כאן הדמיון הספרותי המחקה את המציאות. ועתה לחיים המחקים את הבדיון: פעיל אחר של החזית העממית, בשיר אל-חייירי, כתב אף הוא, כעבור שנים רבות, ספר קטן ובו סיפר את סיפורו. הוא, באותם ימים נסערים של 1967 הוא הגיע לרמלה, שהיתה מקום מגוריו עד גיל 6, כדי לראות את ביתו הישן, מחוז ילדותו. תחילה הלך עם שני חברים, רמלאים לשעבר, לבקר בבתיהם של

החברים (הם היו מבוגרים ממנו וזכרו את רמלה הערבית היטב). אחד מהם התקבל על-ידי דיירת הבית בקללות וגורש בבושת פנים. השני התקבל בצורה מכובדת על ידי המנהלת היהודיה של בית הספר ששכן עתה בביתו הישן. כשהגיע תורו של בשיר לדפוק על דלת ביתו-שלו, ציפתה לו הפתעה רבת: צעירה נאה כבת 20, רחל שמה, קיבלה את האורחים בחמימות ובלבביות שלא ציפו לה כלל. בין השניים, בשיר ורחל, נקשרו קשרים אמיצים, ורחל היתה קשובה לשמוע את פרשת חייו וסבלו של הפליט הצעיר, ואף מוכנה היתה להאזין לדרשותיו הפוליטיות הנרגשות. רחל, כך מסתבר, הגיעה עם הוריה מבולגריה בשנת 1948 וביתו של בשיר הפך לביתם. היא צעירה סקרנית, בעלת נטיה דתית כלשהי; בשיחותיה עם בשיר היא הציגה את תפיסתה הציונית דתית במלוא התמימות, ונתקלה בתשובות מתלהמות ברוח האידיאולוגיה של "החזית". כשהיא אומרת לבשיר "אבל התנ"ך מורה על פלסטין אל הארץ אשר העניק אלוהים לבני ישראל ולזרעם אחריהם", עונה לה בשיר:

"נגיע אל התנ"ך אחר-כך, בואי נדבר עכשיו על ההיסטוריה של ימינו. ישראל היתה רעיון, שסבב, ראשית כל, בדמיונו של המערב האימפריאליסטי. וזאת בגלל שתי סיבות ברורות: ראשית כדי לפטור את עצמם מכס, שם, באירופה, ושנית, כדי ששליטתם במזרח תימשך, ובאמצעות המדינה שלכם הם יאחזו בחבל החנק של המולדת הערבית. זוהי הבעיה בקיצור. כאשר הבינה המנהיגות שלכם את כוונתו האמיתית של המערב, מיד החלה להזכיר את התנ"ך ואת סיפוריו על אודות ארץ זבת חלב ודבש, הארץ המובטחת."

ואף על פי שרחל לא השתכנעה מהגיונו של בן שיחה, הרי שהסיפור האנושי של בני משפחתו ובני עמו השפיע עליה ושינה את תפיסתה לגבי ההיסטוריה של הבעיה הפלסטינית. נקשרו יחסים חמים, שלוו בביקורים הדדיים, בין רחל לבין משפחתו של בשיר. אולם זמן מה לאחר מכן נעצר בשיר באשמת פעילות חבלנית, אך אשמתו לא הוכחה, והוא שוחרר. אחר כך נעצר שנית ונידון למאסר ממושך; וסופו שהוא גורש מהארץ בפקודת הצבא.

ערב הגירוש כתבה אליו רחל מכתב גלוי ופרסמה אותו בעיתון "ג'רוזלם פוסט", ובו גוללה את פרשת פגישתם וידידותם (שהיא שונה בכמה פרטים מגירסתו של בשיר, כפי שהיא משתקפת בספרו). היא כותבת:

"טבעי הוא לשנוא את אלה שגורמים לנו סבל. טבעי הוא לגרום כאב משום שסבלת כאב, ולהצדיק זאת באופן אידיאולוגי. אנו חיים על פיסת אדמה קטנה, שבה שני העמים אוהבים זה בזה בחיבוק הרה-גורל. אני מאמינה,

שהמפגש בינינו טומן בחובו אפשרויות גדולות. בכדי להגשים אפשרויות אלו, עלינו להיעשות בני-אדם שלמים יותר. מבחינתי, משמעות הדבר היא להגדיל את יכולתנו להבין את סבלם של אחרים באמצעות הסבל של עצמנו, ולהפוך את הכאב למזור. נראה לי, בשיר, שכרגע עומדות בפניך הזדמנויות חדשות למלא תפקיד בהנהגה של אנשיך. ישראל שמרתיקה אותך, למעשה מחזקת אותך. אני פונה אליך בבקשה להפגין מנהיגות המשתמשת בדרכים לא אלימות כדי להיאבק למען זכויותיך, מנהיגות שתתבסס על החינוך להכרה באויב ובצדק יחסי שלו. אני פונה לפלסטינים ולישראלים כאחד בבקשה, שיבינו כי השימוש בכוח לא יפתור את הקונפליקט ברובד הבסיסי שלו. זוהי מלחמה שבה אף אחד לא ינצח, או ששני העמים יזכו לחירות, או שאף אחד מהם לא יזכה בה."

סיפור ידידותם של רחל ובשיר, שהתרחש במציאות, מפתיע ובלתי שגרתי. אולם תיאור הביקור בבית הישן דומה בהרבה פרטים למה שסיפר כנפאני ביצירתו הנובליסטית. אך מה שעושה את סיפורו של בשיר "דמיוני" אף יותר מסיפורו של דב-ח'לדון ב"חוזר לחיפה" הוא פרט שלא הזכרנו עד כה. רחל התחתנה והוריה נפטרו, וכשבשיר שוחרר ממאסרו הארוך היא החליטה לוותר על הבית שברמלה לזכות בעליו המקוריים. אלא שהתברר כי בשל היותם של בני משפחת אל-חייירי "נוכחים-נפקדים", אין אפשרות להעביר את הבית לידיהם. לפיכך הוחלט להעביר את הבית לידי גורם שלישי, נייטרלי, בידיעה שישימש גן ילדים לילדי רמלה

הערכים.

כאן מסתיים סיפור המעשה. לא ברור מה קרה לבשיר לאחר הסכם אוסלו ולאחר הקמת הרשות הפלסטינית, ולא נאמר אם הוא חזר לרמאללה, עיר מגורי משפחתו. אולם המעשה ה"בלתי פטריוטי" של רחל נותר בוכרון הקורא כגילוי יוצא דופן של סולידאריות אנושית, אבל גם של חוכמה פוליטית: ישראל חייבת להפגין דמיון וגדלות נפש אם ברצונה ליצור תנאים לזו קיום עם השכנים הפלסטינים. אין דבריה ומעשיה של רחל לוקים בתמימות או בתחושת אשם חולנית, אלא הם הפגנה של פתיחות שבלעדיה לא תיתכן תמורה חיובית.

הספר תורגם לעברית והופיע בעריכתה הנבונה של רונית חכם. למען האמת, הספר נערך ביסודיות ומבנהו המקורי שונה כדי לשוות לו צורה של "התכתבות", בעוד המקור הערבי כתוב ברצף ממאריסטי (במקור הוא נקרא "פעילות של זיכרון"). לספר נוספה אחרית דבר פרי עטה של העיתונאית והסופרת עמירה הס, שבו היא מתמודדת עם ההשוואה הנערכת לפעמים בין שאת יהודי אירופה ל"נכבה" הפלסטינית. כצפוי, דבריה משכנעים ומעוררי מחשבה, אך לא היו צריכים להיות מסופחים, לדעתי, לספר הזה (הגם שהשוואה נשמעת מפיו של בשיר בגוף הספר). הם מרדדים, שלא במתכוון, את החוויה החד פעמית שמעלה הספר לפנינו, ופורסים אותה לפרוסות פוליטיות והיסטוריוסופיות, ומוטב היה, כך נראה לי, להשאיר את המפגש בין שתי הדמויות הפועלות בטהרתו, כדי שיוסיף להדהד בתודעת הקורא גם לאחר סיום הקריאה. ■

ששון סומך

## ג'ניס רביבו

### כביש חוצה

כְּבִישׁ חוֹצֵה גְדֵרוֹת נִפְתָּח  
הַנִּגְיֵעַ בְּסוֹף? לְזוּגִים כְּפָרִיִים  
בְּצִהָרִים לֵיד שְׁלַחַן הַקֶּפֶה  
לְהַצְמִיד בְּשִׁפְת גּוֹף אֶל גּוֹף  
מְקַפֵּים עוֹגוֹת וְדוֹרוֹת חוֹלְפִים וּבָאִים?...  
בְּזִיּוֹן אֶרֶץ וְנִפְתָּל כְּמוֹ כְּבִישׁ חֲלָדָה בְּחֻצוֹת  
עָרֵב הַהֶסְכֵּם  
בְּבִלְבוּל אֲשֶׁתְּחַל בֵּין אוֹרוֹת הַמַּחְסוֹם  
חֲלוֹן מוֹרֵד חִיוֵךְ תִּלַּל בְּפִתַח  
הַכֵּל בְּסֹדֵר? מְנוֹפֵף קְדִימָה  
וְלֹא רְחוֹק  
בֵּית חוֹם צְמוּד־קֶרֶקֶע בְּלִי מִדְרָכוֹת



## מסע אל נבכי התודעה

מרדכי גלדמן: ספר שאל; הקיבוץ המאוחד; 1997; 87 עמ'

מרדכי גלדמן איננו מתאים לדימוי המשורר המקופח, המוציא לאור את ספריו שריו בזה אחר זה, מבלי להגיע אל תודעתם של קוראי השירה ומבקריה. "ספר שאל" הוא השביעי בספרי השירה של גלדמן, המפרסם שירים כבר קרוב לשלושים שנה אשר במהלכן ביסס לו מקום של כבוד במרחב ההולך ומצטמצם של השירה בארץ.

"ספר שאל" בדומה לספריו הקודמים של גלדמן, אך גם בשונה מהם, הוא כולו מסע אל נבכי התודעה.

"מהי התודעה שמחוץ לתודעה? / קח לך שאלה ועשנה שליה לעוברי הרהוריך / קח לך שאלה וגדל ממנה את הוריך, את מוריך, חכמה אחרונה / קח לך ערב חלול לתנועה אטית / אל כל הממתין במלאות לבואך / אל שפעת מלאות הסמויה מן העין..." (עמ' 80). מקצועו של גלדמן, פסיכולוג קליני, מטביע את חותמו העמוק על כל אחד ואחד משירי הספר הנפלא הזה. בספרו זה מגיע המשורר לשיא חדש של אינטגרציה מעוצבת בבהירות ובקפידה, בין השאיפה הכמעט



כפייתית להרחיב את גבולות התודעה של האני לבין עיצובה השירי של שאיפה זו. מסע שירי אל נבכי התודעה עלול (או עשוי?) בקלות רבה לגלוש אל שירה שהיא בעיקרה סוריאליסטית, כפי שאכן קרה, ואף הפך לאידיאולוגיה כשלעצמה, אצל המשוררים הסוריאליסטים הגדולים דוגמת אפולינר וברטון. גלדמן, אולי דווקא בשל מקצועו, המתבסס עד היום במידה רבה על תורתו של פרויד, ואולי בזכות נסיונו הרב בשירה, נוהר מאוד מלהפוך את שירתו לסוריאליסטית. ההפך הוא הנכון. במיוחד בספרו זה, האחרון, הנסוב כולו על העלאת שאלות וספקות,

מקפיד גלדמן לשמור על מה שאנחנו, ההדיוטות בתחום הפסיכולוגיה, היינו מכנים 'גבולות השפיות'.

שיריו של גלדמן, במיוחד בספר הזה, מצטיינים אם כן, בשתי מגמות סותרות לכאורה. מהצד האחד, העמדתו של כל הקיים בסימן שאלה, כך שלא נותר דבר מהמתרחש, מהמורגש, שהוא מובן מאליו. ואילו מהצד האחר, נשמרת כל העת אחיזה מוצקה מאוד בגבולות ההכרה. ה-sence נשמר בקפידה. מבחינה זו אפשר לראות ב"ספר שאל" אינטרפרטציה בת ימינו לאמירתו של דקרט, "אני חושב משמע אני קיים", כאשר במרבית השירים דווקא הטלת הספק היא המשמשת מדיום אל מה שכן ניתן לדעת. השיר הפותח את הספר "מדרגות הספרייה" מיטיב להדגים את הנאמר עד כאן: "על מדרגות הספרייה האוניברסיטאית / אני מבין בעונג, / האמן לי, בעונג רב עד כדי גרוי מתוך בעור הגוף, / כי אינני יודע דבר / ובעיקר אינני יודע את הדבר הראוי לידיעה / ואת הדבר שאיננו ראוי / רב המצאי במוחי / נדחס לתוכו על-ידי אחרים / כסוג של אונס קבוצתי / וכל השאר היה נסיון להסתדר / לעתים להתייחר / להתנשא אל גבהו המגונן של היודע; / אבל כעת אינני יודע בעונג רב, / אני נתון לעונג הצף מלא-מודע, / אני מוצף בעונג של שעת הערפל - / ערפילים רוטטים מכתרים את המכוננית / ועושים את נהיגתי לטיסה-עיוורת." (עמ' 5). שיר זה, היוצר אילויה למחרות של זך "איך חלפו הימים, מי" (מתוך "שירים שונים", 1974): "אינני יודע. ליתר דיוק: אינני יודע" (עמ' 25), הוא איננו יודע / ומעולם לא ידע אמרו לחוקר" (שם) מעמת את הצורך לדעת עם אי היכולת לדעת מעבר למה שניתן לדעת, והעימות הזה מסתיים בעונג אירוני שהוא ספק יאוש, ספק השלמה, אך מכל מקום פתרון אפשרי. ששת השירים הנפלאים הבאים מיד לאחר "מדרגות הספרייה" עוסקים בתהליכים השונים של כתיבת השירה, כאשר אצל משורר אחד "רוב שיריו היו מזדמנים / כלומר לא נתונים לתכנונים / הם נקרו על דרכיו כאבנים" (עמ' 6), ואילו אצל משורר אחר: "שיריו היו תוכניות / מזימותיו של האני - אחר להיות ... כלומר דווקא למצוא - להטביע חותם / או לטבוע." (עמ' 7).

היצמדותו של גלדמן אל היומיום, אל "הכאן והעכשיו", היא זו המאפשרת לו מחד גיסא להתרומם ממנו אל שאלות קיומיות-פילוסופיות נוקבות על מהות הקיום, התודעה והאני, ומאידך גיסא להישאר בתוך הגבולות הבטוחים, אם גם בהחלט לא מאושרים או מושלמים, של הניתן והנתון. שירים רבים בספר מדגימים זאת. מתוך השיר "כן": "הדרור שאסף פיסת צלופן / מעדיף כנראה קן של פלסטיק / כך נשאת הקדמה על כנפי ציפור; / ואני אוסף אל מוחי דרור מקנן - אל מוחי הנגוע בכיסופי קנן / אל מוחי המקונן / אני אוסף מהרחוב

ולממשות, חיפושיו אחר זהותו ומשמעות קיומו, המין השירה והמוות. בעיצובם השירי, הרגשי וההגותי של נושאים אלה ובמיקודם סביב שאלת הידיעה והתודעה, מתבטאת יחודיותו של גלדמן, ההופכת אותו ממשורר למשורר מצוין. ■

מומחה צפורי. / קניית הרהיטים, סידור הארונות, / סידור המטבח, סידור התצלומים באלבום / כל אלה מעשי האחרונים - / ... / בכלי התקשורת הארציים והשמייים / כבר נקלטה ידיעה לא מפוענחת / אף שהשכל עודנו מקונן." (עמ' 57).

שירתו של גלדמן עוסקת בנושאים המעסיקים את השירה מראשית ימיה, בידותו של האני, כמיהתו לאהבה

רות לאופר

## ענת קוריאל

### צלצול, אזהרה

הַטְּלֵפוֹן מְצַלְצֵל, אֶף אֶחָד לֹא מְדַבֵּר אֵתִי.  
הַשֶּׁקֶט מְזַכֵּיר לִי שְׁאַתָּה עָלוּל לְבוֹא.  
בֵּינָתַי אֲנִי מְסַתְּפֶלֶת עַל הַחֲלוֹנוֹת  
הַמְרֻשָּׁתִים, תּוֹלְעֵי קִיץ נְתָלִים עֲלֵיהֶם.  
רַק בְּפָנִים צָלוּל: מְטַהְרֵי אוֹר מְבַשְּׂמִים  
אֶת הַקִּירוֹת בְּרִיחַ מְנַדְרִינָה וְסַחֲלָב.  
יֵשׁ אֲנָשִׁים שְׂמַצְלִצְלִים וְלֹא מְדַבְּרִים,  
לְפַעְמִים הֵם נִמְצָאִים בְּמָקוֹם  
סִכְנָה, עַד שֶׁהַקּוֹל מְגִיעַ  
אֲנִי מְנַתְּקֶת.  
כְּמָה זְמַן עוֹד יִקְרָצְפוּ אֶת הַחֲלוֹנוֹת,  
כְּשֶׁהֲרֶשֶׁת מְתַנַּדְנַדֶּת מְרַב תּוֹלְעִים,  
אֵין לָךְ מָה לַעֲשׂוֹת אִתָּם.  
אִם תִּסְלַק אוֹתָם, הֵם יִזְחְלוּ חֹזְרָה.  
לְפַעְמִים, כְּשֶׁהַטְּלֵפוֹן מְצַלְצֵל וְנִדְמָה לָךְ  
שְׂאֵף אֶחָד לֹא מְחַפֵּשׂ אוֹתָךְ,  
זֶה סִימָן.

### הגן

רוּחַ לֹא עֵבֵר בְּגֵן  
צְמַח לֹא גָבַהּ.  
8 שְׁעוֹת הוּא שָׁכַב  
יֵשֵׁן וְעַר  
עַל הָאֲבָנִים,  
8 שְׁעוֹת,  
הַנְּדָנוֹת,  
הַשִּׁיחִים  
מִי רָאָה אֶת הָאוֹרוֹת  
נִדְלָקִים,  
עַל הַגֵּן,  
יֵשֵׁן וְעַר  
חֶרֶק, שָׂרָק, נִרְדָּם.

## פרוטוקול ממלכויות הרישעה

הדו"ח השנתי של אמנסטי לשנת 1997 -

AMNESTY INTERNATIONAL REPORT

מהדורה אנגלית, 378 עמ', מהדורה עברית מקוצרת, 43 עמ'

הדו"ח השנתי של אמנסטי אינטרנשיונל אינו מונח ליד הקופות הרושמות של רשת סטימצקי ואינו מככב ברשימת רבי-המכר של הספרים הנמכרים. מוספים ספרותיים נוטים להתעלם ממנו ולא זכור לי שנתקלתי בו לאחרונה ברשימה הלאקונית של הספרים שנתקבלו במערכת. ואף על פי כן הוא מהווה מסמך אנושי נדיר של תיעוד שאינו נופל בחשיבותו מעוד ספר שירה, או מפירסום נוסף במקצה הספרות יפה.

הדו"ח לשנת '97 מנסה להפנות את תשומת הלב לבעיה העולמית המחריפה של מצוקת הפליטים. במהלך עשור אחד מספר הפליטים כמעט והוכפל והוא עומד עתה על למעלה מ-15 מיליון. הקשר בין פליטות להפרת זכויות אדם אינו זקוק להוכחה, שהרי פליטים הם מעצם הגדרתם אנשים שברחו ממדינותיהם מאחר ששוב אינם יכולים לסמוך על הגנת ממשלותיהם. ועם זאת הגורם החמור במצבם של הפליטים שייך דווקא לקצה השני של לולאות המצוקה שנקלעו אליהם: לאחר שנמלטו מנסיבות קשות של הפרת זכויות אדם הכוללות התעללות, מעשי הרג המוני, גירוש ואונס, ניצבים הפליטים בפני דלתות סגורות. הגם שמרבית מדינות הכדור התחייבו להגן על פליטים באמנת האו"ם, הן מנסות להתנער מאחריותן באמצעות הקשחת הנהלים והשבת פליטים אל מדינות שבהן ממתנה להם סכנת מוות.

אפילו ארצות סקנדינביה שנחשבו כמקומות מקלט, נהגות לעתים בערלות לב במבקשי המחסה. צריך להביא את הסיפורים הפרטיים כדי להבין את האימה המגולמת בנתונים סטטיסטיים כוללניים. הגנה למשל שוודיה, סוף שנה שעברה: אורח אירני בשם קאזה יארא טאלה נמלט מארצו לאחר שעונה קשות. שבדיה דחתה את בקשת החסות שלו למרות שהאיש עונה ונשקף לו חשש לעינויים נוספים במולדתו.

דוגמה פרטית שניה: פאולין מזאיר נעצרה בארצה בשל פעילות פוליטית, נאנסה באורח מחזורי לעיני ילדיה וברחה לשוודיה, אך השלטונות איימו להחזירה למולדתה.

דוגמה אחרונה: אנה ואלכסנדר, ארמנים תושבי גרוז'ני, צ'צ'ניה. הגיעו לקופנהגן בסוף '93, אך בקשתם נדחתה.

רק לאחר התערבותם של אירגונים בינלאומיים לזכויות אדם, זכו האנשים הרדופים הללו למעמד של פליטים



פליטים בחורבות גרוז'ני

הזכאים לסיוע הומניטרי. הדרמה העולמית של הפליטות מתרחשת לא אחת בזירה שלעניי שאר העולם היא בימה של נסיעות, טיולים ותענוגות. שדות התעופה ואמצעי התעבורה הבינלאומיים נתונים לפיקוח משטרי מטעם רשויות ההגירה. לא אחת מוטלים קנסות כבדים על חברות המסיעות אנשים בלא המסמכים הדרושים וכך מצאו עצמם שלושה מחפשי מקלט רומנים כשהם מורדים לים מסיפונה של ספינה טיוואנית אל מול חופי קנדה הנאורה, כשרק חלקי קלקר קשורים למותניהם. ישראל אינה מחוץ של נקיון כפיים במרחב ההתעללות הבינלאומית, מצד אותן ממלכות של רשעות שחילקו את אדמת העולם לגיטאות המדינה הלאומית. אימת הפועלים הזרים מעודדת מדיניות של אפליה גזענית בשדה התעופה ע"ש בן גוריון, כאשר אנשים שאינם בני הדת, הצבע, או ארץ המקור הנכונה זוכים ליחס תת-אנושי ומגורשים לארצות מוצאם.

ואולם ישראל זוכה בדו"ח השנתי לשלושה עמודים דחוסים בעוולות מסדר גודל גרוע פי כמה. לפחות 1600 פלסטינים עצורים על רקע בטחוני, המשך מדיניות עינויים שיטתית במהלך חקירות, תוך מתן גיבוי חוקי ללחצים פסיים מהסוג המתון וה'טלטולי' וחסולם של לפחות 80 פלסטינים, כולל 60 אורחים "בנסיבות המרמות על הוצאות להורג ללא משפט".

אחד החידושים הבולטים במציאות הפוליטית שלאחר הסכמי 'השלום' היא הופעתו של טרור פנימי פלסטיני מתוצרת עצמית של הרשות. מסתבר שהישות המדינית החדשה הגיעה להישגים מופלגים דווקא בתחום זה והיא זוכה לשני עמודים עמוסי זוויות משל עצמה. לפחות 1200 עצירים בטחוניים, רובם שוחררו ללא אישום, לאחר שהוחזקו במעצר עד 11 חודשים ובכלל זה אסירי מצפון. לפחות עשרים אנשים הועמדו למשפט בלתי הוגן וכל זאת בשיטה שבה עינוי עצירים הוא

נוהג פופולרי. ארבעה אנשים מתו במעצר, כולל 3 לאחר עינויים. לפחות עשרה חוסלו בידי שירותי הביטחון הפלסטינים, "חלקם בנסיבות המרמות על הוצאות להורג ללא משפט", 11 בני אדם נידונו למוות ורק 2 גורי-דין מוות הומרו. בסך הכול, בהחלט הישגים ראויים לציון בהיסטוריה של רשות צעירה, שאפילו אינה מדינה ושברק זמן קצר יחסית היא משכפלת בחריצות רבה את העוולות שהופעלו נגדה. המענים הפלסטינים גילו מקוריות יצירתית באמצעי ההתעללות והשיטות החביבות עליהם כוללות בין היתר שימוש במכות חשמל, המסת פלסטיק על הגוף וסיגריות בוערות.

למקרא הדו"ח השנתי הזה, עולה מחדש הקושיה המציקה והקצת מתבקשת: האם שיכפולה של תעשיית העוולות הקרויה 'מדינת הלאום המודרנית' בצורת מדינה נוספת היא הדרך הראויה לפתרון בעיות אנושיות באזורים שבהם כיבוד זכויות האדם הבסיסיות עודו בגדר שמועה רחוקה. ■

### אלי שי

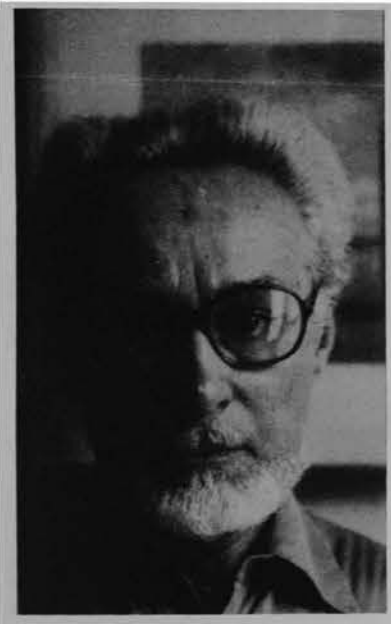
להזמנות ולפרטים: טל. 03-5603357, פקס 03-5603391

גבה-קומה, כחוש, ממעט בדיבור, מסתכל ושומר בלבו את רשמיו.

יש בסרט אי-אלה פרטים שאינם מופיעים בספר, אבל בעיקרו של דבר, מעצם ההתחלה (החל מן היציאה של ארבעת הרוכבים מן הכפור והערפל), האווירה נמסרת בנאמנות שלמה. בסרט בולטת ביותר התחושה הטראגית;

בספר יש גם, אי פה אי שם, יסודות משעשעים. בעולם זה של תוהו ומהומה פרימו לוי מתחבר עם טיפוסים שונים שמלמדים אותו "לחיות". למשל "היווני" שעושה אותו לנושא כליו, ומלמדו כי קודם שצריך אדם לדאוג למוזנותיו הוא צריך לדאוג שיהיו נעליים לרגליו, ואם אינו מבין זאת הריהו טיפש גמור. כעבור שבוע נוסט היווני את התלמיד הלא-יוצלה, אך לפני שהוא עוזבו לנפשו הוא נעצר בכל זאת ושולף מילקוטו וזוג נעליים מוצקות, מתנת-פרידה. או, למשל, צוארה האיטלקי, כייס במקצועו. בשלב כלשהו נמאס לו לצוארה, הוא פורש מן החבורה ומחליט להגיע לאיטליה בכוחות עצמו. הוא אכן מגיע, מביא לאמו של פרימו שי יקר, מכתב מבנה, מבטח גדולות ונצורות - ובצאתו מן הבית הוא גונב את האופניים של אחותו ונעלם. כעבור שנתיים, מספר פרימו לוי, קיבל ממנו גלוית ברכה לבית מבית-סוהר איטלקי.

אל יטעה איש לחשוב: הספר איננו אוסף של אנקדוטות. אין עוד איש



## פרימו לוי: הסרט והספר

כשנודע לי שמוצג בעיר סרט לפי ספר של פרימו לוי, יצאתי מיד לחפשו. מצאתי אותו ב"עכבר העיר": תל-אביב, קולנוע פאר, "לשוב הביתה". הסרט מבוסס על ספר אוטוביוגרפי שבו פרימו לוי מתאר את קורותיו משעה שהרוסים שחררו את אושוויץ ועד שחזר לאיטליה, לביתו. בעברית שם הספר הוא "ההפוגה". ב"עכבר העיר" סוכם הסרט בשורות מועטות, צוין לטובה השחקן האיטלקי המגלם את פרימו לוי - ג'ון טורטורו - ובסוף מופיעה הערכת המבקר, באות מודגשת: רדוד.

את הספר קראתי ואת הסרט ראיתי. זה סרט נפלא, רגיש ומרשים. אם יש כאן משהו רדוד, הרי זו אך ורק חוות-הדעת של המבקר. היא הכעיסה אותי כל-כך שהחלטתי לקרוא עוד פעם את הספר ולכתוב את הרשימה הזו.

הספר, וכן הסרט, מספר לא רק את הסיפור האישי של גיבורו. הוא מתעד תקופה באירופה שאיני יודעת אם אי פעם היתה אחת כמוה. הבלגן הוא טוטאלי. רשות אחת קרסה שניה עוד לא התארגנה. לפעמים יש קטר, אבל אין קרונות רכבת. לפעמים יש רכבת, אבל הפסים נחמטים אי שם בשדה. המוני אדם נפלטו מן המחנות, רעבים, חולים, רחוקים מבית, ובגדי אסיר לעורם ובתוכם פרימו לוי, איש

שביטא את העוול והטראגיות של התקופה כמו פרימו לוי. תמיד תלווה אותו ההרגשה שבוכות חייו שניצלו איש אחר הלך למוות. תחושת הגורל היהודי מובלסת בסרט יותר מאשר בספר; אך בשניהם מתועד המקרה כאשר הוא וחבריו נתקלים במסעם בשבויים גרמנים רעבים המבקשים לחם. איש לא נעתר להם, גם פרימו לוי לא. והנה דניאל, צעיר יהודי מגטו ונציה, ניצול יחיד ממשפחה בת שלושים ואחת נפש, מוציא מכליו מחצית של כיכר. את הלחם אין הוא נותן להם. הוא מניח אותו על האדמה לרגליו ומסתכל בהם כשהם מתפלשים בעפר ורבים איש על בלעו.

הסרט מבליט יותר את הרהורי

וכבוש, זו פקודת הבוקר של אושוויץ, מלה נוראה וצפויה: לקום, "וסטאבאץ".

רות לבנית

לאט-לאט הסביבה נמוגה. המועקה מתחזקת ופתאום הוא יודע, תמיד ידע: שוב הוא במחנה וכל היתר לא היו אלא הפוגה, אשליה, חלום. נשמע קול מוכר היטב, לא מצווה, קצר

תישמע הפקודה הזרה, "לקום". והוא מסיים את ספרו בתיאור חלום שהיה מוסיף לפקוד אותו במשך שנים. הוא יושב בחיק המשפחה, בין ידידים, או בנוף רוגע, אך מועקה יש בו.

ולבטיו של פרימו לוי. אין הוא מבקש לו מפלט בדת. "במקום שיש אושוויץ אין אלוהים", הוא אומר. הוא שואל את עצמו, חוזר ושואל, מהו האדם ומה הוא מסוגל לעולל לרעהו. כך הוא עתיד לקרוא גם לספר הראשון של האוטוביוגרפיה, "הזהו אדם". עם זאת הוא קשוב לרחשי התקופה, שגם היא מעין שעה של בין-הזמנים. תמה המלחמה על סמליה ואמונותיה, והעתיד אין איש יודעו.

בשורת הניצחון, נפילת ברלין ומות היטלר, מצאה את חבורת האיטלקים אי שם ברוסיה, ליד מינסק. הם הובאו לשם כי הרוסים לא ידעו מה לעשות בהם, ושם נמצא מחנה צבאי נטוש. יפה היא בסרט ההתפרצות של שמחה ספונטנית שאין עמה פראות. בשביל חיילים, אלה, הרוסים, נסתיימה המלחמה, זו המלחמה הארוכה עד אין קץ שהחריכה את ארצם. עתה הם שרויים בשמחה, בעצב, באפיסת-כוחות; דומים הם לחבריו של אודיסיאוס אחר שגררו את ספינותיהם לחוף, והם תאבים לאוכל ולשתיה. ופרימו לוי אומר, גם בסרט וגם בספר, שהוא אוהב את החיילים הרוסים האלה, שהם עזינפוש במלחמה ורכי-מוג לעת שלום, והם ניצחו במלחמה זו משום שהיתה בהם משמעת פנימית עמוקה יותר, נובעת ממקורות פנימיים, חזקה מן המשמעת המכנית והעבדותית של הגרמנים.

יותר לא אספר. לכו לראות את הסרט, שפטו נא בני ובין המבקר של "עכבר העיר". תעקבו אחר מפת הנדודים של החבורה, היורדת לדרום רוסיה, רומניה, הונגריה, אוסטריה, דרך מעבר-ברנר. שערי אושוויץ נפרצו בינואר 1945. באוקטובר של אותה שנה חוזר פרימו לוי לטורינו עירו ולביתו.

מקרה מוזר קרה לי בעת הכתיבה: ביקרה אצלי חברה שחזרה מלונדון. יש לה משפחה בשכונת גולדרס גרין והיא מבקרת שם לעתים מזומנות. תוך כדי טיול בפארקים שבסביבה שמה לב לאיש אחד, קשיש, שנהג לשבת לבדו על ספסל. היא נכנסה בשיחה עמו ונתברר שהוא יליד הונגריה - והכיר היטב את פרימו לוי. הוא היה עמו באושוויץ, שוחרר עמו והיה שותפו למסע הארוך. במינכן פרש מן הקבוצה, הגיע אי כה לאנגליה, השתלב בעבודה בלונדון ההרוסה והשתקע בה. לאחר שנים חידש את הקשר עם פרימו לוי והתכתב עמו.

הוא דיבר עליו בחום ובהערצה. "מעיד אני על עצמי", אמר, "שחשבתי קודם על עצמי ורק אחר-כך על זולתי. הוא - לא כן. הוא חשב קודם על האחרים ואחר-כך על עצמו. הוא היה בן-אדם, בן-אדם אמיתי."

פרימו לוי פותח את ספרו בשיר קטן ושמו "הפוגה". בלילה במחנה, הוא אמר, היינו חולמים בעוצמה על השיבה הביתה, על אוכל, מגע, על דין וחשבון - עד אשר נשמעה הפקודה עם שחר - "וסטאבאץ" - לקום, והלב נצבט. ועתה הנה שבנו, בטננו מלאה ואת סיפורנו סיפרנו, אבל עוד מעט

## מחמוד דרויש

מערבית: פרץ-דרור בנאי

## אוי איזה גשם הלנה

והזר אומר להלנה: חסר לי  
נרקיס כדי להתבונן במים,  
מימיה שבגופי. התבונני את הלנה  
במי-חלומותינו... תמצאי את המתים  
על גדותיה שרים לשמך:  
הלנה הלנה! אל תעזבי אותנו  
יחידים כמו הירח

אוי איזה גשם זה  
אוי איזה גשם זה

והזר אומר להלנה: נלחמתי  
בשתי-שוחותיה, ולא תנקי מדמי  
האסיאתי, ולא תנקי מדם  
מסתורי בעורקי ורידיה. הלנה!  
והיונים של הזמן ההוא היו כה קשים  
וכה פראי היה "אוליס" שאהב את מסע-  
החפוש אחר בדיותיו בעניני מסע!

את הדברים שלא אמרתי לה  
אמרתי. והדברים שאמרתי  
לא אמרתי אותם להלנה. אבל הלנה  
יודעת את שאין הזר אומר.  
ויודעת מה אומר הזר לרית  
הנשבר תחת הגשם,  
והיא אומרת לו:  
מלחמת טרויה לא היתה  
מעולם, לא היתה  
מעולם...  
אוי איזה גשם זה  
אוי איזה גשם זה

מתוך הספר "למאד'ה תרקת אלחסאן וחדהו" -  
"מדוע השארתי את הסוס לבדו".  
הוצאת ריאד א'רייס. לונדון, בירות וקפריסין  
מהדורה ראשונה 1995.

פגשתי את הלנה ביום שלישי  
בשעה שלוש  
שעת השעמום האינסופי  
אך קול הגשם  
בחברת בחורה כהלנה  
הוא נעימת מסע.

גשם

אוי איזה געגועים הם אלה, געגועי השמים  
אל עצמם!  
אוי איזה אנחות הן אלה, אנחות הזאבים  
אל מינם!

גשם על תקרת היבש  
היבש המזהב שבאיקונות הכנסיות  
- מה מרחק האדמה ממני?  
ומה מרחק האהבה ממך?  
אומר הזר למוכרת הלחם הלנה  
ברחוב צר כמו הגרב שלה.  
- דבור שגרת בלבד, וגשם.

גשם רעב לעצים...

גשם רעב לאבנים...

ואומר הזר למוכרת הלחם:  
הלנה, הלנה! האם עכשיו עולה  
ממך רית הלחם, אל מרפסת  
בארץ רחוקה...  
כדי להעתיק את דברי "הומרוס"  
האם עולים המים מכתפיה אל  
עץ יבש בשיר?

אומרת לו: אוי איזה גשם זה,  
אוי איזה גשם זה!

## נטועים באדמה

סיפורים פלסטיניים; מערבית: משה חכם; הוצאת ירון-גולן; 1997, 177 עמ'



כידוע, רוב הסיפורת הפלסטינית היא מגויסת, והיא מוחה בעיקרה על רדיפות, קיפוח, הפקעת אדמות וכו'. אין להתעלם מכך, כי בסיפורים אלה מוצא הערבי ביטוי לזיקתו לאדמתו, לזהותו, וכן לכושר עמידתו מול לחצי-השלטון. מאידך, אתה מוצא לעתים גם סיפורים שאינם פוליטיים, אך, כאמור, מספרם מועט ביחס. תוך עיון בסיפורים שלפנינו אנו מתוודעים לאורח-חיים של שכנינו, למסורתם ולתרבותם.

מקוצר המצע, נדון רק בסיפורים החשובים, לטעמנו, כמוכן. למשל בסיפור "מסתננים" של חנא אברהים - מן הגוורדיה הוותיקה של הקומוניסטים בארץ - אתה מוצא היבט רחב יותר של הישראלי מן המקובל. מצד אחד עוזרת אשתו של הישראלי, שרה, לוקן ערבי ולבתו הינד, ילדתה, שתעו בדרכם, לאחר שהורחקו על ידי השלטונות ונקלעו לביתם. לאחר שציידה אותם במזון ובלבוש עזבו את ביתה, אך נהרגו בדרכם מחשש להיותם מסתננים - חבלנים, ואפשר אפילו שנהרגו על ידי בעלה, שמואל. בסיפורת החדשה נשתחררה הדמות הסטריאוטיפית של הישראלי, והוא מופיע כדמות ריאלית, רבת-פנים, חיובית ושלילית כאחד.

בשלושת ספוריו של ריאד ביידס (וכן 40, יליד שפרעם, בוגר אוניברסיטת חיפה בספרות ובפילוסופיה) עולים כמה מוטיבים מעניינים, לרבות חוש ההומור שלו והשקפתו האופטימית. אחת מהן היא הבעיה החמורה של האבטלה בקרב המשכילים הערבים, האקדמאים; ומחמת מיעוט מקומות העבודה ניטל על חלק מהם לעסוק במקצועות הכרוכים בעבודה פיזית קשה, שאינה מצריכה מאמץ רוחני כלל. גם נסיון-ההשתלבות בחברה הישראלית נתקל לא אחת בקשיים מרובים; ומכאן התסכול, הגורם לעתים לאלימות, אם אילמת ואם אלימה.

הסיפור "עשית שלא כבתה" (האם לא נרמו כאן סמל "האור הנצחי" שבפרשת "האור" מס' 24 שבקוראן?) זהו סיפור שאינו מגויס בעיקרו, ואנו למדים ממנו על אורחות-חיים של שכנינו, מסורתם ותרבותם. הסיפור הוא ג'מאל בנורה, סופר ומורה יליד בית סחור 1938, וכינוי-עטו הוא צלאח חסין. לפנינו משפחה פטריארכלית שורשית, היחסים בין הכלה אמינה וחמיה מעוררים כבוד. הוא היה לה אב ובעל כאחד. אמנם בעבר נהגו הצעירים לכבד את הקשישים, אך עקב הקידמה והטכנולוגיה נטשו את מנהגי-אבותיהם ונסחפו בקצב-החיים המואץ והמפתה. גם הדי השנים האחרונות באים לביטוי בתסיסה של הצעירים בבית הספר

לביתו וביקוריו במשרדי הסוכנות תכפו. לעומתו מופיעה דמות אחרת, מעוררת כבוד, אבו דאהיש, שאיבד את רגליו במלחמה. נראה שהשפעתו של האיש הזה על המספר היתה רבה.

אחד הסיפורים הקצרים והמעניינים הוא של הסופר ע'סאן כנפאני, סופר ועיתונאי פלסטיני, יליד 1933, שנהרג בבירות ב-1972. באשר למניין יצירותיו - סבורני שהמתרגם לא דייק בכך. למעשה, כנפאני פרסם רק שני קבצי-סיפורים, רומן אחד ומחזה אחד. שם הסיפור הנדון כאן הוא "האופק מאחרי-השער". הסופר מתכוון לראות את אמו בשער מנדלבאום בירושלים. קודם לכן, בעת המלחמה נטל גיבור הסיפור את אחותו, דלאל, ומבטיח שהיא תארח לחברה לארוסתו, שהתגוררה בעכו. בהיותו על משכבו, חולפים לעיני רוחו המאורעות שהתרחשו בעכו. בפרוץ המלחמה נקלע הגיבור לקו-האש, ניסה לגונן על אחותו, אך היא נהרגה.

הוא נזכר שנשא בידיו את אחותו השותתת דם, זעק ברחוב שיצילוה, ואיש לא נענה. הוא יודע שאיבד את הכול - את ארצו, משפחתו ותקוותיו... הוא יצא לשוטט בהרים ונמלט מן הגורל שרדפהו. המפגש הדרמטי נגלה לפתע לעינינו בתמונה הבאה: הוא ניצב בשער מנדלבאום מול דודתו, והיא מבקשת לדעת מה עלה בגורלה של אחותו, דלאל, אך הוא מתחמק מתשובה פעמים אחדות. חי-שקל הבניה שגורל אחותו נחרץ. נראה שבעיה מצמיתה את מוחו: מדוע לא הופיעה אמו? הסיפור מרשים בתיאורים החסכוניים והמרגשים, בלשון המצומצמת והמרטיטה, המסביעים חותם עמוק על הקורא. גם הסיפור "אהבת המולדת" של מוחמד עלי טהה מתואר בכשרון. המחבר הוא סופר ומורה, נולד בכפר מ'עאר ב-1941, בוגר אוניברסיטת חיפה, פעיל בחיים הפוליטיים והתרבותיים. סיפוריו נתרגמו גם לשפות לועזיות שונות. המספר תר אחרי אביו, שסירב לנטוש את הכפר במצוות החיילים הישראלים ושב אל כפרו. מסתבר שהוא חזר עם שבעה גברים, ובעוברים ליד פטרול שליד אחד הקיבוצים נאלצו לסטות מדרכם עד שלבסוף טבעו כולם בביצה עמוקה: "הפטרול מאחריהם והמולדת לפניהם והבוץ מתחת רגליהם... הם האיצו את הליכתם, אבל אחרי כמה צעדים מצאו עצמם נטועים עד חוותיהם באדמה. האם הרימו קול? האם ביקשו עזרה? מי יודע? הם מתו נטועים באדמה. אבי מת זקוף על רגליו".

הסיפור "יבשת בתולה" נכתב על ידי הסופרת המחוננת סמירה עואם, והיא היחידה המשולבת בקובץ. נולדה ב-1927. עבדה בקפריסין בתחנת-השידור של המזרח הקרוב, משם עברה לעיראק ואחרי-כך לבירות ב-1967. ביקשה לשוב לארץ, אך נפטרה בדרך. הסיפור שלפנינו, שאינו אלא דיאלוג, לקוח מקובץ הסיפורים "הצל הגדול". כאמור, זהו דיאלוג מרתק בין זוג מאורסים. השיח טובב סביב מאבקה

של האשה הערביה לחירות, לשוויון זכויות בין המינים, לעצמאות, שלא נתממשו עד כה, בדרך כלל, עקב ההלכה המוסלמית והממסד הדתי, אף כי אינה אומרת זאת במפורש. הגבר המהוסס וההולך בתלם, המרבה בשאלות רגישות, "זוכה" לתשובות אמיצות, כנות ונועזות, המערערות את בטחונו העצמי, חרף היותו משכיל, לכאורה. היא סבורה שהאירוסים שלהם אינם פרי-אהבה אלא כורח-הנסיבות, התערבותם של ההורים, שיקולים חומריים וכיוצא באלה. היא אוסרת מלחמה על המוסר הצבוע ועל השקרים המוסכמים ומציעה לארוסה ערכים מוסריים ו"מידות תרומיות", שאינם מתממשים לעתים קרובות במציאות. בסופו של דבר, מובס הגבר עקב שנינותה וחרירותה ותשובותיה הלקוניות. לדעתי, ראוי היה שהמתרגם הנכבד יציג עוד יצירה משל הסופרת המחוננת הזאת, שדבריה המשולבים הקובץ זה מצטיינים באיכותם ושובים את לבו של הקורא. כן ראוי לציין שסופרת זו, ילידת יפו, פרסמה עוד כמה קבצי-סיפורים, פרט ל"הצל הגדול" כגון "תרועות", וכי כל יצירותיה ראו אור בלבנון.

מן ההכרח להזכיר את החלוצים שבתרגום ספרות פלסטינית לעברית. הראשון שבהם הוא הסופר וחוקר-הספרות פרופ' שמעון בלס, אשר זיכנו בקובץ הסיפורים הפלסטיניים הראשון בשנת 1970 בהוצאת "עקד", והוא מכיל 16 סיפורים מעניינים. בקובץ שתרגם פרופ' בלס זכתה סמירה עואם לשני תרגומים, כגון: "לעת עתה" שנכלל בספרה "דברים קטנים" וכן "השעון והאדם" שהופיע לראשונה בירחון הספרותי הלבנוני "אל-אדאבי", אוגוסט 1961. וכן תורגמו גם סיפורים של סופרים פלסטיניים מן המשמרת הוותיקה, כגון אל-אנשאצ'י, עבד אל-חמיד, צידקי נג'אתי ועוד. ראיתי לנכון לציין, כי גם המספרות הוותיקה הצטיינה בכשרונות הספרותיים, חרף היותה מגויסת. בהזדמנות זו ראוי גם להזכיר את קובץ הסיפורים הערביים "מעבר לאופק הקרוב", שנערך בכשרון רב על ידי ד"ר עמי אלעד, חוקר פורה של הספרות הערבית החדשה. הספר הזה ראה אור ב-1989. הקובץ מקיף 26 סיפורים ערביים בני-ימינו, המייצגים את ארצות-ערב בשלושים השנים האחרונות. הייצוג של הסופרים הפלסטיניים בא לביטוי בשלושה סופרים: הראשון - ג'ברא אברהים ג'ברא, המייצג את הספרות הפלסטינית בגולה; השני - אכרם הניה, המייצג את הספרות הפלסטינית בגדה המערבית, וכיום גולה באירופה; והשלישי ריאד ביידס. נראה לי שאילו היה המתרגם, משה חכם, מצרף לקובץ המעניין שלו גם סיפור אחד של אכרם הניה, היה מעשיר את הקובץ שלו, שכן הסיפור הסאטירי והנוקב "אותו הכפר..." אותו הבוקר" מעיד על כשרונו הרב, חרף היותו מקאברי, ואולי יהיה למורת-רוחו של הקורא הישראלי. סיפוריו הקצרים כונסו

חוק שיעדה צנוע יותר: הצלת מצפוני של המפיר.

מסקנתו של גנו, כי מקרים שבהם מוצדק להפר חוקים על יסוד התנגדות לתוכנם, הם מקרים בהם פוגעים חוקים בערכי המוסר המדיני אותו ראוי כי החוק ישרת. (עמ' 124)

היחס כלפי הסירוב גם הוא מורכב, לעתים ישנם שיקולים מוסריים ופרגמטיים המצדיקים לפעמים סובלנות וסלחנות כלפי סירוב ולעתים יש לגלות גם סובלנות כלפי סירובים בלתי מוצדקים משיקולי הגינות, שיקולים פרגמטיים וחופש המצפון.

כאמור החיבור החשוב הזה מתבסס על הגות פילוסופית מגוונת שהחוקר מתייחס ומתמודד עמה, את חלקה הוא מקבל ואת חלקה הוא דוחה. בחברתנו, שמתרוצצות בה תתי חברות ותרבויות שונות, קיימות אי-הסכמות ערכיות רבות ונראה כי הציפיה שהחובה המוסרית לציית לחוק תגשר על-פני הבקיעים הערכיים ותהווה את המלט המוסרי של החברה, ציפיה זו, קרוב לוודאי שלא תתגשם.

המסקנה העגומה היא שתתקיים "מלחמת אחים" על רקע חברה שסועה פוליטית, אידיאולוגית, כלכלית וחברתית, או התגברות (העלמות) אחת מקבוצות הערכים היריבות, תופעה הלא נראית לעין בדור הקרוב.

דן יהב

סמכותיים, דיקטטוריים ופאשיסטיים. את הצדקת הסירוב מנמק חיים גנו בטיעון התוצאות וכך הוא מפתח את תזת הציות המוגבל ותזת הציות הנרחב (אך לעולם לא המוחלט!) הנשענות על מונחי מושג האוטונומיה המוסרית (עמ' 111), וטיעון התוצאות הרעות, כשהמוסר המדיני שבו ראוי להחזיק קובע מהן תוצאות הנחשבות לרעות.

הגבולות הפורמליים של גבולות הציות הם: טיעון ההגינות, הטיעון ממהותה של הדמוקרטיה והטיעון על-יסוד חובות של ההשתייכות הקהילתית. (עמ' 116), בכל אלו ניתן להשתמש כבואנו לדון על מהויות הציות והסירוב גם במדינה ובחברה דמוקרטית, כל שכן באחרות.

הדוגמאות אותן מציג החוקר ובוחנן לאור הצדקת הסירוב לציות מדיני ולאור הנחות היסוד לגבולות הציות הן: ההתנחלות בקדומים שמבצעה היו בעלי מוסר מדיני שונה ויסודות ההומניזם היו מהם והלאה וכן מסרבי השירות בשטחים שמבססים את סירובם על ערכים הומניסטיים, שלטענתו, מוטב כאן להפר חוק מאשר לציית, דווקא מפני שהם מחזיקים בחובת הציות לאור ערכים אלו.

החוקר בודק לעומק את השוני בין הצדקת מרי אורחי לסירוב מצפוני. הראשון מטרתו העיקרית להשיג שינוי המדיניות או העיקרון שהחוק המופר או חוק אחר משרת או מבטא בעוד שסירוב מצפוני משמעו הפרת

הצידוקים לטיעוני חובת הציות, כחובה מוסרית, חובה מדינית ושלטון החוק. החוקר מתמודד אחת לאחת עם ההנחות המקובלות הללו ומביא דוגמאות ואסמכתאות רבות להפרכתן, כתפיסה מוסרית שונה מחברה לחברה ובתוך החברה עצמה: "ארץ ישראל השלמה", "גאולת המולדת", מול ריבונות והומניזם חברתי ואנושי. מחויבויות לחוקי המדינה, גם במקרים שהחוקים אינם חוקיים ו"דגל שחור מתנוסס מעליהם" והחובה לציית מפני שהמחוקק מצווה (עמ' 28) וכן חובת הציות לחוק הנשענת על יסוד הגינות, תוצאות הציות והחובה לתמוך במוסדות צודקים. (עמ' 48)

את תנאי תוקפה של חובת הציות לחוק מציג גנו בתנאים של צדק ודמוקרטיה:

"עקרון ההגינות, המחייב ציות לחוק, אינו יכול לחול במערכות פוליטיות

קבוצת אחד בשם "טקסים של יום אחד", ניקוסיה 1986.

לסיום - יש לשבח את המתרגם משה חכם, שתרגם וערך את הקובץ "סיפורים פלסטיניים". הספר שנקרא ברהיטות ובהנאה, לרבות הערותיו מאירות העיניים, מוסיף נדבך חשוב להכרת אורח-חיהם של שכנינו, הלך-מחשבתם, מסורתם ותרבותם, והוא תורם תרומה של ממש לקירוב הלבבות ולפיתוח היחסים בינינו ובין שכנינו. ■

שמואל רגולנט

אנרכיזם פילוסופי וסרבנות פוליטית

חיים גנו: ציות וסירוב; תל-אביב; הקיבוץ המאוחד; 168 עמ'; 1997

ספר צנוע וחשוב זה נראה שלא "עורר גלים" רבים ולא הוציא את הקוראים, המבקרים ובעיקר את המימסד הפוליטי משלוותו, למרות שיש בו פוטנציאל רב לעורר מהומות.

שאלת הציות לחוק והסירוב לציית לו לא יורדת מסדר היום הציבורי בישראל. כך מעמד "השטחים הכבושים" (יש"ע בלשוננו), ובעיקר לגבי הישראלים העושים בהם כבתוך שלהם ויורים בילדים פלסטינים; אילו היה זה ספר חובה לחיילי צה"ל, אולי פני המציאות היו נראים אחרת; אני מתכוון להפקעת "קרקעות המדינה", הקמת התנחלויות ויצירת "תשתיות יהודיות", סרבנות השירות בלבנון ויצירת תנועת "יש גבול" ומהעבר השני, תנועות חוץ-פרלמנטריות כ"זו ארצנו", "אייל", "גוש אמונים" ואחרות, אשר רמת ציותם לחוקי המדינה נמוכה ביותר.

נראה ששליטתנו על עם וטריטוריות מחוץ לגבולות המדינה וכן הקיטוב הקיצוני - פוליטי, עדתי, חברתי, דתי וכלכלי, בכל אלו כר נרחב לבחינה פילוסופית ומעשית של תזת הציות והסירוב שהן מורכבות ביותר ושוניות במחלוקת חריפה.

חיים גנו, פרופסור למשפטים ופילוסופיה באוניברסיטת תל-אביב, מציג הנחות, טיעונים, תזת ותורות ומפריך את רובן או חלקים מהן, לאור רעיונות שהתפתחו והתבססו במהלך ההיסטוריה של הפילוסופיה.

הספר שפורסם ב-1992, בהוצאת אוניברסיטת קיימברידג', לא קל לקריאה וצריך להשקיע מאמץ רב במעקב אחר הטיעונים השונים והנסיגות לאששם או להפריכם. גם במהדורתו העברית הנוכחית.

שלושת הפרקים הראשונים מציגים את



בלתי צודקות ובלתי דמוקרטיות". (עמ' 87) אך נראה שגם תוקפם של הצדק והדמוקרטיה שנוי, לא אחת, במחלוקות קשות. ההתנחלות ב"קרני שומרון" היא אולי "צדק" כלפי קבוצת מייעוט כלשהי, אך עוול גדול כלפי קבוצת רוב אחרת (ישראלית ופלסטינית כאחת). ומהי דמוקרטיה, שזכויות הפרט אינן חלות על כל אורחיה? לא כל חוק בדמוקרטיה הוא בהכרח תוצר של בחירות המבטאות את רצון הרוב הנוכחי ובהתחלף המשטר, חוקי הדמוקרטיה יכולים להשתנות עד בלי הכר; או האם חוקיהן של דמוקרטיות צודקים תמיד, או האם אין תמיכת הרוב הופכת אותם לצודקים.

פרק ד' בודק את גבולות חובת הציות לחוק על רקע הדיונים הקודמים שהתמקדו בשאלה: אלו תנאים צריכה מערכת מדינית למלא כדי שחובת הציות תתפוס לגבי חוקיה, ונראה שגם העובדה שמערכת פוליטית ממלאת תנאים אלה ושחובת הציות תופסת לגביה, אין פירושה שחובה זו מכתובה ציות כל אימת שהיא חלה, בכל נסיבות שהן. חובת הציות לחוק אינה חובה מוחלטת ואינה יכולה להיות כזאת, אלא במשטרים

בימים אלה  
בספרי עתון 77  
רות ירדן  
אשה אוהזת שמש  
שירים

## הדמות הנשקפת מבעד לנוף

יחיאל חזק: ללכת להרים;  
ריתמוס - סדרה לשירה; הוצאת  
הקיבוץ המאוחד, 1997, 63  
עמ'

יחיאל חזק הוא משורר. כבר שנים רבות. הוא משורר נטו. הוא אינו רץ לתקשורת להתראיין, אינו מופיע בערבים ספרותיים ובפסטיבלי משוררים, וספק רב אם אי פעם במשך 35 השנים שבהן הוא מפרסם בהתמדה את שירתו, זכתה זו לאיוושהי התייחסות "מימסדית" כוללת ומעמיקה. וחבל.

יש בשירתו, המינורית לכאורה, של חזק, שורשיות ארץ-ישראלית, כמעט חלוצית, המבדילה אותה ממרבית השירה הישראלית של ארבעת העשורים האחרונים.

"ללכת להרים" הוא ספרו האחד עשר של המשורר, בן קיבוץ אפיקים. שירתו ההולכת ומשביחה עם השנים היא במובהק שירה לא עירונית. שירה שנופי הארץ, עונותיה, אדמתה ומכאוביה מהים את אבני היסוד שלה. מעט מאוד 'אני' מופיע בשירתו של



חזק. הוא המשורר הקולט את המראות ומדווה עליהם. והקורא מוזמן להבין את פשר המראות, לחוות אותם, ואף להסיק מהם את העובר על משוררם. מי שיעיין במבחר מייצג משיריו של חזק מתחילת דרכו כמשורר, ימצא בהם, יותר מכל, את תולדות הארץ הזאת. אבל מבעד למראות, לנופים ולתולדות משתקפת דמותו של האדם - המשורר החי את פנים הדברים שהוא מביא ומתפתח איתם ובמקביל להם.

השיר הפותח, החושפני יותר ממרבית שירי הספר, מיטיב לייצג את האדם שמאחורי המראות שהוא מביא: "האשה שעליה אני כותב היא הצלע הזאת הכואבת בצדי השמאלי, / אחרי ריצה למרחקים ארוכים, וגם מאז שהשלכתי בלילה בודד / על הכביש מן הג'יפ שנשרף, ובינתיים ההר שמשמאל הולך וגובה / וכבר הוא אשה עוקרת לי צלע עוברת את כל גבולותי וזורמת / בתוך נחלי כמו אופליה מכאן אל הנצח אופפת פרחים / ואותי היא שומטת תמיד מאחור, / חתום על כאב החלל שנסגר. / אני בוכה בלי קול ומחפש אותך, חיי" (עמ' 7).

לספר שני חלקים הנקראים "לפני" ו"אחרי". המשורר אינו מבהיר חד משמעית לפני ואחרי מה, אבל החלוקה הזאת, כמו גם תוכנם של השירים ועיצובם מעמידים את הזמן (ואת הקורה בו) כמוטיב מרכזי בספר, שרוח של סיכום והשלמה כאובה שורה כמעט בכל שיריו. "כזאת היתה העבודה. מרכות ושוכחת, אולי יותר מאהבה / שגם היא איננה שפת נקלים. ולא העויות ופתולי הבוץ / שלפעמים רוחש הלב. / ... אפילו אם תספיק לזרוע קצת אספסת, שמה היוזר, שמה / אל תיגע, / אינך יודע איפה הברכה נגמרת ומתחילה / קללה - / - אך זאת וגם כזאת היתה העבודה" (עמ' 55).

בשיר המסיים את הספר, יוצר המשורר אילווייה לסיפורה של בת יפתח ההולכת להרים עם נערותיה לבכות את בתוליה. אלא שכאן, המשורר הוא זה ההולך להרים, מה שמגביר את תחושת הסיכום שמשרה הספר ומחדד את השאלות והתהיות המועלות לכל אורכו. "עכשיו תודי ששנינו לא יודעים איך יגמר הכול אחרי שאלך / להרים. / את תשארי לבכות עם נערותיך במישור ..." (עמ' 63).

ההליכה להרים יכולה היתה להתפרש כסוג של השלמה עם הקשיים הרבים והתהיות על פשרם ומשמעותם המובאים לכל אורך הספר. אבל השיר המסיים אינו מאפשר את הפירוש הזה. ההליכה להרים נותרת כמסמנת את סוף החיים, תוך שהיא מעניקה לשאלות ולתיאורים שהובאו בשירים משמעות אחרת, נוספת, כבדה מאוד. משמעות שמשמעותה היותר עמוקה נותרת פתוחה.

ספרו האחרון של חזק בהחלט אינו ספר קל. לא מבחינת הבנתם של רבים מהשירים ועוד פחות מבחינת המשמעות שהם מעבירים. משהו מרוחו של חיים גורי בספרו האחרון "הבא אחרי" שורה גם עליו. וזה קשה, ועצוב, ויפה.

רות לאופר

## עבד אל-קאדר אל-ג'נאבי

מערבית: ראובן שניר

### שבעה אלים

לאלישבע גרינבאום

הראשון נברא מצלע עץ ירק, בליִלה  
משֶׁבֶץ כוכבים, הנה הוא מושך בתזקה את שערות השני  
המשתלשלות מרקיע התמונה, בעוד עיני השלישי זולגות תאוה.  
לרביעי ארע מקרה לילה בקרקע רטבה שהירח מבתק בה  
את בתולי השמש ונמס בנוזל השכרון, והחמשי  
נשרף באשמת כפירה.  
את הששי פצעה ההפתעה אך הוא עודנו חי.  
והשביעי, העצל  
חצה את פני הים וברח אתה.

עבד אל-קאדר אל-ג'נאבי המשורר העיראקי הגולה החי בפריס, הקדיש שיר לאלישבע גרינבאום. את גרינבאום, ממשתתפות כיתת השירה של "הליקון", הכיר בזמן שהותו בישראל, במרץ 1997, עת השתתף בפסטיבל המשוררים הבינלאומי בירושלים. מלבד ההקדשה וכותרת השיר הרומזת לשמה, גם שם משפחתה נרמז במלים "עץ ירוק". אל-ג'נאבי הוא המשורר הערבי היחיד שאינו חושש להצהיר על התעניינותו בשירה עברית, ואף מקדיש מדי פעם שירים לאנשי עט ישראלים.

## אבו נוואס

מערבית: עפרה בנג'ו ושמואל רגולנט

הו, בישרו, מה לי חרב מה לי מלחמה?

הו, בישרו, מה לי חרב מה לי מלחמה?  
אני נועדתי לענוגים ולשעשועים  
אל תבטח בי בעת קרב  
וצרה, אני עם הפחדנים  
ובראותי לקרב יוצאים האויבים  
אאסר סוסי מאחור ולא מלפנים  
לא אדע מהו תריס ולא מגנייד  
ולא אבחין בין קסדה ובין יצולים  
ובהכרע קרבותיהם כל דאגתי היא  
למלט נפשי באחת מן הדרכים  
אך אם תאמר הוללות ומשטים  
עם כל עלמה מפרקסת בשחורים  
וכבוש יעלת-חן משפתיה ארוה עדנים  
שם תמצאני אביר הערבים!

אבו נוואס, אלחסן אבן האני אלחכמי (747-813) נולד לאב ערבי ולאם פרסיה. נולד באהואו, התחנך בבצרה ובכופה, אחר השתקע בבגדד. לימים יצא שמו מרחוק והוא הוכתר בתואר "אביר משוררי האהבה והיין".

## החצר האחורית של המוח.

עדנה מזי"א: התפרצות X; הספרייה החדשה/ הוצאת הקיבוץ המאוחד; 1997

לאחר כמה מחזות כמו "משחקים בחצר האחורית", ו"סיפור משפחתי", כתבה עדנה מזי"א רומן - "התפרצות X", אך גם כאן חווה הקורא חוויה של קריאת תסריט או דרמה תיאטרונית, שנונה וקומית כאחד. בסיפור העלילה אין משום חדש; גבר בן 48, פרופסור לאסטרו-פיסיקה נישא לאשה צעירה ממנו בעשרים וחמש שנים ומגלה בהדרגה שיש לה מאהב.

אך מה ששובה את הלב ברומן הזה הוא ההתעלמות המוחלטת מעצם מעשה רצח המאהב בידי הבעל, ובמקום זאת יש דגש על החשיבה האובססיבית והחקירתית של הגיבור עצמו, אשר חופר בתוך עצמו כאשר שאר הדמויות אך מסייעות בידו לחפור שוחה למת: אמו כמובן ואנטון ידו, איש המשטרה, ואפילו נעמי אשתו בשתיקותיה.

החשיבה האובססיבית והשנונה של הגיבור, אילן בן נתן, בסצנת הקבורה מתבטאת למשל סטואציה מקאברית



עדנה מזי"א  
התפרצות X

ופנטסטית המזכירה במעט את הסיפור "החתול השחור", של אדגר אלן פו. עוד כמה דוגמאות: הפגישה הלילית בין פרופסור בן-נתן לבין המאהב, צלם סרטי הטבעת; לאחר שיחה מפורטת על אסטרו-פיסיקה, בעניין תופעת "התפרצות X", שהיא כמשל ונמשל לנושא הזוגיות, ולאחר שהוא נשרף אחרי המאהב וצופה בו, כיצד הוא תולה את כבסיו, שמן הסתם, ביניהם מצויים גם תחתוני הטורקזו של אשתו, ואמר לו הצלם: "אני מציע לך לשלם את מחיר הנישואים לבחורה

צעירה ויפה, אין לך ברירה אחרת אלא לחכות בסבלנות עד שהרומן יגווע, אם יגווע, בינתיים זה המצב..." הוא מכניס את הטבק למקטרת, זאת היתה המקטרת שלי, אני אומר בלי לשלוט בגוון הילדותי של האמירה, היא קנתה לי אותה כשהפסקתי לעשן, את המקטרת הזאת, הוא שואל ומחייך ממש, כן, בדיוק את המקטרת הזאת, לא השתמשתי בה, אני אומר וכעס מר מתחיל לחרוך אותי, לא בגלל המקטרת המחורבנת אלא בגלל התבוסה חסרת האונים מול הקיר המבוצר הזה שיושב מולי, ששום דבר שאגיד או אבקש לא יבקיע אותו.

וכאשר בן-נתן יודע שאת האיש הזה הרג במו ידיו, הוא אומר לעצמו: "הוא איש שהרגתי את זה אני מצליח לתפוס, ואני מנסה לצעוק יותר רעיון של צעקה, הרי אני לא מתכוון לצעוק ממש".

ואולי זה מפתח לרומן כולו: הועקה שמתבקשת איננה מגיחה ובמקומה באה "מזבלת החצר האחורית של המוח"; אמנם הפרופסור נתקף חום גבוה בעקבות מעשהו ופניו נכוות מסיר אורו, אך למרות שנעמי מזהה שבעלה הוא הרוצח, היא אינה מגיבה בעוינות או פחד, אלא להפך, לאחר המקרה שניהם נוהגים זה בזה כמו שני ספלי פורצלן שבירים.

אמו, אמנם באקט של הקרבה וכפרה,

לוקחת על עצמה את האשמה, אך תחת מותה מתפתח כבר עובר (שלא ברור מי אביו) ברחמה של נעמי ולכן היא גם מסיימת את המכתב במלים אלה: "נ.ב.- אני לא יודעת אם ידוע לך שנעמי בהריון. תסכים אתי שלא כדאי שגם התינוק הזה יגדל בלי אבא. אני ההוכחה שהורה ביולוגי זה לא בהכרח יתרון". (ראוי לציין שרק במכתבה של האם מופיע ניקוד, אולי הסיבה נעוצה בכך, שהאם היא גם הדמות הריאליסטית והפרקטית ביותר בסיפור העלילה הפנטסטי בגוון אדגר אלן פו; היא "האם הגדולה"...) ו

לכמה מילות סיום; לעומת המקטרגים על העלם הנקודות וריבוי הפסיקים בספר זה, לטעמי הכתיבה באופן זה אך מעצימה את התחושה האובססיבית, את הצידוקים הפסאודו-פסיכולוגיסטיים, את הועקה של הגיבור הפוסט מודרני אשר חונק אותה בתוך גרונו וקובר אותה תחת בליל של מלים ומלים וצידוקים אינסופיים מהחצר האחורית של ראשו: "תוקע עיניים בעולם בלתי-מוזעזע שמתקיים מולי וסופח הכול, כמו מזבלה ענקית, ואני יודע שיום טרי יורח בבוקר וידעך בערב, אדיש לצערי ולאפסותי, לא נגדי ולא בעדי, אני רק אמשיך לשבת ולחכות בסבלנות לקץ הימים, המעביר חטאי עולם, סלח לנו."

דורין מרגלית

## שמואל שתל

## מתמטיקה מילדות

### נקודת-הצטלבות

וזה  
שעל ון תקרת תדרי תלה  
מובייל של אחד בלתי ידוע  
תג ימינה שמאלה יורד עולה  
כדי לרדת מושך עיני עוקבת אחר  
תנועה חוזרת של גלים מלחכים  
תלתלים של חול גבישים משגעים ל  
סימטריה אבק מולקולרי גמס  
בבליל צבעים זוהר בבלי כל צבע בבלי  
משקל פוטון נטול חסר נקדה של  
הצטלבות במח אין מחשבה  
אופסת בו כלל מ  
ו  
ב  
י  
י  
י  
שלי  
על ון תקרת תדרי

קונסטרוקטור  
אמן שראשו בשמים  
לא יתכנן נחונע על שתי רגלים  
מעביר גופו מרגל שמאל  
לימין לשמאל ואת ראשו  
יחזיק נשא על שדרת  
חליה על-גב חליה משחלת על  
חוט-של-עצבים  
אף אותו ג'ונגלר מעיף  
קולט הפדורים לא יתלה ארץ על  
בלימה בשווי-משקל בין גופים אצים  
מעגלית לפרוץ החוצה  
מאותה אליפסה חוזרת על-עצמה שנה  
אחר שנה ונמשכים בכל-זאת אל מרכז  
פוכבי הלכת הנשמעים מרגע בריאתם  
למשניות של טונים וניוטונים  
לא נולדו עדין

עכשיו  
כשהזמן מאחוריו  
מי מוציא עוד (לא מכה)  
שרש עם עפרון, עם עט-פדורי, ביד?  
ומי שומר עוד על לוחות-לוגריתמים  
בין הספרים שלעולם כבר לא יפתח  
אם במחשוב מופיעים המספרים בהקשת  
אצבע ונעלמים אל תשאל איך  
נוצצות התשובות עוד לפני ששאלת  
את אלוף השחמטאים נצח המחשב  
שחמטאי גאון חבר תכנה לו  
לפי חקי משחק לעולם הוא משחק  
גאון מילדות כבר השתין בפרבולה  
ובעצמת הרכיב האפקי שלה  
נסה לגבור על כח הכבד  
המושך את הכל  
אל תוך האדמה

עכשיו  
גם המאה במהירות חולפת  
שואפת אל  
שלשת אפסיה

## כיבוש הפרלמנטים

לא אצלנו, חלילה, והמדובר איננו בנשים מיוחדות ובודדות שעשו היסטוריה גם בפוליטיקה, כגון אלנור רוזוולט, או אינדירה גנדי, או מרגרט תאצ'ר, או גולדה מאיר - הפעם מדובר בכיבוש פרלמנטים שלמים, ממשלות שלמות דרך צבא של נשים מוכשרות ומיליטנטיות, כך, עד כה במערב. ומעשה שהיה כך היה.

בראשית שנה זאת התקיימו בחירות כלליות באנגליה ובצרפת, והתוצאות היו הפעם מדהימות: באנגליה נכנסו 120 נשים לפרלמנט (במקום 62 לפני כן); בצרפת - 63, לעומת קומץ קטן באספה הלאומית הקודמת. הרוב המכריע של צירות אלה בא משורות המפלגות הסוציאליסטיות בשתי הארצות והימין עמד מנגד. יתירה מזו: עקרונית דוגלות עתה המפלגות הסוציאליסטיות הללו בשוויון מספרי גמור (הנקרא אצלם "פאריטי") בין שני המינים במוסדות הממלכתיים והמוניציפאליים, ואם תוצאה מספרית זאת לא הושגה הפעם הרי שזה נבע מהצגת מועמד אחד בלבד, בבחירות האישיה הנהוגות שם. עם זאת, הסתערות זאת של האשה על עולם הפוליטיקה אינה תופעה ארעית בלבד, היא פוקדת את אירופה המערבית כולה. עוד נביא כאן שתי עדויות למפנה המכריע המתחולל עתה לנגד עינינו - האחת של מנהיגה סוציאליסטית צרפתית שנבחרה לשרת המשפטים, שספרה החדש נקרא "להיות אשה בפוליטיקה"<sup>1</sup> והעדות השניה היא גליון מיוחד של כתב-העת "לה טן מודרן" (מיסודו של ז'אן-פול סארטר בשעתו) והוא מוקדש ל"בעיות אקטואליות של הפמיניזם"<sup>2</sup>.

כדאי לציין גם כמה נתונים מספריים די מדהימים על זינוקה של האשה בחיים הפוליטיים במערב. על-פי העתון "לה מונד" הפאריזאי, מקומה של האשה במוסדות הפרלמנטריים של המערב הוא עתה, בין השאר: בשוודיה, כ-40%; בנורבגיה - 39%; בפילנד - 33%; דנמרק - 33%; הולנד - 31%; אוסטריה - 26%; גרמניה - 26%. לפני הבחירות הכלליות השנה בצרפת היה ייצוג הנשים שם... 6%. אגב, בישראל המצב דומה.

מבחינת הפרלמנטריום האירופי מדובר במהפכה של ממש. אחת הראיות היא ייצוג הנשים לא רק במוסדות הפרלמנטריים הרחבים אלא גם בממשלות. למשל: בשוודיה בין 22 חברי ממשלה 11 הן נשים. בנורבגיה, עליפי חוק, שורר שוויון פריטי בכל המוסדות. אגב, מסתבר שלא רק הוגי-דעות ופוליטיקאים מצדדים עתה בשיתוף מלא של האשה בחיים

הציבוריים-פוליטיים. גם הרחוב סבור כך. ב-1996, בחקר דעת הקהל של מכון גאלופ ב-22 ארצות, 79% מהנשאלים תמכו בכניסת נשים לכל המוסדות הממלכתיים החשובים, ו-77% גרסו כי העיקרון הפאריטי חייב להיות מעוגן בחוקת-היסוד של המדינות.

נשאלת השאלה מה הביא לכך? הרי לא יתכן כי המהפכה אירעה במפתיע, ללא כל שלבים מוקדמים; המבט אל העבר, אל כתבי האבות המייסדים של הדמוקרטיה המודרנית היה מאכזב מסתבר שוולטר, רוטו, פרט אולי לדידורו, סברו שמקום האשה הוא בבית, והמהפכה הצרפתית, הקרויה "גדולה" שללה מן האשה את זכות הבחירה, חרף מה שקרוי זכות האדם והאזרח. פרט לקונדורסה בצרפת, במאה ה-18, ופרט לג'וזף סטיוארט מיל, במאה ה-19, באנגליה, לא נמצא שום מליץ-יושר לשוויון האשה על פני היבשת. אפילו הסוציאליסטים חששו שמא האשה, שנתפסה כדתית ושמרנית, תנציח את שלטון הריאקציה, ורק המתקדמים מביניהם סברו אחרת. לא ייאמן כמעט כי זכות הבחירה לנשים העונקה בצרפת לנשים רק בשלבי מלחמת העולם השניה. אליזבת גיגו (Guigou) מחברת הספר "להיות אשה בפוליטיקה", אמנם עומדת על שלילת זכויות הנשים במהלך ההיסטוריה הצרפתית, אך גם על העובדה כי נשות צרפת בלטו במהלך ההיסטוריה הצרפתית מחוץ לחיים הפוליטיים, והצטיינו בחיי החברה, התרבות, בסאלונים, בספרות ובאמנויות. עם זאת, דרך קשה עמדה בפניהן במאמציהן, לעתים הפאתטיים, לצאת מן המטבח ולהגיע למקצועות החופשיים; אפילו מהפכן כפרודון דיבר עדיין בזילזול על האשה, אשר, לדעתו, "או שהיא עקרת-בית או שהיא פילגש".

רק ב-1868 זוכה אשה לראשונה בצרפת בתעודת-בגרות. רק ב-1875 מקבלת אשה לראשונה תעודת רופא. רק ב-1890 מקבלת האשה לראשונה הסמכה במשפטים. רק ב-1906 מתמנה דווקא מארי קירי, כלת פרס נובל, לראשונה לדרגת פרופסור בסורבון, וכך הלאה וכך הלאה. אך העבר הוא עבר והשאלה היא מה מצב העניינים ברגע ההיסטורי הנוכחי, דווקא על רקע הזינוק המפתיע שאנו עדים לו... (אגב, פרט לישראל).

קיימת מחלוקת, דווקא בקרב הפמיניסטים בעולם סביב מושג "שוויון" בין גבר לאשה. אפילו המונח פמיניזם הגיע לפיחות מסוים בעיני הבריות. ניתן לומר כי הפמיניזם הוא "קרבת הצלחתו". עובדה נחרצת היא התקדמות האשה בכל התחומים, בעצם חלקה בייצור

וביצירה, בהתקדמותה החומרית, אף-כי עדיין ללא שוויון לגבר. המחלוקת בין הפמיניסטים היא בין הסוברים שאין הבדל בין גבר ואשה לבין הסוברים כי הבדל זה קיים, ואף מוצדק. האם, כדברי סימון דה-בובואר אין האשה נולדת אשה, אלא נעשית אשה מתוקף חוקי הפליה הבאים להורידה ולשעבדה במשך מרבית ההיסטוריה האנושית? או שמא, כדברי פמיניסטיות אחרות, קיים ייחוד נשי שלא רק שאין להסתירו או להכחישו אלא יש לחייבו בהחלט ובתמים?

מחלוקת זאת, אין טעם וצידוק להכריע בה במשיכת קולמוס, ואף במחשבה שניה ושלישית, אך יש הבט לשוני הנשי, השייך בהחלט לסוגיה שדנו בה הפעם: זינוק האשה בימינו לחיים הציבוריים-הדמוקרטיים. טוענים ההוגים שהבאנו הפעם כי האשה חשובה לפוליטיקה דווקא מתוקף היותה אשה, ולא מתוקף היותה אורח בלבד. לעניין זה יש גם צד עקרוני לפיו מגיע לאשה "שוויון" מספרי כי היא מייצגת את מחצית החברה, את מחצית האנושות, ולא

סתם חטיבה שהיא תוצאת פיצול החברה לגזעים, לקבוצות אתניות שונות, ועוד. כשם שמגיע ייצוג לכל הגברים ואין להפלות ביניהם כך מגיע ייצוג לכל הנשים. אך קיים נימוק מכריע נוסף: טוענת המחברת, טוענות נשים רבות נוספות, כי האשה שונה לרוב מן הגברים בעצם גישתה לחיי חברה: היא צמודה יותר לאדם, היא רגישה יותר לבעיותיו, היא קונקרטיית יותר ביחס לשלל הבעיות החברתיות בשל אמהותה, בשל צמידותה למשק ביתה, בשל כל מערכת רגשותיה שהיא פחות "אבסטרקטית" מזו של הגבר.

כך או אחרת: עדים ושותפים אנו עתה למהפך ללא תקדים בחיי האשה, וממילא בחיינו הכלכליים ולמעשה בחיי הציוויליזציה כולה. ■

### דב בר-ניר

1. Elisabeth Guigou: "Etre femme en politique", Plon, 1997
2. "Les Temps Modernes", Questions actuelles au feminisme" - avril-mai 1997

## רוני סומק חצי פושיקין

מרוסית: אברהם שלונסקי

### קטע מתוך "יבגני אוניגין"

פה, בְּגֵמָא סוסי הַדָּאָר,  
הֶרֶה הָעֵלֶם הַשׁוֹבֵב,  
בְּחֶסֶד צְאוּס רָם-הַתָּאָר  
יֹרֵשׁ הוֹנֵם שֶׁל פֶּל קְרוֹבִיו  
מִיּוֹדְעֵי רוֹסְלֵן-לוֹדְמִילָה!  
לְהַתְּוֹדֵעַ נָא הוֹאִילוּ,  
בְּלִי הַקְּדָמוֹת וּבְטוֹל-זְמַן,  
עִם גְּבוּרוֹ שֶׁלְרוֹמָן:  
אוֹנִיגִין, יְדִידִי מְנַעַר,  
עַל גְּדוֹת נְהַר נְוֶה נוֹלֵד,  
שֶׁם גַּם אֵתָהּ, קוֹרָא נְכַבֵּד,  
אוֹלֵי הַפְּלֵאָתָּה זִיו וְזֹהָר!  
שֶׁם אֲזוֹ טִילֵתִי גַם אָנִי-  
אֶךְ אוֹי לִי מְאֻקְלִים צְפוֹנִי.

קשה לבחור קטע מ"יבגני אוניגין" ולא במקרה בחרתי בקטע שכבר בשורה הראשונה שלו דוהרים סוסי הדואר. הסוסים שעליהם כתב פושיקין נחים מזמן באורות הנוסטלגיה, אך זכר לדהרתם אפשר לראות בימים אלה על גבו של בול יפהפה הנקרא "פושיקין-שלונסקי". הבול הופק במשותף על ידי רשות הדואר הישראלית והרוסית, וכמה יפה לחשוב שהפעם הקליעה היא בול.



## מירון ח. איזקסון

### בן שמונים

איש בן שמונים  
ראיתיו מתאבל על אמו  
שמתה פעם אחת  
ביום זה שכבר היה.

בקש לומר זכרה  
ובגדיו מוכנים כמו שפתי תינוק  
עם נשוק, עם כסוי ועם רעד  
הכל ודאי יהיה מוכן.

לא ראיתי עד היום אבלו  
לא במות בנו. לא בפרוק ביתו,  
ראיתיו מתאבל על אמו  
ומיד מסלק מחדש את לבו.

### אח ואחות

כל הפתחים נסגרים  
כשאח רוקד עם אחות  
ואהבה נשארת לשתיק.

אחר־כך ממשיכים לחלק  
מתבואים, כוכב, ראיות  
וכפתורים עם קצה של חבה.

בחדר אחד גדל ילד  
אומר אותיות וקבוצ,  
רק בדברים פשוטים  
אפשר לדייק  
כמו נגון שמצליח.

בחדר שני גבהה לו אחות  
טרם מובנים איבריה,  
הילד מביא לה קשרים  
משרוכים ועד כח.

הם מסמנים לעצמם ימים  
לדעת מבנה של שטיח,  
מחבקים קרבה וילדות  
כאנשים שסימו לתכות.

## אנדד אלדן

כחבורה מנחיריה יורה התעורר למראה  
נהרה רוזה רעד נושם חשכה כעשן שטחי שנה  
שלוים משלהב מש שמועות מותה של השמש חש שמים  
נשחטים נשך מחשבות משכיחות בחשאי כשתי ירד לראות  
איך ורידי הבקר נסגרים במדרון החר אוילי בין הסלעים  
ילד על לבו נלחם שח סוד סמוי ספוג ביסודות מסכן למסמר  
בסמיכות לסדר גוסס אין על מי לסמוך גם ספוקם גוסס  
ספורם מסמס נגסו נסגרים בסגריר הצהרות צמחו בצהרי צל  
הצרות מפלת פצעי פרישה פה פגוע פגם אין מרפא רק הוא  
הכלב שנשלח לנשוך לדלות נולד לבד מגלה מגלה ברגליו

כבין זרים נהר לזוז עזוב בזרוע עזם  
זורעים מזמות בעזרת עזו וזמרת יה  
אני מאזין לאזהרות המואזין בעזה בזכותו  
זכתה עזה לעז לזרוק ועקותיה בחזה המחזיק  
בגרונה, אני זוכר איך למחרת היום ההוא  
כעזים פזיזות חזרנו מעזה בזמר עליו לא כזרים  
לבושים ככובשים, בלילה לאדם מלים כושלות  
אליו לאור הלכנה בהמלה נלהבת היא לא  
הלומה לא נתנה לתעות בטעות כאלו ליל  
התקדש חג ההלה שלה אדמה כדם שלחה אותנו ללכת  
כמו בלויה מחלשה המלים מלמלו אש, אשלויות

ללא אזהרה בזוגית הזוהרת חזותו הונה  
נגזו כל שהיה הזוי גנוז בחג הזה גז, תור  
נרגז זר לזהותו מתאכזר חורז זה לא זה הוא  
על אחיו גזר  
בגרזנו בחג הגז

רעיה כבאר רעבוננו גוהר לשבור שבר  
גר פריב בורות כרועי גרר נגרר לחרבות  
רעיתו בפאר תורתם. רות אמרת קרבי קרבנם  
שירתם הפרשה של האפל ופשרה ליל ללא הלה  
הגן נעול הגדר נואקת שני על המנעול כעל חבל  
לפעמים במפרש סופה סוחפת דחף מעופף  
כרחף גו ופה המלטף כפלא נוטף ופניה הרפויית  
המגע המרגיע רגעי געגוע ענה גן ענג  
נלפת לפיה גל נבלע לוחש חלשה ולש בלשון  
חש רחש השתיקה בשניה נשוקה ומשתוק  
בשביה קשובה שבה לשברון בשקט שוכה:

# נזאר קבאני

מערבית: לאה גלזמן

## יומנו של עורק מן השירות הצבאי

סלחי לי  
 אם חדלתי לאהב  
 אם את חרבותי הערביות אל תוך נדניִהן השבתי  
 ולא חזר אלי התאבון  
 לרצות אשה אחרת  
 לחיות ספור אחר  
 לכלות עוד פעם  
 בגחלי שפתים בדואיות

סלחי נא לי שנית  
 על כי גמגמתי במקצת  
 בדקלמי את תפילתי את שעורי  
 שוב אין אני יכול להטעימה בתפוחים  
 ואגוזים  
 לספר את השומות שעל הגב  
 ועל הבטן  
 ואת גבעות החול שעל החוף  
 אינני מסגל עוד לקרא שירה על  
 שטיח התפלה של השדים  
 בלילה וביום  
 אחרי אשר השלמתי הוי גברתי  
 את שרותי הצבאיים!

ובשלישית סלחי לי  
 חיי הן שוב אינם חיים  
 ללקט בם את המוך הרך מגוף  
 כלי הרבאב (1)  
 או לאסף הכחל מעיניה של זוהרת  
 שוב אין לי בחיי דבר שיותירני ער בלילה  
 להדליק נרות במעמקי עינים פאטמיות (2)  
 הנני מזרקת המים האחרונה  
 ההוגה את לשון אנדלוסיה (3)  
 חרב הוהב האחרונה אני  
 בכבושי שושלת האומיים (4)

סלחי לי פעם רביעית

אם אסרב גברתי להתעסק במהתלות  
 ומחזות  
 נבצר ממני לשחק את תפקידי  
 בעלילה  
 הן לא אוכל עוד לדקלם  
 אותו הטקסט  
 שמלותיו זכורות לי בעל פה  
 זה חמשים שנה  
 שוב אין אני יכול להתנסות באהבה  
 במין ובשירה  
 בעניני הרגש בכללם

פעם חמישית סלחי לי  
 איני יכול להתפשט בלי  
 להרגיש  
 לא להשכיר קולי בלי להרגיש  
 לא להשכיר גופי בלי להרגיש  
 לא לפרש שירי על אהל לילא  
 אלעאמריה (5)

התמוטטה ממלכת התשוקה אשר בניתי  
 אני מוצא עצמי לבד על הבמה  
 שליט בלי צאן מדעית  
 שוב אין ביכלתי לכבש אפלו שד אחד  
 בשל מאמצי אין סוף  
 בשל טפשויותי אין גבול  
 ונמרי הניר שלי  
 לא אוכל לעשות אהבה  
 בלי אהבה  
 ולא לכתב שירה בלי שירה  
 ולא להתנחם בצליל מלים מתכתיות  
 האם אפשר גברתי ש  
 תאהבני

בעוד אני נטול עבר  
 חסר זהות

הַנִּיחִי נָא אֶפּוֹא אֶת הַצְּעִיף עָלַי חֹף  
 לְבַל תִּצְטַנְנִי  
 הָרִי נַכְלָם אֲנִי מִלְנַשֵּׁק אֶת פִּי הַמְגִדְלִית (6)  
 שְׁבִי אִם רְצוֹנָךְ בְּכָךְ אוֹ אֵל תִּשְׁבִּי  
 גּוֹפֶךְ אֵינוֹ עוֹד סָמַל עֲנָקִי אוֹ  
 יַעַד  
 הַסִּירִי אֶת בְּגָדְךָ אוֹ אֵל תִּסִּירִי  
 אֵינִי מוֹצֵא כֶּבֶד שׁוֹם עַנְיָן בְּאֶסְפְּנוֹת פְּסָלִים  
 אוֹ פְרָפְרִים  
 יִפְהַפְיֹת  
 וְכִלְי חֲרָסִינָה

אֲנִי עוֹזֵב אוֹתְךָ כָּעֵת גְּבַרְתִּי  
 בְּחַסּוֹתוֹ שֶׁל אֱלֹהֵי  
 מִשְׁאִיר אֶפְרַי מְאֹחֹרִי  
 וְעֲשֵׂנִי וְאֶת בְּגָדֵי הַתֵּיאֲטָרוֹן  
 שְׁלִי  
 תִּמָּה הַמְלַחֵמָה אוֹתָהּ הַכְרָזָתִי  
 בְּשֵׁם אֱלֹהֵי בְנוֹת הַחַן  
 וְאֶת תִּיקֵי הַסּוּגִיָּה הַזֹּאת סָגַרְתִּי.

**הערות**

1. הרבאב - כלי נגינה מזרחי, מעין כינור פרימיטיבי בעל מיתר אחד.
2. הפאטמים - שושלת שיעית מטפחת יופי ותרבות ששלטה באזורנו במאות ה-10-12.
3. הכוונה לשפה הערבית בתקופת "תור הזהב". "אלאג'לוס" הוא כינויה של פרד המוסלמית בפי הערבים בימי הביניים.
4. השושלת האומיית היא השושלת הראשונה בתולדות האיסלאם, ששלטה כ-90 שנה (661-750) והצטיינה בכיבושי התפשטות ובהתעצמות צבאית, כלכלית ופוליטית.
5. דמות של אהובה מיתית בשירה הערבית הקדומה. על שמה נקרא המשורר שנטרפה דעתו מאהבה אליה, "מג'נון לילא".
6. מרים המגדלית (מרים מגדלנה) בנצרות.
7. משורר הג'אהליה - מופת השירה הערבית הקדומה ודגם חיקויי כובל ומאבן לגבי המשוררים הערבים מימי הביניים ועד לדורות האחרונים.
8. למלה המופיעה במקור יש מספר משמעויות: מקום, שלב בסולם החוויה המיסטי וכ'.

**על המשורר והשיר**

נזאר קבאני, אולי המשורר הנדפס והנקרא ביותר בעולם הערבי כיום, בשיר שנתפרסם (ב-8.11.96) במוסף של העתון "כל אלערב" היוצא בישראל. קריאה ראשונה יוצרת רושם של דלתות החומר ועייפות היוצר: שימוש מוגזם בגינונים רטוריים ובמטפוריקה שקופה מדי. חזרות, נטיה לארכנות וכו'. לשון רוה לא היתה מעולם ממאפייני כתיבתו של קבאני, המציין בדרך-כלל את שיריו בגודש דימויים.

אולם עיון נוסף בשיר חושף בו איכויות של פיוטיות ואמינות, שעיקרן בנואנס חדש של ראייה עצמית שונה, של חושפנות הווידוי וכנות המבע. קו הגבול בין הבנאלי לאישי, בין הפשוט לפשטני ובין הבלתי-יומרני לבלתי-מתוחכם הוא דק מאוד, אך מצויות בשיר שורות רבות המרגשות בישראל ובדיוקן, תוך ויתור על מעקפים רטוריים והסקמיות מטאפוריות.

הרימוזים ההיסטוריים-איסלאמיים, שזרועים בשיר, והמהווים מרכיב קבוע במאגר התודעתי-תרבותי של השירה הערבית המודרנית, משווים לטקסט של קבאני את 'הממד הנוסף': את השובל האסוציאטיבי רב הפנים והריבוד המשתרך מן הסיטואציה המצומצמת, העכשווית והפרטית לעבר השורשים העבריים ולכיוון הפרספקטיבה העתידית של היצירה הספרותית הערבית גם יחד.

בשיר מעוצצות בווריאציה מוקצנת וחדשה תפיסת ותחושת הזיקה בין מפלס היצירות של היוצר לבין רמת יצירתיותו וגורל יצירתו, באנלוגיה טרגית בין אובדן התשוקה במובנה העמוק והכולל ביותר לבין אובדן העניין והשליטה במדיום הלשוני, בכתיבה השירית.

שיאה הוא בויתור מרצון - מתוך עמדה של ענווה ותודעה מכבידה של אובדן ביטחון אישי ופגיעה פטלית בדימוי העצמי הגברי והמשוררי - על כס הגאווה הכול יכולה של השירה.

לצד ההכרזה, שיש בה יותר משמץ של מגלומניה מוכרת, "הנני מזרקת המים האחרונה ההוגה את לשון אנדלוסיה/חרב הזהב האחרונה אני בכיבושי שושלת האומיים", מרגשת ראיית העצמית המפוכחת של היוצר - הדובר בשיר, הכרוכה במחאה ובתוגה גדולה, תוך הבעת פקפוק גלוי לב בתרומתו לחידוש פני השירה הערבית ותחושת זרות וניתוק שורשים חברתי ותרבותי.

האם לפנינו תהפוכה נפשית, אתית ופואטית המתרחשת בצל הזקנה המאיימת, או אולי לפנינו התפרצות נרקיסיסטית-דכאונית חולפת של משורר שבע תהילה ועושר העומד במרכז הבמה של המערכת הספרותית הערבית כיום?

ל.ג.

יֵין אָדָם? אוֹ יֵין לְבָן?  
 אֵין מָה שִׁישְׁכֶר אוֹתִי כָּעֵת וְלֹא יִשְׁעֶשֶׂע  
 דְּבַר אוֹתִי כְּכָר לֹא מִפְתִּיעַ  
 מִזְגִּי אִם כֵּן אֵל תּוֹךְ גְּבִיעֵי מָה שְׁמַתַּחֲשֵׁק לָךְ  
 הָרִי נַחֲלֵשׁ כְּשָׂרִי לְזִכֵּר צְבָעִים  
 וְשׁוֹב אֵינִי מִבְּחִין בְּהַבְדְּלִים בֵּין כְּחַל עֵינַיִם  
 לְבֵין עֵינַיִם דְּבִשׁוֹת  
 מִתְמִיד לְהַתְּבַלְּבֵל בֵּין שְׁמוֹת אֶהוּבוֹתֵי  
 לֹא אַחַת בְּחִלּוֹמוֹת קָרָאתִי שְׁמָה שֶׁל לֵילָא  
 וְתַעֲנָה לִי סִמְיָה

עוֹמֵד אֲנִי בְּתוֹךְ מִשֵּׁב הָרוּחַ לְבָדִי  
 דוֹחָה אֶת מוֹצְאֵי וִיחֻסִּי  
 אֶת שְׂרָשֵׁי הַשְּׂבֻטִיִּים  
 מִי אֲנִי בְּזִמְן שֶׁלֹּא הִצְלִיחַ  
 לְכַרְסֵם אֶפְלוּ חוּט אַחַד בִּיהִירוּתִי?  
 הָאֵם אַתָּה רוֹאֶה בִּי מְחַדָּשׁ? חָלוֹץ וּמְפַלֵּס?  
 אוֹ מְגַלֵּה?  
 אוֹ שֶׁהִנֵּךְ חוֹשֵׁב אוֹתִי לְעוֹד אַחַד מִמְשׁוֹרְרֵי הַגְּ'אֶהְלִיָּה? (7)

נֶצַב לִי בֵּין שְׂדֵיךְ אֵין מְפַלֵּט  
 מִתַּחַת לְגִשְׁמֵי הַפְּרָא שֶׁל הַחֶרֶף  
 שְׂפָתֵי פּוֹחַדָת מַעֲצָמָה  
 יְדֵי תְרָה אַחַר יָדָה  
 עַל אֵיזוֹ חוֹיָה (8) אֲשִׁיר אֶפּוֹא?  
 הָרִי אֶבְדַּתִּי אֶת נִפְשִׁי יְדִידוֹתֵי בֵּיתִי  
 וְכִתּוּבוֹתֵי  
 גַּם אוֹתוֹת הָאֶלֶף בֵּית אֶבְדוּ לִי

# "נמלים" ועוד סיפורים

ידידיה יצחקי

יצחק אורפז: לילה בסנטה פאולינה; סיפורים חדשים והנובלה "נמלים"; הוצאת גוונים, תל-אביב 1997, 159 עמ'



נובלה "נמלים" כלולה ברשימת "חמישים ספרי המדינה", שערכה מערכת המוסף הספרותי של "ידיעות אחרונות" לקראת יום העצמאות החמישים. "נמלים" לא היה רב מכר היסטרי, ולא זכה לפופולריות סוחפת, אבל היתה בו מצוינות מסוג אחר, ובזכותה נבחר לרשימה זו. הוא שייך לספרי האיכות שהשפיעו במידה רבה ביותר על עיצובה של הסיפורת הישראלית ותרבותה. נובלה זו, שראתה אור לראשונה ב-1968, אכן משכה תשומת לב רבה, והוכרה כאחת היצירות החשובות ביותר בספרות הישראלית. ביחד עם הנובלה "מות ליסנדה" (1964) והסיפור "ציד הצביה" (1966), גם הן מיצירות המופת של הסיפורת העברית, ביססה הנובלה "נמלים" את מקומו של אורפז בקבוצת הצמרת של מספרי "דור המדינה". בכל אחת מיצירות אלה יש חידוש מרתק בתבניתו, בדרך בניינו הנראטיבית של הסיפור, בתפיסה מעמיקה ומורכבת של המציאות הבדייונית ובהצגתה לפני הקורא. למרבה הצער, נדירים סיפורים אלה בשוק הספרים שלנו, ומעטים הם המתעניינים בהם. עשרים וחמש שנים עברו מאז ראו הנובלות של אורפז אור לאחרונה בספרו "שלוש נובלות" (1972), ויותר מעשרים שנה מאז יצא לאור קובץ סיפוריו "עיר שאין בה מסתור" (1975). עתה מונח לפנינו ספר חדש, "לילה בסנטה פאולינה", ובו שישה סיפורים חדשים, ולמרבה השמחה, גם הנובלה "נמלים".

"ציד הצביה", ספרו המופלא של אורפז מאמצע שנות השישים, מספר על שני גברים ואשה אחת במסע ציד של צביה בערבה. הסיטואציה המתוארת חוזרת חזרה

סינאופטית שלוש פעמים, באותן מלים כמעט, ההבדלים הזעירים בין שלושת הגירסאות נושאים את משמעותו המורכבת של הסיפור, אלה הן שלוש אפשרויות לפתרונו של המשולש הרומנטי. במרכזו של סיפור זה נמצא את הצביה ואת הניסיון לצוד אותה כסמל ספרותי עשיר, המרמז לאשה וליחסם של הגברים אליה.

הנובלה הראשונה של אורפז, "מות ליסנדה" מתארת את דרך חייו של הגיבור, הפוחלצן נפתלי נוי, כשהיא עוברת בשני עולמות, עולם המציאות ועולם הדמיון. בסיפור זה מנוגדים עולמות אלה זה לזה, ואין ביניהם השלמה, ומי שמנסה לחיות בשניהם נקרע ביניהם בהכרח. קרע זה שבנפש האדם והכפילות בה הוא חי הם נושאייה של הנובלה. כפילות נפשו של האדם מתבטאת בסיפור גם בכך שהגיבור, נפתלי נוי, שעל יומניו מבוסס כביכול הסיפור, מדבר על עצמו לעתים בגוף ראשון ולעתים בגוף שלישי כשהוא מחליף ביניהם לעתים קרובות, לפעמים גם באותו משפט עצמו. עולם המציאות ועולם הדמיון מוצגים על ידי בתיה, האשה הממשית מצד אחד, וליסנדה, הנערה ההזויה מצד שני. אי השלמתו של נפתלי עם המציאות ואף התנגדותו לה מתבטאים בדרך טיפולו בפוחלצים, אותם הוא בוחר לעצב "בניגוד לכללים", בשונה מהמראה הטבעי, הרגיל של בעלי החיים. מדובר כאן ככל הנראה באמנות, בלבטי האמן המבקש לתת ביטוי לעולמו הפנימי, למציאות כפי שהיא מצטיירת לו בדמיונו, ובקרע שבין המציאות הממשית לבין זו הנתפסת בנפשו של האמן.

"ציד הצביה" פותח בסיטואציה ריאליסטית, אך עובר במהרה אל ההשתקפות הסובייקטיבית של הריאליה הבדייונית, וכך נתפסת לנו המציאות מבעד לעיניו של הגיבור. "מות ליסנדה" נפרצת המציאות בתמונות הזויות, פרי דמיונו של הגיבור, וכך משמשים מציאות ודמיון זה בתוך זה, ללא קו תיחום ברור. בנובלה המאוחרת

"נמלים" מצויה הבדיה בתוך תוכה של המציאות. הגורם הפנטסטי משתלט על הממשות, מעצב אותה "בניגוד לכללים", ודוחה אותה בכך אל מחוץ לתמונה. עם זאת, הרקע ל"נמלים" הוא ריאליסטי, ויותר מזה, הוא לקוח מהמציאות הביורגנית של המחבר. החדר על הגג בצפון תל-אביב, הרקע לנובלה "נמלים", שהוא גם הרקע לנובלה "מות ליסנדה", ומאוחר יותר לרומן "בית לאדם אחד" (1975), היה מקום מגוריו של אורפז.

הבית רוחש הנמלים מזכיר במידה רבה את סיפורו של ויליאם סרויאן "נמלים", אבל מערך היחסים והקשרים שבין שלושת גיבורי הנובלה מושתת במפורש על מיתוס האבות המקראי, שכן שמות הגיבורים הם יעקב, רחל ובלהה. מערך זה עשוי להציע את האפשרות שמדובר כאן באלגוריה היסטורית אפוקליפטית, אולי פוליטית, על גורלו של עם ישראל או של מדינת ישראל. מכל מקום, הסיפור אינו מציע וריאציה למיתוס של יעקב ורחל, גם לא אינטרפרטציה חדשה לסיפור זה, ופתרונו איננו חד משמעי. הזיקה המקראית עשויה להעלות הנחה שמדובר כאן בדרכו של עולם, בסיפור שהמיתולוגיה כבר ידעה לספר, על פי דרכה, סיפור על דרך גבר בעלמה, על ביתו של אדם, על כוחו המהרס של הזמן. בנובלה של אורפז רחל היא תדמית של האשה בטהרתה הבתולית, הלא מושגת, הלא נכבשת. היא מיטהרת במקלחות אין סופיות ומתעטפת בסדינים לבנים של טוהר, שהם כזאמת מגן המונעת את כיבושה הארוטי. בלהה השכנה חוצצת בין יעקב לרחל, ועם זאת מקשרת ביניהם. היא מהווה את צידה השני של תדמית האשה, שפחה, ולדנית, מבשלת. יעקב רואה אמנם את רחל בעיניה המעריצות של בלהה, אבל איננו יכול לראות את שתיהן באחדותן, לתפוס את רב צדדיותה של האשה, ועם זאת את האחדותיות שלה. יעקב דוחה את בלהה, אבל בכך הוא דוחה גם את רחל, גורם לה להיות לא מושגת. יחס זה שבין רחל לבלהה

אבל אף אחד מהם איננו ממצה את הנובלה ואת הנרמז בה. מעבר לזה, על אף המשיכה המפורשת לפשר אלגורי, יש בנובלה עניין רב כשהיא לעצמה, ללא כל פשר.

בששת הסיפורים החדשים שבספר "לילה בסנטה פאולינה", אליהם מצורפת הנובלה "נמלים", חוזר אורפז ליצירה בפרווה לאחר הפסקה של עשר שנים. לאחר הופעת הרומן האחרון שלו, "הכלה הנצחית", אמר אורפז שלא יוסיף עוד לכתוב, שכן בספרו זה אמר כל מה שיש לו עוד לומר. בין "נמלים" ל"הכלה הנצחית" פרסם אורפז שורה של רומנים, בהם "מסע דניאל", "בית לאדם אחד", "העלם", וקובץ סיפורים מימי ילדותו בגולה, "רחוב הטומוז'נה". הוא כתב גם מסה פואטית מרתקת, "הצליין החילוני", בה תיאר את תפיסתו הספרותית, בהתייחסות לשתי יצירות מופת של הסיפורת המודרנית. אחרי "הכלה הנצחית" פרסם אורפז דברי שירה, בהם הפואמה "לצלוח את המאה", שנדפסה עם עיטורים מאת יגאל תומרקין.

סיפוריו החדשים של אורפז קשורים היטב ליצירתו הקודמת, אך גם מחדשים בה הרבה. גם בסיפורים אלה הבדיה פורצת לתוך המציאות ומתערבת בה, אך דרכי העיצוב של המציאות הבדייונית, של העירוב בין הממשותף לבדיה המופלגת, שונים במידה ניכרת מכל מה שכתב אורפז עד כה, בין היתר בכך שבסיפורים אלה הבדיה המופלגת מחפשת לעצמה הנמקה ריאליסטית כאילו שהמדובר הוא בחלום. אמנם, הסיפורים מתרחשים, בצורות שונות, בשטח ההפקר שבין מציאות לחלום, "על הגבול שבין חלום ללא חלום", כדברי הדובר בסיפור "המגדל". העיצוב של הבדיה שונה גם בכך שבמרביתם של הסיפורים ממצע בין המציאות לחלום הפורץ לתוכה גורם אמנותי - מוסיקה, ציור, שיר, סרט קולנוע או אפילו פוסטר.

הסיפור הראשון, "מחר מתחיל יום חדש", מרחיק אל העבר, אל הימים שאחרי מלחמת העולם ולפני מלחמת העצמאות. הוא מתרחש בכפר הנוער ח' (היה או לא היה). ימי הנועורים של המספר מלווים בזיכרון של רעב מתמיד, של יצרים עזים, אהבות וקנאות המוליכים כמובן לחורבן אימים. על רקע זה בונה לו המספר חלום על משפחה שהוא חייב לאמץ עצמו, חלום שמתנפץ, כמובן, עם חורבנו של הכפר. הסיפור השני, שנתן את שמו לקובץ, "לילה בסנטה פאולינה", מתמקד בתפילה אחת בבסיליקה סנטה פאולינה בלוקה, איטליה. המספר מאזין בחצי אוזן למקהלה המזמרת מיסה של פוצ'יני, אבל עיקר תשומת לבו נתונה לציורי הקיר המעטרים את הכנסייה. הוא רואה כיצד האיום האלים והארוטי שבציורים מתממש, ככל הנראה בחלום שנראה לו בעת שהתנמנם. גם בסיפור השלישי, "כמו האיש בפוסטר על הקיר", מקבלים ציורים ממשותף, וכרזות של

הסוף, לאחר שהתעורר "מתוך חלום-אבדן מתוק". כמו הארבה, גם הנמלה מתוארת כ"סוס אלוהי", גם בתיאורו המילולי של יעקב, גם בפסל העץ שהוא מגלף. כן מתוארות הנמלים ככוח מחץ צבאי הנשלט בידי עריצים למיניהם, ממינם של שליטי סין, פרעוני מצרים, או קיסרי רומא, ולפיכך אין לנמלים מהות אישית. הנמלים מייצגות לפיכך מהות קיום טוטליטארית, בה משמש הפרט את טובת הכלל, בעבודתו וגם בגופו. הנובלה בודה לנמלים מיתוס בריאה, לפיו אבדה לנמלים יכולתם האינדיבידואלית



ליהנות "מזיו ויפי הבריאה" כשויתרו על הכנפיים שנתן להן אלוהים. נמלה בודדת, שיוצאת מהשורה ומנסה לטפס על צמח הקקטוס שבכיוור כלפי מעלה, זוכה "לראות את המרחבים ברגע בן-חלוף", ומשלמת על כך בחייה, בנוסח סיוזיפי, בעקבות אלבר קאמי.

אפשר, כפי שכבר הצעתי, שהנמלים מסמלות את הזמן, והנמלה הבודדת מציינת רגע ראוי לציון מיוחד במרוץ ההרסני של הזמן, אבל בעיקר הדברים, יופיה של הנובלה הוא בכך שהיא עשויה להתפרש בדרכים שונות, על פי מפתחות רבים, ואף אחד מהם איננו ממצה אותה. יש בה משמעות אנושית, אוניברסלית, כפי שהצעתי, אבל יש בה גם רמזים היסטוריים ואקטואליים, אפוקליפטיים במהותם, אליהם מרמז, קודם כל, המערך המיתולוגי של שמות הגיבורים. הצירוף יעקב, רחל ובלהה, עשוי לרמז לעם ישראל, בין אם במשמעות היסטוריוגרפית, בין אם בהתייחסות אקטואלית למדינת ישראל. כל הפירושים תופסים ואינם מוציאים זה את זה,

הוא גם היחס שבין ספר הספרים לספרי החשבונות, הממלאים את עולמו של יעקב. זהו גם היחס בין הבית האחר, ההזוי, אותו מתעתד יעקב לבנות לרחל ולעצמו, לבין הבית הקיים, המצוי. הבית לעתיד לבוא יהיה בעל כיפת זכוכית קלה, חסרת הממשותף של תקרת הבטון הכבדה שבבית הקיים.

במאמציו הלא נלאים של יעקב לכבוש ולהשיג את רחל, הולך ביתם ונהרס על ידי כוחות חיצוניים, המתוארים כנמלים אין סופיות בכמותן ובכוחן, בלתי מנוצחות ולא ניתנות להשמדה, המייצגות את הזמן, מן הסתם. ממאמץ לגבור על הנמלים, תחילה ברותחים אחר כך בדבש, עובר יעקב למאמץ נואש להגן על ביתו מהתמוטטות הכרחית, בלתי נמנעת, שעשויה לסמל את המוות. דווקא על סף ההתמוטטות נלקחים בלהה וספר החשבונות מעולמם של יעקב ורחל, ואז, באווירה חסרת ממשותף, כשהם מעורטלים מכל מה שקשור בגשמיות, הולך ומתהדק הקשר ביניהם. ללא לבוש, בלא מזון, כשבשר גופם הולך ונעלם, ודפי ספר הספרים מכסים אותם, עם ויתור מדעת על האקסטזה שבאהבה, תוך כדי ציפיה לסוף, רואה יעקב את עצמו בעיניה של רחל. "סוף סוף היינו מאושרים", אומר יעקב. אפשר שיש כאן רמז לשיבה אל גן העדן הקדמון, על פי האלוזיה המסיימת את הפרק שלפני האחרון: "היינו שנינו ערומים ולא היה בנו שמץ של בושה".

"נמלים" עשוי אם כן להשתמע כמשל אוניברסלי, אפוקליפטי, על חיי אדם, אבל נראה שעיקר יופיה של הנובלה איננו במשל ובמשתמע ממנו, אלא בדרך הסיפור שלו, בעיצוב הדמויות והסיטואציות, ובמיוחד בתיאור הנמלים המכרסמות בבית ומהרסות אותו. מטבע הדברים, הנמלים מתוארות כישות קולקטיבית, נעדרת אינדיבידואליות, אבל בתיאורו של אורפז נמצא גם יחס מיוחד לנמלה הבודדת, לאישיות האינדיבידואלית כביכול של הנמלה.

הופעתן של הנמלים, כמו תהליך ההרס שהן נושאות, מתואר בהדרגה מעניינת. רחל חשה גירוי, "כאילו נמלים רוחשות על גופה" כבר בעמוד השני, ויעקב מנפנף "נמלה קטנה שחצתה את התאריך" על לוח השנה, מיד לאחר מכן. רחל חשה ש"הבית רוחש", ויעקב רואה נמלה קטנה עולה ברכה החשופה של רחל ומרגשת אותה. רק עכשיו רואה יעקב שיירת נמלים "מתנהלת לאיטה אל פתח הבית". כאן נפתח המאבק נגד הנמלים, ההולכות ורבות, הולכות ומתחזקות, והורסות ביסודיות את קירות ביתם של רחל ויעקב.

המהות האפוקליפטית של הנמלים מתפרשת על פי ציטוט מפרק ב' בספר יואל, המתאר את נחילי הארבה מבשרי החורבן, נושאי "יום ה' הנורא מאוד", שיעקב קורא בו לפני שהוא מבחין בשיירת הנמלים, ולקראת

# שולמית אלוני: מישהו צריך להעיר ולעורר

יעקב בסר

לא יכולה אחרת; שולמית אלוני משוחחית עם עדית זרטל; 1997

האם ניתן להגדיר את ספרך כספר אוטוביוגרפי, פוליטי ואידיאלי? כן. למרות שהוא לא שלם. כביוגרפיה זאת ביוגרפיה פוליטית וגם מבחינה פוליטית זה חלקי. כך שעוד "הדרך רבה מלחמה" כמו שנאמר, אבל האמת שכן. הואיל ופרשתי, רציתי בכמה נקודות להעביר משנה סדורה פחות או יותר. גם בנושא הפלסטיני וגם מבחינת מהותה של הדמוקרטיה הישראלית, שהיא לטעמי טעונת טיפוח מאוד מאוד. היא נעשית יותר ויותר טעונת טיפוח, למרות שלפעמים יש אשליה שלא, מפני שבנוגע לחופש הביטוי, ההפגנה וההתארגנות, בית המשפט הגבוה לצדק דאג שתהיינה לנו החירויות האלה. אבל בתחומים של זכויות האדם ושל היחס לאחר, הדברים נעשו לעין ערוך יותר חמורים ויותר קשים. והאדמיניסטרציה מנצלת כל אפשרות לפגוע באחר ובשונה ולא מדובר רק בערבים. זה מאוד בולט במה שנוגע לערבים; אבל גם ביחס לעלייה. מה שאני רוצה לומר הוא: כן, רציתי לדבר על הדמוקרטיה הישראלית.

באיזה מצב מחליטה אשת ציבור, מנהיגת מפלגה, לשבת ולכתוב ספר? הייתי צריכה לעשות את זה מפני שפרשתי ופרשתי ברצון. הייתי בטוחה שנמצא בבחירות ובוזו טעיתי בגדול. ומפני שחשבת שאחרי שלושים שנה אני צריכה לפרוש. אבל הואיל והדברים מאוד ממושטשים, חשוב היה לי להעביר כמה מסרים ומהר. זאת הסיבה שהספר נכתב בדרך של שיחה והוא לא כולל המון דברים.

את מקדישה בספר הרבה מקום לפוליטיקה, ליחסים בינך לבין המנהיגות של מפא"י והרבה ביקורת, במיוחד נגד גולדה. הספר הוא על גבול הבלטריסטיקה. אך יש מעט מאוד מקום, יחסית,

לאוטוביוגרפיה, כפי שצריכה היתה להיות, חושפנית יותר.

כן. זה לא נעשה. יש נושאים מאוד חשובים היום. נושא השלום עם הפלסטינים, דת ומדינה בארץ, מעמד האשה, מעמד העולים מבריה"מ, פקודות בלתי חוקיות בעליל; אנחנו למעשה מזוהמים בדברים נוראיים שאנחנו עושים לאחרים. ופה היה לי חשוב למסור את המסרים האלה כאיש פוליטי. ביוגרפיה אישית יכול להיות שאכתוב ויכול להיות שלא. מאחר שזה קצת צנעת הפרט וקצת מביך.

את ביישנית? כן. מאוד.

זה מוזר. הקטעים הביוגרפיים שישנם, הבית, ההורים, יחסי הורים-בת, כל זה לוקה בחסר. את נוגעת בבית בשרטוט מאוד קל. לעומת זאת, כשאת מרוחקת מהבית, בגיל הנעורים, במוסד בן-שמן, שם זה מקבל יותר מרחב, יותר פרספקטיבה, כלומר, רואים גם את השורה השנייה. כי קשה לי. עדיין קשה לי. למעשה החלטתי להתייחס אל עצמי משעה שהתחלתי "לעשות את עצמי", כך שאולי זה הנימוק.

מה זאת אומרת "לעשות את עצמך", הרי בן אדם מתחנך בבית. עם אמא, עם אבא, יש השפעה...

כשהייתי ילדה חיי המשפחה שלנו היו קשים מאוד. מגיל שתיים עשרה לא הייתי בבית יותר. גם לפני כן לא היה בית. היתה תקופה שהייתי עם אבא ותקופה שהייתי עם אמא, והיתה התרוצצות ביניהם. תקופה מסוימת הייתי עם אחי אצל אחד ההורים ואחר כך, כל אחד מאיתנו היה במקום אחר. לאחר מכן פרצה מלחמת העולם השנייה והורי התגייסו לצבא הבריטי. בתחילה הייתי בקבוצת "עלומים", קבוצה של ילדים דפוקים, עזובים, עלומים, קשים. לי ולשלמה בר-שביט יש סיפורים משותפים מאותה תקופה.

אחרי זה הוא הלך למשמר העמק ואני לבן-שמן. אז כבר הייתי מספיק גדולה לגבש את עצמי. להיות אדם שחושב ומחליט לעצמו. לכן, מכאן אני מתחילה. אם כי בתקופה הרבה יותר מאוחרת היחסים שלי עם הורי השתפרו - אבל אלו כבר היו יחסים בהם אני הייתי אפוטרופסית שלהם יותר משהם היו אפוטרופסים שלי.

במובן הסוציאלי, היית מגדירה את בית ההורים כבית הרוס?

במובן הסוציאלי כן. אבל עם זאת, היה שם משהו שאני חייבת להם. מפני שספר תמיד היה. מפני שגם כשהיה מחסור גדול, לא נתנו הרגשה של עוני. מפני שגילו אהבה לילדים. כשהיו. כשלא היו. לא היה חסר של אהבה. הבית היה הרוס אבל איש לא היכה אותנו. וגילו אלינו חיבה ודאגו לנו. וילד לא כל כך יודע שרע לו או שהוא במצב קצת שונה.

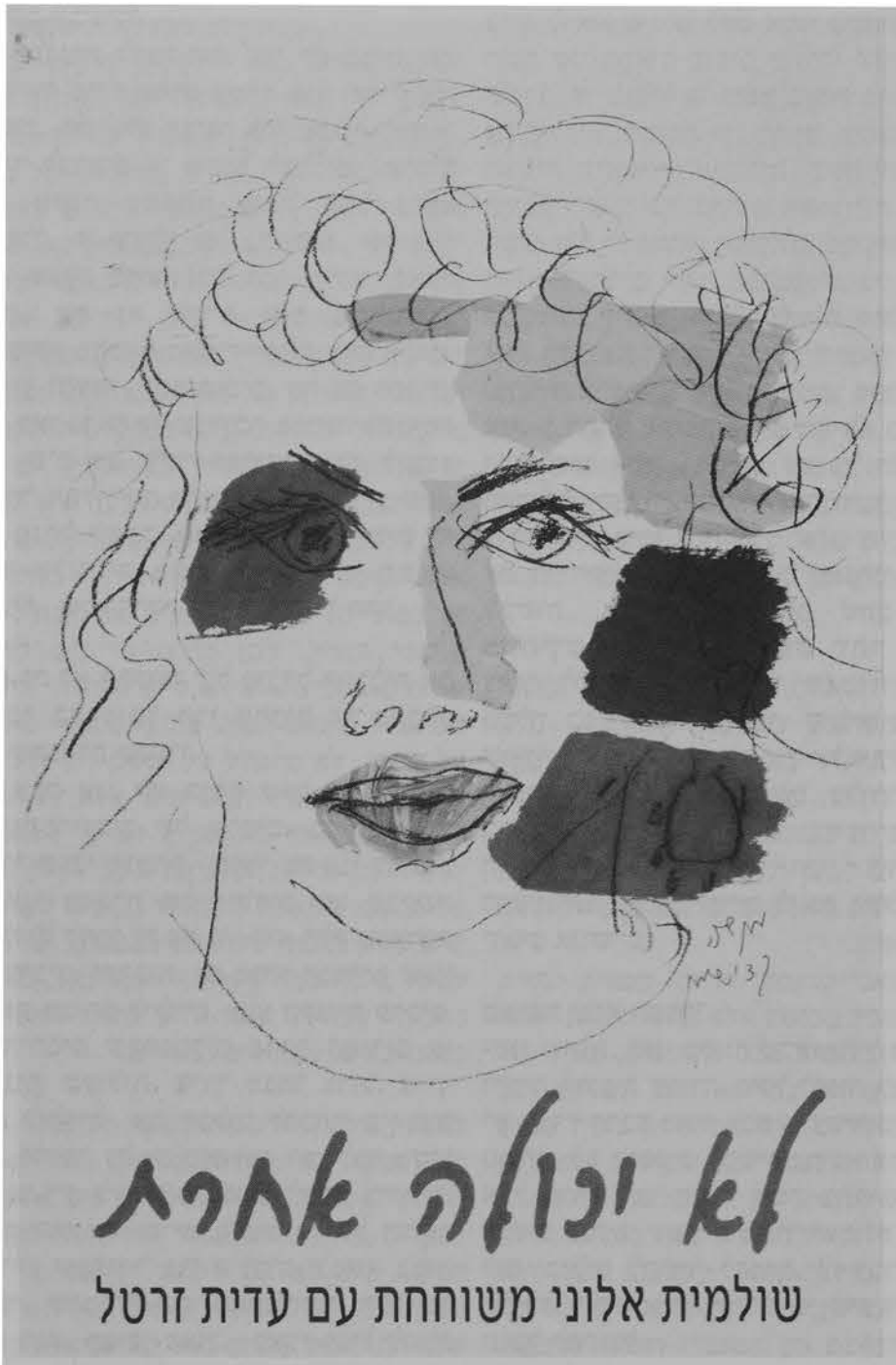
באיזה שלב הגעת למסקנה שבאמת היה משהו לא בסדר בבית?

ידעתי כל הזמן שהוא קצת לא בסדר. אבל הייתי ילדה די דומיננטית בכיתה. וזה היה פיצוי מסוים. אבל היו תקופות מאוד קשות. של בדידות נוראה ושל קושי וגעגועים. וכשאתה שומע סקנדלים בין ההורים וצעקות, זה מאוד לא נעים. אבל בכל זאת, נדמה לי, שהיה פיצוי, כי היתה שירה והיתה אסתטיקה, והיה ספר, ותיאטרון מגיל רך. אני לא נוטרת להם.

את מקדישה הרבה מאוד מקום לוויכוח, לאנטגוניזם מסוים, בינך לבין גולדה. כן. בגולדה היה משהו פאשיסטי.

לא מלה חריפה מדי?

אמרת - משהו. משהו מאוד טוטאליטרי. וגולדה היתה בטוחה שהצדק תמיד איתה. ואין דבר יותר חזק יותר מהשילוב של בורות וצדקנות. והיא תמיד "צדקה". ולפעמים



בשטויות. למשל, אני זוכרת, בכנס גדול של מפלגת העבודה, של המרכז. היו שם כמה מאות אנשים. זאת היתה התקופה שהפנתרים השחורים עלו לכותרות. וגולדה אומרת, שמי שלא יודע יידיש הוא לא יהודי טוב. לכן הסיסמה של הפנתרים השחורים אחר כך היתה "למדי אותנו יידיש ותני לנו וולבו". אתה מבין, היא עומדת בפני מרכז, שמחציתו אנשים מעדות המזרח, חלק ילידי הארץ, ומדברת על מי שלא יודע יידיש. אמרתי לה אז, כהערה: ומי שצורך גם את מרק הזהב ואת הגעפילטע פיש. אלו היו המושגים שלה. היא גם לא הבינה שנכבשו שטחים וחי שם עם כבוש. בכנסת, כשאמרתי שאת השטחים לא שחררנו, אלא בעיני הפלסטינים אנחנו כובשים, היא אמרה, בקול רם: איך את יכולה להגיד על יהודים כובשים? יהודים מבחינתה הם תמיד קרבן. זה מה שהיא אמרה גם לאפיפיור. כשהוא אמר לה - תהיו קצת טובים לפלסטינים, - היא ענתה - כך היא מספרת: הסתכלתי לו ישר בעיניים ושאלתי אותו מה הוא יודע על הפוגרום בקייב.

לפי התפיסה שלה אנחנו קרבן. וזה היה גם אצל בגין. וקרבן לא יכול לעשות רע. אם אנחנו הקרבן ויש לנו מונופול על זה, אז לנו מותר לעשות הכול.

אולי אצלו זאת היתה שיטה רטורית? לא. אצל בגין היתה תופעה מעניינת: במלחמת לבנון, לפני שניתנה ההוראה להתקיף את ביירות, הוא תקף את כל מנהיגי העולם וגם את בנות הברית משום שהפציצו את דרוזן כשהמלחמה נגמרה. למחרת הוא נתן הוראה להפציץ את ביירות. העיקרון הזה קיים עד היום, לעשות מניפולציה מהפראנויה שלנו, כדי להצדיק את החמדנות שלנו; כאשר אתה לוקה בפראנויה, אתה, הקרבן, לא יכול לעשות רע, כי כולם רודפים אותך. זה מה שקורה לנו גם היום. וגולדה מאיר הבינה בזכויות אדם? הרי כשדיברתי איתה על זכויות אדם היא אמרה שזה ליברליזם בורגני. מעניין שהיום זה נחשב שמאל.

נחזור להיותך שרת האמנויות, האחת והיחידה שהיתה במדינת ישראל מאז הוקמה. עזבת מערכת - יחסית - במצב טוב מבחינה כספית.

יחסית. יחסית למה שהיה ולמה שיש, כן. שילשתי, ואפילו יותר מזה את התקציב לאמנויות. זה עדיין לא היה מספיק. אני חשבתי שמגיע הרבה יותר. אנחנו ציבור שמתגבש לאומה, שהוא מאוד פלורליסטי ויש לו הרבה צרכים, גם לשוניים, גם תרבותיים, גם בשטח היצירה, וכל זה היה זניח. מזל שתיאטרון היה לנו לפני קום המדינה. אז המשיכו לתת הקצבות לתיאטרון. אם התיאטרון היה קם אחר כך, גם הוא לא היה

א"ב של הדמוקרטיה יש מי שחושבים שזה סינית. והוא הדין בתחום הלשון, בתחום המחשבה, בתחום הדת. לא היה מספיק תקציב והיום אנחנו מבכים את זה. למשל העמותה לתרבות ואמנות לא ממומנת. הולכים וסוגרים אותה.

את מתמצאת כמה שקורה היום בתחום התקציבים לאמנויות?

אף אחד לא מתמצא, מפני שבכל פעם שאנחנו תוקפים את משרד החינוך על זה שהוא לא מעביר מספיק כסף הם אומרים שהם לא מקצצים. אבל המציאות היא שכן מקצצים. העמותה חיה מן היד לפה ועכשיו סוגרים לה את הברזים לגמרי. אני מקווה שישלמו את החובות שנשארו. פסטיבל עכו שהיה הצלחה גדולה מאוד, התקיים רק בנס ואחרי מהומות גדולות. בכל מקום מנסים לחנוק.

מה את אומרת על המינהל לחינוך ערכי

מקבל הקצבות. מזל שהתזמורת הפילהרמונית היתה לפני קום המדינה. או אגודת סופרים וכו'. סופרים צריך, אבל איך מתייחסים לסופרים. בתוך הדינמיקה שלנו, לדעתי, בשני דברים חייבים להשקיע סכומים מאקסימליים. האחד, בתחום התרבות והשני, בתחום המדע והטכנולוגיה. מפני שאנחנו חברה מתגבשת. הגיעו לכאן ממאה ושתיים ארצות. כך אומרים. הרוב הגיעו מאגן הים התיכון וממזרח אירופה. שם לא היתה תרבות מערבית, לא דמוקרטיה ולא מדע מפותח. אין לנו נפט. איך כתוב שם? "אבניה ברזל ומהרריה תחצוב נחושת", לא ברזל ולא נחושת ולא נפט ובשביל החלב והדבש צריך לעבוד קשה. וזהו המשאב שיש לנו. מדע וטכנולוגיה, ללא תרבות במובן הרחב של המושג, זה מסוכן. זה הופך מכאני. מוכרחים גם תרבות, גם לשון יותר רחבה. אפילו הרמב"ם למד את אריסטו. אז למה לא יכולים ללמוד את תרבות העולם, אפילו כשאתה מזכיר את ג'ון סטיוארט מיל שזה

שהוקם עכשיו?

אני מתנגדת לדבר הזה. אני לא מבינה את זה. הייתי מורה שתיים עשרה שנה ועדיין אני מלמדת. ואני לא מבינה איך אפשר לעשות שיעור לערכים או מינהל לערכים. ערכים אתה מקנה כשאתה עוסק בכל נושא שבעולם. זו שאלה של נימוסים, של דרך ארץ. שאלה שמשתלבת בכל שיעור שאתה מלמד, אם זה מקרא ואם מתמטיקה. מתמטיקה מבטאת סדר ודייקנות, מקרא נוגע בדמיון ובעבר, ובמיתוסים. כך גם ספרות. אבל כאן נראה לי שמדובר בכוונה לשטיפת מוח. שים לב ששר החינוך רוצה לקבוע שמנהל הטלוויזיה החינוכית יהיה איש שלו, כמו מנהל לשכה. משמע שזה שר שיש לו ערוץ טלוויזיה משלו. משמע, זו תפיסה ישועית, של החדרת ערכים מהגיל הרך.

האם זה לא תפקידו של מינהל התרבות אם מדובר בערכים? הרי ערכים זה תרבות, כפי שהגדרת עכשיו.

כן. אבל אני לא רוצה שאף אחד יעשה אינדוקטרינציה של ערכים. בדיעבד, כל שיעור שאני מלמדת, הדרך בה אני לבושה, בה אני מדברת אל הילדים, או מבקשת מהילדים לדבר זה אל זה, היא חלק ממערכת של ערכים. ותרבות. גם מבחר הספרים שאני קוראת בכיתה לילדים, הוא הקניית ערכים. גם היחסים שמתנהלים בחדר המורים או ההצגות שעולות. צריך מבחר גדול. צריך לתת לילדים את הכלים להבחין בין טוב לרע. ולדבר על מה טוב ומה רע, למה משהו טוב או רע. לעורר סקרנות, לעורר ביקורת. העסק הזה של צווים מלמעלה, של הרועה והעדר, שמתחיל בגן הילדים ונמשך בבית הספר, שהמורה הוא האוטוריטה העליונה וכו', הוא מסוכן מאוד. בארץ יכול להיות מגוון נהדר, בשל מפגש התרבויות. צריך לתת להכול לפרוח.

העמותה שאת עומדת בראשה, שמוקמת בימים אלה, "הקרן הארצית", כפי שהיא נקראת, באה להחליף גופים כמו אמנות לעם או משהו דומה לזה?

היא לא באה להחליף. בחברה שלנו אין קהילות אזרחיות. לציבור הדתי יש כמובן, כי יש לו בית הכנסת, ויש לו ישיבות ומערכת חינוך נפרדת, מערכת צבא נפרדת, ישנם כלי הקודש שחיים מהקופה הציבורית ואפשר לכנס אותם. עם שינוי הזמנים, הקיבוץ פחות קיים, ההכשרה לא קיימת, תנועת הנוער כמעט לא קיימת, האנשים מצויים במצב של חוסר קהילה, גם במובן החיובי של המושג. אנחנו חושבים שבמקומות מרוחקים בייחוד, חשוב שתהיה מקהלה, חשוב שתהיה תזמורת, חשוב שתהיה חוג דרמטי, אולי באזור כמו הצפון, גם חשוב שתהיה תיאטרון משלו. כדי שהדברים האלה יקרו, ויהיו חלק מהחוויה של הקהילה, אתה

צריך לדאוג שיגיעו לשם אנשי מקצוע. הייתי רוצה שני במאים טובים שיגורו שנה בעמק הירדן, או בגליל או בנגב באחת מהעיירות. צריך לעזור בהקמת חוג דרמטי מקומי, אולי ראשית תיאטרון. מקהלות. כשהייתי שרת החינוך ואחר כך בתחום האמנויות, מאוד חשוב היה לי נושא המקהלה. במקהלה אתה מחנך לערכים יותר מבהטפות. כי חייבים להקשיב, לתאם. חייבת להיות סולידריות עם הקבוצה. וכך בחוג דרמטי, וכך בתזמורת. ואולי גם בדיונים ספרותיים. אנשים רוצים את זה. הטלוויזיה לא מספקת. החיפושים אחרי הרוחני, עם כל האמונות התפלות והצעות הגאולה, הם סימן שאסור לזלזל בו. סימן של חסר. ואתה צריך לתת את החיזוקים האלה, וזה מה שאנחנו מנסים לעשות, בייחוד במקומות שהם יותר מנותקים. ושההכנסה לנפש יותר קטנה. צריך להביא למצב, כמו שאמרה רונית מטלון, בפגישה שהיתה לנו, שיבואו מקריית שמונה או מירוחם לצלם את תל אביב, ולא שתמיד תל אביב תצלם שם. כלומר, דרך העדשה שלהם, כשהם היוצרים את הדוקומנט, את הסיפור וכו'. וזה אחד הרעיונות, שכמובן תהיה לו גם השלכה על יחסים אנושיים.

מאיפה יבוא הכסף?

ישנן קרנות. ואני מקווה שכשנתחיל לעבוד, ותהיה תוכנית עבודה, נוכל לפנות לאנשים. יש בארץ הרבה מאוד אנשים עשירים מאוד, (אנחנו לא עוסקים עכשיו בנושא החברתי, אבל קורה לנו משהו קשה בתחום הזה). אנשים שנעשו עשירים מתוך העבודה בארץ. והם יכולים להחזיר לחברה. זה דבר מאוד מקובל. ואני מניחה שיהיו מי שיעשו זאת, ונוכל להתחיל.

מנית הרבה דברים ופסחת על משהו שנראה לי מאוד חשוב בארץ, בתקופה שלנו. בתקופה כמו היום, אין תיאטרון סאטירי רציני.

נכון. אבל לא קמה קבוצה שרצתה להקים אותו. שום דבר לא בא מלמעלה. אם היתה קבוצה שזה היה אכפת לה, אז התיאטרון הסאטירי היה קם. אני הייתי מתרוצצת כדי לעזור להם. אבל אין, מפני שהחיים הם כאלה, שכל סאטירה היא פחות מהסאטירה שיש לנו במציאות.

יש אומרים שאחד הגורמים לשינוי בכיוון ה"גלסנוסט" בברית המועצות היה בעקבות תיאטרון קטן יחסית, ה"טגנקה"?

אולי. אבל האנשים אצלנו הם לא מהפכנים ולא אמיצים. ישבו כאן קודם שני אנשים צעירים עם רעיון נהדר. הם ביקשו שאתן להם קצת מהידע שלי וכו', אבל הם יזהרו בפומבי, אני מניחה, מלומר שהם היו אצלי ושאני שיתפתי פעולה. כי הם רוצים לשאת

חן וחסד גם מלפני הדתיים או לפחות חלק מהדתיים. זאת אומרת, אצלנו, כולם עוסקים בפוליטיקה של איך להיראות באמצע. באמצע, לא קורה כלום. וזה משום שרוצים כסף מהמדינה, ומשום שרוצים להצטלם טוב. עם כל הכבוד לחברים שלי ב'מרצ', יש היום שמאל בארץ? יש היום קבוצה רדיקלית בארץ? יש משהו שמחליט להיות קטליזטור?

אני חושב שיש קבוצה כזאת אבל הבעיה היא כספית.

איפה היא? איפה הקבוצה שרוצה לעשות תיאטרון סאטירי, שלא יכולה לעשות אותו כי אין לה כסף? אני אהיה מוכנה לעזור להם.

קראתי את המאמר שלך ב'הארץ'. את אומרת - הישראליות מספיקה לי, אני לא צריכה "תוספת".

הישראליות כוללת את היהדות.

איך את רואה את הישראליות שלך במפה התרבותית חברתית בארץ? לא מזמן הייתי עד לשיחה, בקרב אנשים שהם, מה שאנחנו מכנים אינטלקטואלים. והיה מי שאמר, שבאזור שלנו חיים ארבעה עמים, ארבע תרבויות. העם היהודי, העם הערבי, העם החרדי והעם הרוסי. המגע בין התרבויות האלה הוא פרובלמטי. למשל, התרבות הרוסית היא מאוד אינדוידואליסטית, סגורה; גם החרדית. וישנה גם התרבות הישראלית, והיא לא נוגעת כמעט, לא בחרדים לא ברוסים, לא בערבים.

אנחנו נמצאים היום ברגרסיה. בעניין הרוסים, אני רוצה לסייג, העליה הרוסית היא עליה חדשה. הואיל ומדובר בעליה גדולה מאוד יש לה עיתונים משלה, יש קשיים של שפה וגם קצת יוהרה. הם קוראים לנו ברברים. מקרב הברברים האלה, אריה דרעי נחשב ליטאי ואני נחשבת אוריינטלית. וזה משעשע במדה מסוימת. על כל פנים, אנחנו עשינו שגיאה. הקבוצות האינטלקטואליות הישראליות לא נפגשו איתם מספיק. עם כל הכבוד לתרבות של העליה הרוסית, ויש שם תרבות, אנחנו לא ברברים ביחס אליהם. אני מאוד גאה במה שהמו"לות שלנו, מאז קום היישוב, נתנה לנו. ואנחנו יכולים לדבר איתם גם על דוסטויבסקי וגם על פושקין וגם על לרמונטוב ויסנין וכל שירת רוסיה לצורותיה וגם בתחום האמנות הפלסטית וגם התיאטרון. עם כל הכבוד לתיאטרון "גשר" - שאני מקורבת אליהם, ואני מאוד שמחה ש"גשר" למד ליצור גשר, ויש לו הצגות כמו "כפר" - כשהם מעלים את "האידיוט" אנחנו יודעים מה זה, וכשהם עושים "אדם בן כלב" אז הם כבר נכנסים לאוניוורסליות הישראלית. שם זו תקופת מעבר ואני חושבת שאנחנו, הישראלים, חייבים לזום יותר מגע



בין קבוצות של אינטלקטואלים. ויש לנו על מה לדבר.

את רואה את אחד מתפקידי העמותה בכיוון הזה?

אני חושבת שזה אחד התפקידים. זה צורך חיוני גם להם וגם לנו. אם הם נשארים פה, זה צורך חיוני להם להכיר אותנו ולנו לדבב אותם ולהיות בקשר. לקרב אותם. מפני שאנחנו לא מקום מעבר. הם יחיו פה איתנו. הנופים הם נופים שונים והאסוציאציות הן שונות, אז דור ראשון מתגעגע ל"כוכבי שמים רחוקים" כדברי טשרניחובסקי, שהיה המשורר הלאומי שלנו, ובכל זאת, בסוף ימיו התגעגע לכוכבי קרים. והרומנטיקה הזאת קיימת בכל קבוצת מהגרים, המקום שממנו היגרו מקבל פתאום איזו הילה מיוחדת. אבל יש דור שני, ויש אנשים שמעורים יותר, ואני חושבת שהם יכולים להיות ויהיו ישראלים לכל דבר. ביחס לקבוצות האחרות, אני לא מקבלת את התפיסה שיש כאן עמים שונים. ישנם הערבים, שהחברה שלנו, באמצעות חוקים בודדה אותם. אנחנו המדינה היחידה שיש בה סגרגציה מכוח חוק לעדות. שתיים עשרה עדות נפרדות. אנחנו בודדנו אותם וקיפחנו אותם. וקבוצה מקופחת מסתגרת. ובכל זאת, יש לנו איתם קשרים. גם בתיאטרון גם בספרות. לא מספיק בחיים. לא ניתנת להם אפשרות להיכנס למקומות עבודה. יש ביניהם פוסט דוקטורנטים מוכשרים מאוד ששולחים אותם ללמד בבית ספר תיכון ולא נותנים להם לעסוק במחקרים שלהם. עם החרדים יש לנו בעיה. כי החרדים נשארו תקועים בתפיסה של הגטו. של אי הכרה בהיותם היום חלק מריבונות מחייבת. אותם היא לא מחייבת. לצבא הם לא הולכים. יש היום במדינת ישראל יותר בחורי ישיבה מסטודנטים. והם כולם חיים על חשבון הציבור. והם מתייחסים למדינה בדיוק כמו שהתייחסו למדינה בפולין. צבא לא מעניין אותם, חינוך לכולם לא מעניין אותם, הם נותנים חינוך מגיל רך בכספי משלם המיסים. אבל לא אכפת להם שלילדים אחרים אין חינוך מגיל רך. ההסתגרות הזאת היא סכנה גדולה. לדעתי צריך לשבור את הגדרות האלה, שאם לא, אז אנחנו במצוקה גדולה.

איך את מתייחסת לפעילותה של ש"ס בתחום החברתי, הסוציאלי והתרבותי?

הם עושים שירות גדול לאוכלוסיה שנמצאת במצוקה. הם מפעילים גני ילדים, מגיל שלוש, הם מספקים ארוחה חמה, הסעה. והורים שנמצאים במצוקה לא אכפת להם מי הנותן, העיקר שיקחו את הילדים, שיהיו "בייבי סיטר". ואז הם עושים בדיוק כמו שהישועים עשו. מחנכים אותם להיות מה שהם. עם זאת ש"ס הרבה יותר מעורים בחברה מהחרדים האשכנזים שהם אנטי

ציונים בעליל. אני חושבת שש"ס נותנת תשובה להרבה בעיות. אני לא אוהבת את המניפולציה, המובילה לטענה שאנחנו כביכול חייבים להם או פגענו בהם. והסליחה של אהוד ברק העמיקה את זה. מפני שעם קום המדינה כולם היו עניים ולכולם גילחו את הראש. ואת כולם ריססו בדי.די.טי. והקבוצה הכי דפוקה והכי מקופחת והכי סובלת שהיתה היא אלה שבאו מהשואה. מפני שלהם סתמנו את הפה. קראו להם סבונים וצאן לטבח. ורק אחרי משפט אייכמן האנשים האלה פתאום התחילו להיפתח. זו היתה הקבוצה שהישראלים קיבלו בצורה הקשה ביותר. אבל פה יש מניפולציות. האם גזלו לאריה דרעי את התרבות שלו? הוא הרי החליף את החלוק הלבן בבגדים של הליטאים. הוא הלך ללמוד יידיש.

עוד בעניין ש"ס, את לא חושבת שזאת תופעה מסוכנת שסקטור מסוים נותן שירות לאנשיו בכל התחומים - חינוך, כלכלה, בידור, שעות פנאי, בעצם, מה שההסתדרות עשתה למען כלל האוכלוסיה, הם עושים למען חלק מסוים. בצורה כזאת שמנתקת את האנשים שלהם ממה שקורה באמת בארץ.

זה מה שאני טוענת. זה לא מספיק להיות ריבון ולשבת בכנסת אלא צריך לגלות דאגה לכלל האוכלוסיה בכל התחומים. כאן חזרו לשיטת העיריה במדינה זרה, גם הם וגם החרדים האחרים. הם מסתגרים בתוך עצמם ונעשים אתנוצנטריים. היהודים בפולין, בעיריות הקטנות, לא דאגו לכלל התחבורה במדינה ולא לכלל השיכון במדינה ולא לבטחון המדינה אלא לעצמם. וכך היה בגלויות אחרות. כל עוד שהיהודים לא זכו לשוויון זכויות הם הסתגרו ודאגו לעצמם. מתוך כך התפתחו כל החוקים והאמירות של פחד הגויים, לא ללכת לבתי משפט של הגויים וכו'. כאן זו מדינה שלנו. של העם היהודי. אנחנו פה הרוב. אני אומרת העם היהודי, ובכל זאת מציינת: ישראלי, מפני שיהודים יש בכל מקום בעולם. אבל הריבונות שלהם היא בהתאם למדינות שהם חיים בהן. פה אנחנו הרוב. וריתמוס החיים שלנו נקבע על ידינו. כך שאם יש לאנשי ש"ס טרוניות, הם חייבים להיות שותפים עם הכלל. ההסתגרות היא שחרור עצמם מהאחריות שמדינה ריבונית מחויבת בה.

הדברים שלך מעידים שהגדרת הישראליות ביחס לכלל היא פרובלמטית.

היום היא פרובלמטית. לכן כל כך הדגשתי את זה. היא לא היתה פרובלמטית לפני קום המדינה, לא במלחמת העצמאות, ולמעשה היא לא היתה פרובלמטית עד לפני מספר לא רב של שנים. כאן הניצחון הגדול של כהנא. מאז שהוא הופיע עם הגזענות שלו חלה התחזקות של הקבוצות הפורשות וגם בחקיקה יש לזה

ביטוי. בעוד שבהכרזת העצמאות מדובר על מדינה שתהיה פתוחה לעליה יהודית ומשעה שכולם יהיו אזרחים היא תדאג לפיתוח הארץ לטובת כל תושביה, תבטיח שוויון וחירות לכל אזרחיה, בלי אפליה מטעמים של מוצא גזע דת ומין, היום אנחנו חוזרים לאפליה ולסגרגציה מאוד מודגשת גם בחקיקה. למשל בחוק כבוד האדם וחירותו, לא נאמר "מדינת ישראל הדמוקרטית" אלא "מדינת ישראל יהודית ודמוקרטית". זאת אומרת הפרדה בין ישראלי ליהודי. וזה מאוד מסוכן כי זאת לא מדינת כל אזרחיה. איוה דמוקרטיה היא לא מדינת אזרחיה? ליהודי בברוקלין יש כאן זכות הצבעה? הרי זכות ההצבעה היא הזכות של כל אדם להיות שותף בקביעת גורלו. אנחנו קובעים את גורלו של היהודי בברוקלין או בפאריס? אנחנו קובעים את הגורל של תושבי הארץ. לכן כולם צריכים להיות שותפים בקביעה. וביחס לישראליות, היהודי שמתפלל בחודש חשון, שבועיים אחרי סוכות, על הגשם, לא מתפלל על הגשם ליד הדנייפר ולא על הגשם ליד המיסיסיפי אלא על הגשם פה. כשאתה חי פה, אתה לא צריך אפילו לדעת את מילות התפילה בשביל להתפלל על הגשם. כשאתה משתמש בניבים לשוניים שהם חלק מהנוף שלך. הם מבטאים שייכות. למשל ביטוי כמו "רעי בגדו כמו נחל, כאפיק נחלים יעבור", אתה יודע שאלו האפיקים בנגב. באים, מבהילים ובורחים.

בתנאי שאתה יודע את השפה לעומק. כן. ועכשיו יש רדידות בלשון, רדידות של ידיעת המקורות. זה לא שלא יודעים את ארון הספרים היהודי. הוא תמיד היה פתוח לפנינו. הבעיה היא לא אם ללמוד תלמוד או לא. תמיד היו המקרא, פרקי אבות, התפילות, שלא התייחסת אליהם כאל קודש, אלא כחלק של תרבות, של מרקם כללי, ולכן היה הרבה משותף ביני לבין האדם הדתי. הוא ידע את זה מהמקורות שלו, אני מהמקורות שלי, אבל יכולנו לתקשר. עכשיו, מה שהוחמר, שהוא לחלוטין איננו מכיר את מה שאנחנו יצרנו ואילו אצלנו גם יש רדידות הרבה יותר גדולה של ידע המקורות.

האם כשאת מסתכלת עכשיו על 'מרצ' את לא מצטערת שלא נאבקת על המשך המנהיגות?

לא. אני בהחלט רציתי לפרוש. ב-92' הודעתי שאני רוצה לאחד את שלוש המפלגות וללכת. שלושים שנה להיות חברת כנסת ופעילה זה בהחלט מספיק. לא רציתי לצאת משם על אלונקה.

את שבעת רצון ממה שאת רואה? לא. אני לא שבעת רצון ממה שקורה. אני גם קיוויתי שנוכה בבחירות. כשהודעתי בפברואר '96 שאני עוזבת לא עלה בדעתי שלא נזכה בבחירות. זה דבר שהשכל לא תפס. אבל אני

← המשך בעמ' 42 ←

# ויליאם מתיוז: לראות מעניין יותר מלדעת

רפי וייכרט

## בשבח הצלילות, הסובלנות וההומור הטוב

באחרונה ביקר בארץ ויליאם מתיוז, מחשובי המשוררים האמריקאים בימינו. זה היה ביקורו הראשון בישראל והוא בא אלינו לרגל פרסום מכתר משיריו, "לחיות בין המתים" (סידרת 'קשב' לשירה ולמסה) בתרגומו של משה דור. מתיוז נולד ב-1942 בסינסינטי שבמדינת אוהיו ורכש את השכלתו באוניברסיטאות ייל וצפון קארוליינה. בעבר הורה ספרות וכתביה יוצרת באוניברסיטאות שונות ברחבי ארה"ב. בשנים האחרונות כיהן כפרופסור לספרות באוניברסיטה העירונית של ניו-יורק, העיר שבה התגורר. בשעתו היה נשיא אגודת השירה של אמריקה. עבור "זמן וכסף" ספרו האחרון והאחד-עשר במניין, קיבל את פרס "חוג המבקרים הלאומי".

"הכביש הוא מה שהמכונת שותה/ בנסעה על-גבי לשון האור שלה/ כל הדרך הביתה". בשורות כגון אלו יצר ויליאם מתיוז גוף של שירה הניצב בייחודו בנוף היצירה הפיוטית בארצות-הברית. שנונה, מתוחכמת ובה בעת בהירה, מקנה שירתו לקורא אפשרות מרעננת להתבונן ביסודות ההווה היומיומית שבה הוא שרוי. לא בכדי הוא נחשב לאחד המשוררים האמריקאים המקוריים והרבגוניים ביותר בזמננו, דעה המאוששת פעם ועוד פעם בדבריהם של משוררים ומבקרי שירה בכירים. שיריו של מתיוז תומים בסימנה של אמת נפשית ואמנותית, המעניקה חוויה של הארה פנימית. המבקר הנודע פיטר סטיט כתב ש"ייתכן שויליאם מתיוז הוא החכם שבמשוררי דורו" ואילו המשורר ג'רלד סטרן הכריז, "כיום אין מי שידמה למתיוז בשירה האמריקאית". אכן, מלותיו של מתיוז על ו"ה אודן עשויות להלוט גם אותו-עצמו: "השפה היטיבה להשתמש/ בו וחלפה בתוכו. / אנו מקבלים את אשר ליקט".

לרגל ביקורו של ויליאם מתיוז בישראל נערכו שני ערבי קריאה - האחד בירושלים והשני בתל-אביב - שבהם התכנס קהל רב לשמוע את קריאתו הנהדרת במוסיקליות שלה.

ימים אחדים לאחר ששב מישראל, מת מתיוז באופן פתאומי מאוטם שריר הלב. נראה כי זה הראיון האחרון שנערך עמו.

ניתנה לי הזדמנות נדירה לשוחח עם משורר חכם, שנון, מגוון ומפתיע ביכולת ניסוח והארה של שאלות נושנות מזוויות חדשות ורעננות.

מה הרגשתך בקשר לתרגום ראשון זה של שיריך לעברית?  
יש בי שמחה והרגשת כבוד להיות מתורגם ללשונכם.

הסבור אתה שהינך משורר קשה לתרגום מפני שאתה מרבה להזדקק לניבים אמריקאיים וללשון-עם בשיריך, כמו גם ללשון נופל על לשון ולחידודים?  
כן, אני אכן מרבה להשתמש ברוחו המשועשעת ובנטייתו למשחק של הניב האמריקאי - בדיחותיו, משחקי הלשון שלו, הכרתו החריפה את עצמו - באותה מדה שאני נזקק למקצבים הרב-גוניים ומרובי השכבות של הנושאים המשמשים בו. אני משער שהדבר מכביד על תרגומיותם של השירים. בכל שיר יש איזה רובד, כמוהו כקשר-טבור של מובנות, שאינו יכול להתרגם בנפרד מהלשון המקורית, אך לשירי יש רובד נוסף של התנגדות לתרגום. ודאי, מפני שתרגום הוא מבצע בלתי-אפשרי יש עניין רב במאבק לממשו.

אחד מספריך נקרא "ילדות שמחה". האם אכן היתה ילדותך שמחה?  
לכל אחד יש הן ילדות שמחה והן ילדות אומללה, והן מתקיימות בשלום זו בצד זו בלי שתסתורנה זו את זו, אף על פי שכל סיפור, על מנת שיקיים את שלמותו הפנימית, תלוי בשכחה סלקטיבית של הסיפור האחר.

יכולני לומר שהיתה לי ילדות שהיא אומללה די הצורך כדי לאפשר לי, עד כה, להחזיק מעמד בחיים כסופר בלי שאהיה לטרף בשיני המתכונות הרגילות, המלנכוליות, של ההרס העצמי.

מתי התאהבת לראשונה במוסיקת הג'אז וכיצד השפיעה מוסיקה זו על שירתך?  
התאהבתי בג'אז כשהייתי בן 12 או 13 ועדיין אני מאוהב בו. יש שאלות של מקצב,

פיסוק, מצלול, גמישות טכנית ודיוק רגשי, הן בג'אז והן בשירה. ואם אמנם התשובות שונות בשני התחומים, כשנתתי את דעתי על אחד מהם במונחים של האחר, סייע הדבר במדה מרובה לעיצובי כמשורר.

רוב-הגוניות של תחומי התעניינותך - ספורט, מוסיקה, פסיכולוגיה, חיות מחמד, משפחה, אמנויות, ארס-פואטיקה - היא

אחד ממאפייניה המרכזיים של שירתך. האם היית אומר שאתה בעל תודעה "דלגנית"?  
"דלגנית"? טוב שאינך מכנה אותי פרוע והולל, המתרוצץ, חסר אחריות מבית לבית וממיטה למיטה. יש מי שיאמר, כמין ביקורת, שאני בעל יצרים. אחרים יאמרו, כמחמאה, שאני רב-גוני ובעל זיקות למגוון של נושאים. גתה אומר במקום כלשהו שיותר

בראש ובראשונה נופים, אתרים קדושים שונים, שכל אחד מהם קדוש לעם אחר. את החלקים העתיקים של ירושלים וכך הלאה וכך הלאה. אנחנו נשהה פה רק שבוע, שאלמלא כן הייתי משיב: "את הכול".

אתה מתרגם מן הצרפתית, מן הלטינית ומן היוונית. מה אתה מעריך במיוחד אצל המשוררים שאותם תרגמת?

אני אוהב משוררים שמוקירים צלילות, דייקנות רגשית וסובלנות אנושית, לרבות סובלנות כלפי אנשים השונים מאוד מהם עצמם, ושיש בהם אורך-רוח של חיבה כלפי מה שמשתמע לשתי פנים. חוש של הומור יש בו כדי לעזור הרבה - אנשים עשויים להיות מבדחים מאוד כשהם מנסים להיות מחמירי-סבר או פיוטיים. ההומור יכול להציל אותנו משגעון גדלות אם נניח לו לפעול את פעולתו. ■

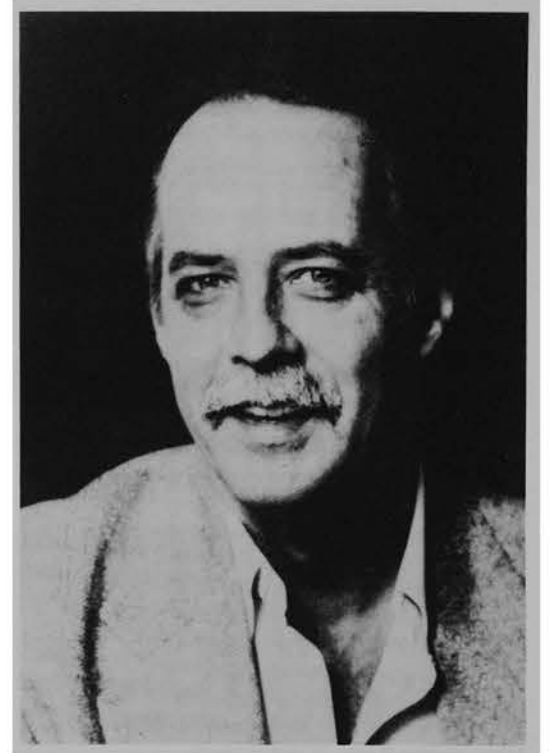
תודה רבה.

השירה. משוררים רבים משמשים כמרצים במוסדות אקדמיים. התשובה לשאלתך היא עניין אינדיבידואלי. יש משוררים שהדבר משפיע עליהם לרעה. באשר לי אני אינני רואה בעיסוקי האקדמי מכשול בפני יצירתי. אני רואה את עצמי כמו מוסיקאי עם עבודת יום.

מיהם הסופרים החביבים עליך ואת מי אתה קורא עכשיו?

הסופרים החביבים עלי משתנים ככל שאני קורא. גם בנדון זה אני נוטה לצד הגיוון. באחרונה קראתי מחדש את תרגומו של אלכסנדר פופ ל"האודיסיאה". בנסיעתי הנוכחית לקחתי איתי ספר של סיפורים מאת הנרי ג'יימס וספר מאת המשורר האמריקאי ניקולאס כריסטופר, שעניינו - הכרך ב"פילם נואר" האמריקאי.

אלו דברים אתה מצפה לראות בביקורך בישראל?



מעניין להתבונן מלדעת. תמיד הייתי תלמיד טוב, אדם שליט אהבה וידע, אולי מתוך מגמה מופלגת לשומרון לעצמו. אבל יש גם מישהו בתוכי היודע - לא רק מאמין כי אם יודע - שלראות מעניין יותר מלדעת. סקרנות היא מדרך הטבע דלגנית ובעלת יצרים יותר מאשר מסתפקת במועט.

האם אתה רואה עצמך כמי שמעורב פוליטית וחברתית בשאלות השעה?

כל אורח ער, לא זו בלבד שהוא מעורב פוליטית וחברתית בשאלות השעה, אלא גם מושפע ומוגדר על-ידי השאלות הללו. זהו פרדוקס שיגרת, שגם אורחים שאינם ערים לו, דמותם נקבעת על-ידי אותן שאלות. אינני טוען שמפני שאני כותב שירים הנני מוסמך לחרוץ משפט בעניינים פוליטיים וחברתיים יותר מאשר מי שאיננו משורר. אני, אכן, מניח שאילו כתבתי שירים שלא היה בהם כדי לשקף את השפעת השאלות הפוליטית והחברתיות - כוח הכבידה שלהם - או את חיי היומיום, אזי הייתי כותב שירים בלתי-מדויקים וחלקיים בלבד.

האם אתה רואה עצמך כמשורר אמריקאי?

כן, בהחלט כן. כמו רוב האמריקאים הייתי חש עצמי לחוץ לומר משהו שיש בו כדי להועיל לגבי השאלה "מיהו אמריקאי", אבל שפת-האם עיצבה אותי בכל כוחה ממש כשם שהדובה מעצבת את דמותם של גוריה. ובמקרה הנדון לשון-האם היא האנגלית האמריקאית.

האם העובדה שאתה מרצה על שירה ומשוררים בסביבה אקדמית עשויה להתקיים בשלום בצד חייך כאמן יוצר? באמריקה האוניברסיטאות הן הפטרונות של

## דרור אלימלך

### לילה עשן

אותו לילה עשן, כתם,  
במאי,  
היו הבדואים עלפי חם  
על הדשא  
בבית-החולים סורוקה בבאר-שבע.  
הערפל רעד  
ועמד.  
האנשים זמרו חרש  
אך לא היו ממשיים יותר  
מהקקטוסים ההלוצינוגניים  
שבראשי

### כמו פר

כמו פר מדשדש,  
נאחו בעמודי ברזל  
ונופל  
הייתי.  
היינו.  
הייתי

מתוך הספר "סרפדים ותרופות" העומד לראות אור

### נגני הג'ז משיקגו

נגני הג'ז משיקגו  
נגנו ג'ז קשות  
זה היה הסטיל.  
עכשו חרף  
קר מאוד,  
עמק בתוך הלילה  
הג'ז הקשות הזה  
וחיי המבזבזים.  
סתם קומבינציה כזאת

### הבטחה

ממרחק גדול  
ראה במשטש דמות אשה תמירה, יפה,  
נפנה  
והחל לרוץ לקראתה  
לבוש פלו בצ'הב.  
כה בפשטות,  
איש אמת בצ'הב  
(לא סתם איזה דיק טריסי)  
רץ בהתלהבות  
לא יודע כלל,  
לא רוצה לדעת כלל,  
מה בדיוק מחכה לו.

# משה דור / גלויה אמריקאית

## הביקור של הפטריארך

מיטות פרחים, כמרים מתנשאים באוויר, סופות גשמים הנמשכות חמש שנים: את כל אלה תוכלו למצוא בספריו של גבריאל גארסיה מארקס, החתומים בסימנו של "הריאליזם המכושף". אבל אולי מופלאה לא פחות מאירועים לא ייאמנו אלה היא העובדה שבאחרונה הגיע מארקס ("מאה שנות בדידות", "הסתיו של הפטריארך") לארה"ב וביקר בווינגטון הבירה. שנים רבות לא הצטיין מארקס בחיבה יתרה לארה"ב, וארה"ב (הרשמית) החזירה לו "אהבה" תחת "אהבה".

מארקס עשה זאת לציון יום הולדתו ה-70, למלאות מחצית המאה להיותו סופר מקצועי, שלושים שנה לפירסומו הגדול, ממש בן לילה, ו-15 שנה לקבלת פרס נובל לספרות. חוץ מזה, כדי להקדיש מחצית היום לפגישות עם סטודנטים באוניברסיטת ג'ורג'טאון (הקאתולית) ולפתוח פסטיבל קטן של סרטים, שנעשו בהשראת יצירותיו, ב"מכון הקולנוע האמריקאי".

ואולי גם לחגוג משהו נוסף. לפני חמש שנים היו למארקס גידול ממאיר בבית החזה ומחשבות אפלות בנשמתו, אך למרבה המזל לא חזרו לא זה ולא אלו. "צעירים סבורים תמיד שהזקנים הולכים למות כל רגע", הם אינם יודעים ששיעור המיתות בין הצעירים גבוה הרבה יותר. האם יש ברצונו לדבר על מה שבספרו האחרון הוא מכנה "השוואה התנ"כית המכלה את קולומביה (ארץ מולדתו של מארקס) במשך יותר מ-20 שנה?"

התשובה נחרצת: "מעולם אינני מדבר על הפוליטיקה הקולומביאנית כשאני נמצא מחוץ לגבולות קולומביה". ומה על הפוליטיקה האמריקאית? "מעולם אינני מדבר על הפוליטיקה האמריקאית כשאני נמצא באמריקה".

זה לא הפריע למארקס להיפגש עם נשיא ארה"ב, ביל קלינטון, הנמנה - כך מסתבר - עם מעריציו הגדולים של הסופר. באביב שעבר שלח מארקס לנשיא עותק "טריי" של ספרו "חדשות על חטיפה", שעניינו האנדרלמוסיה השוררת בקולומביה נגועת הסמים. חמישה או שישה ימים לאחר שהגיע הספר לשולחנו של קלינטון, קיבל

מארקס מכתב מהנשיא. "קראתי את ספרך בנשימה אחת", כתב זה. הוא גם הודה לו, באותה הזדמנות, על כך שהסופר, שנה קודם לכן, הביע את בטחונו שבעתיד יהיה קלינטון לאחד מגדולי הנשיאים של ארה"ב.

על מה שוחחו השניים בפגישתם ב"בית הלבן"? מארקס ממלא את פיו מים. אך הוא אינו מסתיר את דאגתו לגבי המתחולל בארצו, הרושמת "לזכותה" את שיעור החטיפות הגבוה יותר בעולם. האלימות משתוללת בראש חוצות ובעיר אחת בלבד אירעו יותר מ-1200 רציחות במשך חודשיים. קולומביה צועדת בראש יצרני הקוקאין וההירואין בעולם, ונשיא המדינה עצמו חשוד בכך ש"ברוני הסמים" מימנו את מסע הבחירות שלו בשעתו.

"חדשות מחטיפה" כתוב בכוונה תחילה בסגנון יבש, הרחוק ככל האפשר מ"הריאליזם המכושף" המסורתי של מארקס, אך דיוקנו של "ברון הסמים" מזכיר במשהו את הדיקטטור הדמיוני שצייר מארקס ב"סתיו של הפטריארך" המפורסם - מי שהשפעתו מורגשת בכל אתר ואתר, אך כמעט שאין רואים אותו בפועל ממש. החיים אפוא טוב מחקים את הספרות. או שזהו חיזוק נוסף לטענתו הוותיקה של מארקס, שהסיפורת שלו, שבה נתקל הקורא באנשים בעלי כנפיים, תחיות מתים, ספינות ערטילאיות ומיתות שמנבאים אותן מראש, מוזרה פחות לאין ערוך ממה שהיא נראית. "בין אם עובד אני בעיתונאות, ובין אם בספרות, תמיד אני מתאר אותה מציאות", אומר מארקס, "יש דברים מציאותיים שאינני משתמש בהם בכתבתי מפני שהקוראים לא יאמינו לי".

מארקס בא לווינגטון כאורחם של ידידים ותיקים שלו, סזאר גאווריה, יו"ר "ארגון מדינות אמריקה", ורעייתו. אבל הוא הציב תנאים לביקור: לא נאומים, לא ראיונות. לעומת זאת הביע את משאלתו להיפגש עם סטודנטים - ואמנם, כך עשה: הוא נועד עם 60 מתלמידי אוניברסיטת ג'ורג'טאון, חלקם לתואר ראשון וחלקם לתואר שני, בנוכחות פרופסור אחד ויחיד. הוא קרא באוזניהם מרומן בכתובים, שאל לדעתם ולעצותיהם, והתנהג כאחד מהם, ללא שמץ של יומרנות, מה שעשה עליהם רושם עצום. בה בעת באולם אחר באוניברסיטה, נערך

סימפוזיון על "מאה שנות בדידות", שבו השתתפו כמה סופרים לאטינו-אמריקניים מכובדים. אחד מהם, הסופר הארגנטיני תומאס אליו מארטינו, סיפר שבשנת 1967 צילצל אליו עורך ממכריו והתעקש שהוא, מארטינו, ייגש אליו מיד לביתו כדי לקרוא משהו. באותו יום ירדו גשמי עוז וכאשר הגיע הסופר לבית העורך היה רטוב לפני ולפנים. הוא ניגב את נעליו באי אילו ניירות שראה על הריצפה וסבור היה שמארחו הניחם שם למטרה זו עצמה. במבט קפדני יותר נסתבר לו שהם שייכים לכתב היד של "מאה שנות בדידות". העורך היה כה נרגש כשקרא אותם ששמש כל דף מידו מיד עם סיום קריאתו. הנזק לא היה בלתי הפיך, אך כמעט נגרם אסון, מפני שמצבו הכספי של מארקס היה גרוע כל כך שנבצר ממנו לשלם בעד צילום של המקור.

## "בכנות, יקירתי..."

"חלף עם הרוח" נחשב לאחד הסרטים המצליחים ביותר, מבחינה כספית, בעולם. הרומן של מרגרט מיטשל פורסם בארה"ב ב-1936 והיה לרב-מכר. שלוש שנים אחרי כן יצא הסרט, שנעשה על פיו, אל האקרנים, ומאז חוזר אפוס זה של מלחמת האזרחים האמריקאית, המצדד בדרום וכיוצא בזה במוסד העבדות השחורה, ומוקרן פעמים אין ספור. מי שלא ראה אותו על המסך הגדול, חזה בו על צג הטלוויזיה. סקארלט או'הארה (וויאן לי) ורט באטלר (קלארק גיבל) כבר עברו לשחק בקולנוע של שמי עליון, אך ב"חלף עם הרוח" שלנו עודם אוהבים וחושקים ומתנצחים ונפרדים, ומרטיטים את הלבבות - בצבעים, שאו עדיין היו בחזקת חידוש - על רקע העיר אטלנטה העולה בלהבות.

באחרונה יצא לאור הספר "בדרך אל טארה, עשייתו של 'חלף עם הרוח'" ובו מגלה לנו המחברת, אלג'ין הארמץ, פרטים לא ידועים על תהליך הפקתו של הסרט. הארמץ, מומחית לענייני קולנוע, השתמשה באוצר מסמכים שרק אנשים ספורים ידעו על קיומם. מן המסמכים הללו יוצא, כי קרב איתנים התנהל בין יוצרי הסרט לבין הצנזורה לסרטים על השורה

דרך להשתמש באותו מונח בעייתי בלי לפגוע ברגשות השחורים. יועצו הבכיר לענייני תסריטים הצליח להניאו מזה.

**ריץ': הסיבות האמיתיות**

באיגרתנו האחרונה ("עתון 77" אוגוסט-ספטמבר 1997) הזכרנו את סירובה של המשוררת אדריין ריץ' לקבל את "המדליה הלאומית לאמנויות" והבאנו אחד מהטעמים האפשריים לסירוב שהוזכרו בתקשורת. עכשיו פורסם תוכנו של מכתב הסירוב ששלחה ריץ' ליו"ר "הקרן הלאומית לאמנויות", ג'יין אלכסנדר. על פי התכנון מנהלת "הקרן" את ענייני "המדליה הלאומית", שנוסדה ב-1984 על ידי הקונגרס האמריקאי ונחשבת לאחד מאותות ההוקרה החשובים ביותר הניתנים לאמנים בארה"ב. "הקרן" מעיינת ברשימת המומלצים לקבלת "המדליה הלאומית" ושולחת את חוות דעתה לנשיא ארה"ב, שבידיו ההכרעה הסופית.

במכתבה טוענת ריץ' שאי אפשר להפריד בין זיקותיה כאמן לזיקותיה כמשוררת. "חייבת להיות מערכת יחסים אינטגרלית בין התנאים שבהם חיים בני-האדם בחברה לבין התנאים שבהם קיימת האמנות. ממשלה המפרידה את האמנות (מהכלל) ומכבדת אמנים ספורים, בה בשעה שיש לה עניין כה מועט בבני-האדם, עושה מעשה של חוסר-יושר."

"ידעתי בדיוק מדוע אינני יכולה להיות שם", אומרת ריץ', שכבר התמודדה בעבר עם היחסים שבין האמנות לחברה כאשר כתבה את "מה נמצא שם: רשימות על שירה ופוליטיקה" (1993). במכתבה לג'יין אלכסנדר היא מציינת ש"ההפרשים החריפים שבין בעלי העושר והעוצמה בחברה האמריקאית לבין אלה המשוללים אותם מתרחבים בקצב הרסני. נשיא אינו יכול לכבד אמנים סמליים אחדים בעוד הבריות בכללן מוכלמות במידה כה רבה".

תקצר היריעה מלהביא כאן את רשימת הפרסים והכיבודים, שבהם זכתה אדריין ריץ', המחברת של ארבעה ספרי הגות ויותר מ-15 קבצי שירה. ג'יין אלכסנדר, יו"ר "הקרן הלאומית לאמנויות", התומכת באמנות ובספרות האמריקאית והשרויה בעצמה במאבק של שנים נגד קיצוצי תקציביה על ידי הימין השולט עתה בשני בתי הקונגרס, אמרה שהיא מכבדת את החלטתה של ריץ'. המשוררת הוסיפה שבסירובה לקבל את אות ההוקרה הממלכתי היא מקווה לעודד ויכוח על יחסי אמנות וחברה, לדעתה, התוצאה החיובית ביותר של החלטתה היא הזדמנות לדבר בשם אלה שקולותיהם לא תמיד נשמעים. "יש הרגשת רווחה כאשר קולו של מישהו מבקיע את החומה", אומרת אדריין ריץ'.

שקיבלה היתר מבנו של סלזניק לעיין בניירת הפרטית של המנוח, מה שעד כה היה בלתי אפשרי לגמרי - זה לא היה המאבק היחיד עם הצנזורה, ש"חלף עם הרוח" נתנסה בו. אגב, הסרט הכניס ליוצרו, על פי שער המטבע של ימינו יותר ממיליארד דולר.

הצנזורים לא הירשו לסלזניק להראות את חבלי הלידה בתמונה אחת מפני שהילדת היתה... נשואה נישואים מאושרים לבעלה. הם גם אסרו עליו לרמוז שטיפוס אחר בסרט היא זונה והוא נאלץ לעשותה לבעלת מימזגה. כמו כן נאסר על סלזניק להציג יחסי



מין כלשהם, לא בגלוי ולא ברמז. בסצינה המהוללת של הבוקר שלאחר, שבה נראית ויוויאן סקארלט מאושרת מדי בעקבות האונס על-ידי רט באטלר, נדרש המפיק "להקציע" את המעמד ללא רחם. מה לעשות? אחרי כל השיפוצים נראית סקארלט בסצינה הסופית בהחלט לא בלתי מאושרת.

הצנזורה ניצחה בקרב נוסף, אך בנקודה זו מן הראוי דווקא לברך. הצנזורים, ששאבו עידוד ממחאותיהם של ארגוני שחורים שונים, שיכנעו את סלזניק לסלק את המלה nigger. זהו מונח גזעני משפיל, הרווח ברומן של מיטשל, המצדד, כאמור לעיל, בדרום ובעבודתם של הכושים. סלזניק גם סירב ללכת בעקבות הספר, להציג באור חיובי את ה"קו קלאקס קלן", ארגון הטרור הלבן שצמח בדרום לאחר תבוסתו במלחמת-האזרחים, ולטעון שהשחורים היו מאושרים בעבודתם. למען ההגינות ההיסטורית יש לציין, שסלזניק, שהיה "משגע" את תסריטיו בהתערבותו המתמדת, חשב שכדאי למצוא

המפורסמת ביותר ב"חלף עם הרוח" - המשפט שזרק רט באטלר לסקארלט:

"FRANKLY, MY DEAR, I DON'T GIVE A DAMN."

בעברית של ימינו היינו מתרגמים את כך: "בכנות, יקירתי, אני לא שם קצוץ". על סף נעילתה של המאה העשרים זרועים הסרטים בביטויים "קשים" לבלי השוואה, ואיש אינו מתרגש. אבל אז, ב-1939, היתה המלה DAMN לסלע מחלוקת, שדומה היה שלא ייתכן לעקפו. הצנזורים, המופקדים על "נקיון" הסרטים המופקים בהוליווד, סירבו לאשר את מלת-הקללה הזאת, שנכללה

בתסריט. ומלחמת גוג ומגוג פרצה. המפיק הידוע דייוויד או. סלזניק פנה ליועצי-התסריט שלו והורה להם להציע תחליפים. אלג'ין הארמץ חשפה ממחשכים את ההצעות שנערמו על שולחנו של סלזניק, כגון "חמתי בוערת להשחית", "זה אינו נוגע לי כהוא-זה", או "בכנות, יקירתי, אני שווה-נפש לחלוטין" ו"אדישותי איננה יודעת גבול".

לאחר פגישות, חילופי מכתבים ודיונים ללא קץ עם גופי-הצנזורה השונים שפיקחו בתקופה ההיא על הפקת הסרטים, החליט סלזניק "לצפצף" - אבל רק כשהובטח לו, שבכל מקרה לא יישלל מהסרט אישור צנזורה "מוסרי" מסוים, שבלעדיו היה מסתבך בשערוריה ציבורית מחוף אל חוף. סלזניק "הגיבור" נקנס ב-5000 דולר על הכללת מלת הגידוף "האיומה".

ממרחק השנים, ומנקודת הראות של המתירנות הלשונית הכמעט מוחלטת הנהוגה כיום בתעשיית הסרטים, נראה לנו המאבק הזה מגוחך. אבל - מספרת לנו הארמץ,

# מצד זה

## עמוס לויתן

### מוספים, ספרים, ארועים

#### הפרויקט של בשארה

"הנאורות - פרויקט שלא נשלם?" הוא שמו של ספר צנום, אך חשוב למדי (עריכה ומבוא: ד"ר עזמי בשארה, הקיבוץ המאוחד 119, עמ', 1997) הכולל "שש מסות על נאורות ומודרניזם" כנאמר בכותרת המשנה שלו. הייתי אומר כי תמציתו רמוזה כבר בסימן השאלה שבשמו, המטיל צל של ספק על הנאורות ועל מידת התגשמותה במציאות. כותרת המשנה מציינת גם את מידת הרלוונטיות לוויכוח אחר הרווח במקומותינו, הוויכוח על הפוסטמודרניזם, הנגזר מן המודרניזם וממושג הנאורות שבבסיסו.

לכאורה, בעיני הדיוט שסוג כזה של ויכוחים איננו לחם חוקו היומי, יש מקום לתמיהה - האמנם הנאורות, כלומר אור התבונה וההשכלה המאיר את חיינו, נתונה באיזשהו סימן שאלה? האם אין תוכה כברה? האם אין היא אך שליחת הקידמה והטוב עלי אדמות? מסתבר, שכמו תופעות רבות אחרות, גם היא דו-משמעית, או לפחות דיאלקטית (כשם ספרם של הורקהיימר ואדורנו "הדיאלקטיקה של הנאורות") ויש לה פנים לכאן ולכאן. לפיכך גם ספרון קטן זה נחלק לשלוש מסות בזכות הנאורות - מאת ד'אלמבר, מנדלסון וקאנט - ולשלוש מסות של ביקורת הנאורות - מאת הורקהיימר, פוקו והברמאס - כאשר גם ביקורת הנאורות הופכת בהמשך לחלק אינטגרלי ממסורת הנאורות.

המבוא התמציתי של עזמי בשארה מסייע למקם את הבעיה. עלייתה של שאלת הנאורות במאה השמונה-עשרה מסמנת נקודת מפנה בתולדות המחשבה האירופית. היא צמחה במקביל למהפכה המדעית ועל רקע צמיחתה של המדינה הריכוזית. ההבדל העיקרי ביחס לתקופות קודמות הוא שהתבונה האנושית זוכה אז לראשונה לדיון אוטונומי נרחב, המקיף את כל תחומי העיסוק האנושי, והמגדיר עצמו בנפרד מן השאלות הדתיות והמטאפיזיות. ההוגים הראשונים של מאה זו האמינו שהנאורות,

כלומר, המלחמה בבערות, תוביל ליתר ידע, אושר, וצדק, שכן הרוע החברתי התבסס, לדעתם, על בערות. אלא שכבר כאן, בנקודת הראשית שלה ממש, מתחילה גם הביקורת עליה שטענה (בעיקר מצד תנועת הרומנטיקה) כי בכך שהרחיקה את האלוהים מהפילוסופיה והכתירה במקומו את תבונת היחיד, גרמה הנאורות לכל תחלואי העולם המודרני, שעיקרו אובדן המשמעות שאיחדה את הקהילה האנושית. וזה רק פן אחד, ולא דווקא עיקרי, של הביקורת עליה.

בשארה מצביע על הדרך הנפתלת של התפתחות הנאורות מראשיתה ועד ימינו, ועד כמה עצם הגדרתה מעוגנת בקונטקסט ההיסטורי. בימינו, למשל, נאורות ודמוקרטיה הם מושגים זהים כמעט, אבל לא כך היה במאה ה-18 כאשר נדונה אפשרות שילובה במסגרת משטר "אבסולוטי נאור", והוגה דעות כמו וולטר, שהעריך את פרידריך השני מלך פרוסיה, סבר שמשטר אליטיסטי נאור, הוא תנאי לביצוע רפורמות בכנסייה ובחינוך.

גם הרציונליות של הנאורות עד קאנט, היתה בעיה שהובילה למילכוד, לפחות בסוגיית הקשר שבין תבונה למוסר. הדטרמיניזם הרציונלי של היחסים הסיבתיים ביקום, כלומר ההבנה המדעית אשר הבטיחה יותר אושר לאדם, דחקה אותו למבוי-סתום בשאלה כיצד תיתכן הכרעה מוסרית ללא חופש בחירה. קאנט התגבר על בעיה זו על-ידי חציית העולם לשני תחומים נפרדים שאין ביניהם כל קשר. עם זאת במסתו 'תשובה לשאלה: נאורות מהי?' (המוגדרת על-ידו כ"ציאת האדם מחוסר בגרות שהוא עצמו אשם בה") הוא מבחין בין "חירות השימוש הציבורי בתבונה המכוננת נאורות", לבין "המשמעת או הציות במסגרת הפרטית". בשארה מסביר שקאנט משתמש בביטויים אלה בצורה הפוכה לזמננו: לשיקול הדעת התבוני בעת שירות "ציבורי" הוא קורא "פרטי"; ואילו לשיקול הדעת בעת כתיבה לקהל הרחב הוא קורא "ציבורי". מבחינתו חירות הנאורות היא חירות

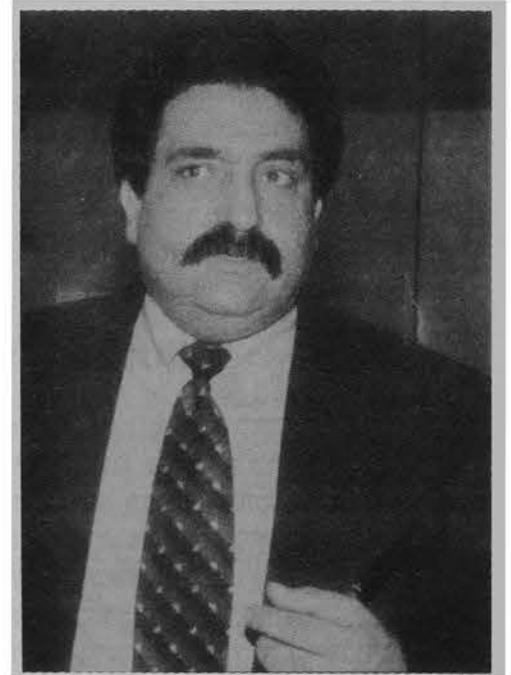
הכתיבה ("השיקול הציבורי") בעוד שבעת מילוי תפקיד בשירות הציבורי הוא חייב ציות ("השיקול הפרטי") אחרת תתפורר החברה. על אבחנה זו, בהמשך, יחלוק מישל פוקו, המתווכח במסתו 'הנאורות מהי?' עם מסתו של קאנט.

אבחנה נוספת עושה משה מנדלסון במסתו 'על השאלה: הארה מהי?' המדבר על האדם והאזרת. הוא טוען ש"ככל שעם הצליח באמונה ובשקידה להגביר את התואם בין מצבו החברתי לבין ייעודו של האדם, כן יש לאותו עם יותר השכלה". ומוסיף כי "אוי לה לאותה מדינה שאין הנאורות יכולה להתפשט בה על כל המעמדות". בשארה מעיר כי מתח זה בין האדם לאזרח שמעיר עליו מנדלסון, פתח אשנב לדיון שהוא רלוונטי גם לימינו, ושהיה משמעותי ביותר למרקס הצעיר. מנדלסון קיווה שיוצב אתגר לנאורות שתתפשט בכל המעמדות, ושאידיאל ההשכלה יאיר את עיניהם של כלל האזרחים. מרקס לעומתו סבר, כי הנאורות אינה יכולה להתפשט בכל המעמדות כל עוד קיים ניצול מעמדי. אולם, מעיר בשארה מצידו, במקום להפוך את הנאורות לכלי ביקורת על המשטר, הפך אותה מרקס לאוטופיה, "ולא עבר זמן רב עד שדגל המאבק המעמדי נהפך בעצמו לדגל חשוך, והמדינה העל-מעמדית הסוציאליסטית תבעה מונופול על הנאורות שהפקיעה לעצמה, וכך במקום שתהפך לכלי להפצת הנאורות, הפכה למדינה שאין בה נאורות".

אנו רואים, אפוא, כי הביקורת על הנאורות ימיה כימי הנאורות, תוך שהיא הופכת לחלק מפרויקט הנאורות עצמו. הביקורת על הנאורות במאה העשרים מקורה בשני זרמים, באסכולת פרקנפורט, המדגישה בעיקר את "היסודות הדכאניים" הטמונים בה, ובפוסטמודרניזם המדגיש את האירופוצנטריות המובהקת שלה, שהכפיפה את מושג "האנושות" למושג אירופה-הנוצרית. במיוחד לאחר מלחמת העולם השנייה ובעקבות זוועות הנאציזם והקומוניזם, גברה הביקורת על אותה רציונליות

היסטוריונית ופולמוסנית

תועלתנית הגורמת להפיכת הטבע, החברה והאדם לכלי בלבד. אסכולת פרנקפורט, שמסתו של מקס הורקהיימר 'מתוך: מושג הנאורות' מייצגת אותה בקובץ זה, מכנה אותה בשם "תבונה אינסטרומנטלית", כלומר מכשירית, תבונה שאפשר לראותה כנטולת ערכים ובלתי אנושית. הביקורת



זומי בשארה

הפוסטמודרנית, שהתגברה אחרי קריסת האידיאולוגיות הטוטליטריות, כלומר אחרי שהנאורות נחשבה למנצחת, כביכול, תוקפת את הרציונליזם והאוניברסליזם של הנאורות בשם גישות רלוטיוויסטיות ופרטיקולריות כפי שעושה זאת מישל פוקו במסתו 'הנאורות מהי?' המייצג זרם זה בספר.

בשארה עצמו, שהוא לדעתי פוסטמודרניסט מתון ודוגל בנאורות חדשה (וראה מאמרו המשותף עם רבקה פלדחי 'המעבר לנאורות חדשה' "דבר" 16.7.93) מדגיש עם זאת בסיכום המבוא, כי ביקורת על הנאורות וסכנותיה אפשרית רק תוך אימוץ מושגי הנאורות עצמה, ואילו ביקורת רדיקלית גורפת שיש בה בריחה מרציונליות ומאוניברסליות עלולה להיות מסוכנת לא פחות. לדבריו, הוגי אסכולת פרנקפורט רצו לשחרר את הנאורות מהפורמליות והאינסטרומנטליות ולהשיב לה את רוחה האבודה, ודברים דומים אפשר לומר גם על פוקו.

הברמאס, אחרון המשתתפים בספר, שהוא גם השריד האחרון לאסכולת פרנקפורט, יודע כי ביקורת הנאורות הפוסטמודרנית מבטלת, בעיקרו של דבר, את הסובייקט התבוני האוטונומי, שהעמידה הנאורות במרכז חשיבתה. במסתו בספר 'המודרנה - פרויקט שלא נשלם' הוא מנסה להציל את הנאורות הזו בתנאי הביקורת הפוסטמודרנית, והפרויקט כפי שאנו רואים, אכן טרם נשלם. ספר לא קל אבל חשוב, הן מצד מהותו והן בשל החסר שהוא ממלא בתחום זה בעברית.

שחסרונותיה רבים ממעלותיה. במסגרת החשיבה הפוסטמודרנית נתפס עצם 'הסיפר של המנצחים' כמסולף בעיניהם, והם, למשל, פחות מתרשמים מ-6000 החללים היהודים שנפלו במלחמת-העצמאות מאשר מעקירתם של 700 אלף ערבים באותה מלחמה. הם מעתיקים את נקודת הכובד בתיאורם מאסונות היהודים לאסונות הערבים, ויחסי הכוחות בין היהודים לערבים שנראו בתש"ח מעורפלים, נראים להם, בשנות השבעים והשמונים, ברורים לחלוטין - ישראל היא החזקה והתוקפנית והפלסטינים הם החלשים והנפגעים. הטיעון שהיו אלה הפלסטינים והערבים שדחו את החלטת החלוקה ולכן אשמים בתוצאותיה אינו מקובל עליהם; חלקם בוחר להתעלם מהנסיבות לפרוץ המלחמה ואחרים רואים בה מזימה ציונית-האשמית לסכל את הקמתה של מדינה פלסטינית. עיקר ביקורתם מתמקד בטיעון כי לאחר שניצחה במלחמה דחתה ישראל את השלום, סירבה לוותר על שטחים ולא התירה לפליטים לחזור.

גם התפיסה של תנועת העבודה, כי לפחות יש כאן התנגשות "בין צדק לצדק" אינה מקובלת עליהם. הם אינם מתייחסים כלל לתהליכים באירופה שהביאו לצמיחתה של הציונות, אינם מכירים בצידוק המוסרי של מאוויי היהודים למדינה, ורואים בהקמתה אקט כוחני בלבד. בעיניהם הכול התחיל ב-1948, ומה שקרה היה תוצאה מתוכננת של הציונות מראשיתה. אין כאן שני עמים שנקלעו לסיטואציה טראגית, אלא יש צד אחד שכולו זכאי וצד אחד שכולו חייב.

שפירא מצביעה שם בהמשך על סתירה פנימית בעמדתם: תחילת מאבקם בהיסטוריונים הישנים נעשה בטענה שאלה היו היסטוריונים מגויסים מטעם הציונות; אולם בסופו של המהלך דווקא ההיסטוריונים החדשים מתוך גישתם הפוסטמודרנית, מבקשים להעניק לגיטימציה מחודשת לפוליטיזציה של המחקר, בטענה שאין מציאות אובייקטיבית ואי-אפשר לדבר על אמת היסטורית. לפי גישה זו ההיסטוריה היא "נראטיב", כלומר סיפר, ואין סיפר אחד שהוא יותר אמין מסיפר אחר, שכן כל סיפר נועד לקדם מטרות פוליטיות של הקבוצה שהוא מייצג. אלא שההיסטוריונים החדשים סבורים שהרלטיוויזם ההיסטורי ייעצר לפתחם וכי הסיפר שלהם הוא הסיפר הדפיניטיבי, שישים קץ לכל הסיפרים האחרים.

טעות מתדולוגית אחרת הנפוצה בכתיבתם כתוצאה מגישתם האידיאולוגית, היא עיסוקם במה שלא התרחש. שאלות כגון, למה לא הגיעה ישראל לשלום עם שכנותיה כבר בשנות ה-50? למה לא הוקמה מדינה פלסטינית ב-1948? למה לא נמנעה מלחמת העצמאות? למה לא הצילה ההנהגה הציונית את יהודי אירופה? וכדומה, תופסות אצלם

ספר אחר המתקשר לקודם הוא ספרה של אניטה שפירא "יהודים חדשים יהודים ישנים" (עם עובד, ספרית אופקים; 364 עמ'; 1997) שהוא אסופת מסות בנושאי הזהות הישראלית. שפירא, מתברר מן הקובץ הזה, היא לא רק היסטוריונית מעולה, אלא גם פולמוסנית חריפת קולמוס. המסה הראשונה בספר 'פוליטיקה וזיכרון קולקטיבי - הוויכוח על אודות ההיסטוריונים החדשים' הוא המשך ישיר כמעט לספרו של בשארה כיוון שהוא עוסק בביקורתה של אניטה שפירא על ההיסטוריונים הישראלים החדשים (בני מוריס, אילן פפה, ברוך קימרלינג, אבי שליים, אורי רם ונוספים) פוסטמודרנים רובם ככולם, שאפשר גם לראותה כביקורת על הפוסטמודרניות מנקודת מבט מודרנית. שפירא מסבירה כי בדרך של אסוציאציה מילולית כונתה בישראל גישתם הפוסטמודרנית של ההיסטוריונים החדשים "פוסט-ציונית" ואף שהמושג לא זכה מעולם להגדרה רשמית מוסכמת, ניתן לאתר בו מספר מרכיבים: דרישה להכיר במרכזיות הסכסוך היהודי-ערבי ובעוול שגרמה הציונות לפלסטינים וזאת תוך התעלמות מההיסטוריה שקדמה לקום המדינה; הטענה כי שלילת הגולה הציונית היא חוסר התחשבות באחר ובשונה, בין שמדובר באחר יהודי לא-ציוני ובין שמדובר באחר הפלסטיני; השימוש בפרדיגמה הקולוניאליסטית כדגם לחקר הציונות, תוך כפירה בהיסטוריה יהודית ייחודית. מה שמשותף לכל הגישות הפוסט-ציוניות הללו היא הדרישה לרוויזיה כוללת של ההיסטוריה הציונית ושינוי היחס למפעל הציוני בו אין הן רואות מפעל חיובי בעל ערך סגולי. שפירא אומרת כי הגישות האנטי-ציוניות הישנות החל מזו הקומוניסטית, דרך הבונד, וכלה בשמאל החדש ובמצפון, ביקשו לעקור את הפרויקט הציוני מעיקרו. הפוסט-ציונים אינם מערערים על עצם קיום המדינה, אולם יחסם אליה במקרה הטוב הוא אדיש ובמקרה הרע חשדן ועוין. הם מדגישים את חסרונות הציונות, את העוולות שגרמה ואת האלטרנטיבות שמנעה. עבור אחדים מהם ביקורת העבר היא מוצא לפרוגרמה פוליטית לשינויים בעתיד, כמו ביטול חוק השבות והפיכתה של ישראל למדינת כלל אורחיה.

הוויכוח עם ההיסטוריונים החדשים, לדבריה, יותר משהוא ויכוח בין מדענים, הוא בעצם ויכוח על עיצוב הזיכרון הקולקטיבי, בו נוטלים חלק גם אנשי רוח וסופרים, דוגמת אהרן מגד שמאמרו 'יצר ההתאבדות' פתח ויכוח ציבורי כזה ב'הארץ' (10.6.94). בניגוד למגד, ההיסטוריונים החדשים אינם שותפים לחוויות היסוד של המאבק על הקמת המדינה וכמי שנולדו כבר לתוכה, הרי בעיניהם היא מדינה ככל המדינות,

חלק נכבד. לדבריה, כבר עצם ניסוח השאלות הללו יש בו נימה של האשמה. מיתרון הפרספקטיבה של הזמן ומנקודת המוצא של היום נדרשים גיבורי העבר לתת את הדין לא רק על מה שעשו, אלא גם על מה שלא עשו, וזאת בפני טריבונאל חסר רחמים, של מי שבטוחים שהם היו נוהגים ביתר תבונה ובוודאי ביתר מוסריות.

לדעתי, זהו, באמת, אולי, אחד העניינים היותר מרגיזים בכתיבה הפוסטמודרנית - השיפוט המוסרי שהיא מעבירה על מושאי מחקרה. לא ההבנה היא העיקר עבודה, כמו עבור ההיסטוריונים הישנים, אלא חריצת המשפט, וזאת אפילו במחיר פחות האחריות



אניטה שפירא

המדעית, כיוון שחקירת מה שלא קרה, ספק אם הוא בגדר מחקר ממש. "התרחיש שלא התרחש איננו היסטוריה, שכן מאחר שלא קרה איננו יודעים מה היו תוצאותיו אילו התרחש", כותבת שם שפירא (עמ' 39).

לא אוכל להביא כאן את המאמר בשלמותו, בו נחשפים עוד כמה וכמה עניינים חשובים על כתיבתם של ההיסטוריונים החדשים, ואצטט רק מקצת מדברי הסיכום שם. שפירא כותבת, כי המגמה להפוך את ההיסטוריה לקונסטרוקציה אידיאולוגית המשרתת אינטרסים פרטיקולריים, כדברי פפה, בולטת ביותר בכתיבה של ההיסטוריונים החדשים. היסטוריה כתולדות העוול, כתולדות המסכנות - זהו המסר העולה מן האידיאולוגיה הפוסט-ציונית. ההיסטוריה הופכת להיות תיאור סנטימנטלי שבו אנו אמורים להזדהות תמיד עם המנוצחים ולבקר את המנצחים. וכך, עצם העובדה שהציונות התבררה כתנועה מנצחת הופכת אותה לבלתי-מוסרית. לפי עיקרון זה, היא כותבת, אפשר לצייר מחדש גם את מלחמת העולם השנייה, ובקרוב מן הסתם יופיע היסטוריון שיתאר את ההתרחשויות מנקודת ראות של הגרמנים שגורשו מדנציג, שלזיה, או פרוסיה המזרחית, שמבחינתם אמנם נעשה

להם עוול וגם זכרם נמחק, אך האם לא נטען שאמת חלקית בנידון היא גם שקר חלקי? (למותר לציין כי במקומות רבים במסתה מברכת שפירא על תרומתם של ההיסטוריונים החדשים, ובעיקר בני מוריס, לחקר סוגיות שונות שהעיקרית שבהם היא התהוות בעיית הפליטים וחלקה של ישראל בנידון, אבל הוויכוח הוא על התמונה הכוללת ועל העקרונות המתודולוגיים).

את מסתה היא מסיימת בפסקה הבאה: "מיתוס ההקמה של מדינת ישראל לפי ההיסטוריונים החדשים" גורס שהנהגת מפא"י בראשות בן-גוריון גירשה את הערבים, לא הצילה את היהודים בגולה, וקיפחה את המזרחים. רק קורא שקדן במיוחד, שיחזור לדפים הבלים של 'ההיסטוריונים הישנים', יגלה שאגב אורחא גם הקימה מדינה, גם ניצחה במלחמה, וגם קיבצה את גלויות ישראל".

וזה מסה אחת בלבד מתוך שלוש-עשרה שבספר. מומלצת ביותר גם המסה הפולמוסית 'קובלנתו של שטרנהל' שם היא מפילה כבניין קלפים את ספרו "בניין אומה או תיקון חברה".

### עם נבל ולא חכם...

יש אירועים שכל המעורבים בהם יוצאים מהם מגוחכים כמו מאיזה קומדיה אווילית של הסחת עוגות. אירוע כזה היו דברי הנשיא על התנ"ך והתנצלותו לאחר-מכן, שרק מידת השעשוע שבו כיפרה על תפלותו. מה שקרה בפרשה הוא בעצם מקרה בלעם במהופך. שלא כמו בלעם המקראי, שבא לקלל ויצא מברך, הנשיא, בעצם, בא לברך, ונמצא על-ידי נוסרי התורה חסרי הבינה, מקלל. כי בסך הכול ביקש הנשיא בעל הלשון החדה בדרך-כלל, לרסן את לשונו ולמתן את ביקורתו הפעם, תוך שהוא מסתמך על דוגמה מספר הספרים. בתנ"ך - אמר - יש גם דברים לא סימפטיים, וצריכים מאוד להיזהר איתם. כשנשאל למה כוונתו, השיב, למשל, דברי משה בסוף ספר דברים בשירת האזינו, שם הוא אומר על עם ישראל כי הוא "דור עיקש ופתלתול... עם נבל ולא חכם...". כלומר, הנשיא ברוח הימים אלה (לאחר דברי נתניהו על השמאל) רצה להטיף לאחדות ולמיתון הביקורת, והרחיק לשם כך את עדותו עד לתנ"ך.

והנה, דווקא בשל דברי פיוס מתונים אלה, קפץ עליו רוגזם של כלי הקודש הדתיים. הם שבדרך-כלל רוממות האחדות בגרונם, לא ירדו לסוף דעתו של הנשיא, וראו בדבריו "צנזורה" על דברי משה, אדון הנביאים. לשיטתם התורה כולה קדושה, וכל האמור בה הם דברי אלוהים חיים, כולל "דור עיקש ופתלתול... עם נבל ולא חכם", אשר אין לנשיא רשות לשנותם.

אני מניח שלוייצמן האמיתי אין שום קושי עם תוכנו של הפסוק הזה בשירת משה, ואולי היה אפילו שמח לתת דרור ללשונו ולעשות בו שימוש אקטואלי כלפי מבקריו, אלא שאז מן הסתם היו קוראים לו "עוכר ישראל" והוא הרי זקוק לקולותיהם לשם בחירתו מחדש, ולכן העדיף להתנצל.

לעצם העניין, התנ"ך עצמו מותח גם ביקורת על משה, וחרף מנהיגותו ו"קדושתו", הרי בשל התנהגותו בפרשת מי המריבה בקדש, נמנעת ממנו את הכניסה לארץ: "ען אשר מעלת בי בתוך בני ישראל, במי מריבת קדש במדבר צין, על אשר לא קידשת אותי בתוך בני ישראל, מנגד תראה את הארץ ושמה לא תבוא" (דברים, לב, נג).

### רגל על לשונו (של ראש-הממשלה)

"השמאל שכח מה זה להיות יהודי" - לחש נתניהו באוזנו של הרב כדורי, לחישה שהיא כולה מעשה רכילות והסתה, שהוא לא רק בלתי-מוסרי, אלא גם בלתי-יהודי בעליל.

בשעתו, כשהתעורר לראשונה בישראל הוויכוח בפרשת 'מיהו יהודי?', אמר ראש-הממשלה הראשון בן-גוריון כי עבורו מספיקה בהחלט ההגדרה המופיעה בתנ"ך במזמור הקצר שבתהלים ט"ו:

מזמור לדוד

יהוה, מי יגור באהלך? מי ישכון בהר קודשך? הולך תמים ופועל צדק ודובר אמת בלבבו; לא רגל על לשונו, לא עשה לרעהו רעה וחרפה לא נשא על קרובו; נבזה בעיניו נמאס ואת יראי יהוה יכבד; נשבע להרע ולא ימיר; כספו לא נתן בנשך, ושוחד על נקי לא לקח. עושה אלה, לא ימוט לעולם!

הטקסט פשוט ומצריך רק שתי הערות: "לא רגל על לשונו" - לא הלך רכיל; "נשבע להרע ולא ימיר" - עניינו קיום שבועה והבטחה, (כלומר אפילו נשבע בעניין העשוי לגרום נזק או רעה לעצמו, חייב לקיים את שבועתו, וכדומה). נוכח מה שנגלה לעינינו, בזכות המצלמה הנסתרת של הטלוויזיה בפרשת כדורי, ויש ודאי אמירות דומות שנתרו נסתרות מאיתנו, לא עומד ראש-הממשלה הנוכחי, במבחן ההגדרות המינימליות הללו.

ג.ב. בהגדרה זו בתהלים לא מוזכר כלל עניין "ההגנה העצמית היהודית", עליה דיבר כביכול נתניהו בקשר לשמאל כעל התנהגות בלתי יהודית. אני מפקפק אם נמצא לה בכלל סימוכין במקורות ההלכתיים שהרב כדורי אמור להיות אמוץ עליהם.

ועוד דבר: אם השמאל אינו יהודי, או "שכח מה זה להיות יהודי", הרי אין כלל רוב יהודי ליהודים במדינת ישראל. אל תשכח את זה, נתניהו. וחשוב גם על הרפורמים בהקשר זה.



## אריאלה בהלול-דימנד

אשה עיפה  
ואין שומע.

האשה עיפה.  
ואישה

מכנס בתוך כרסתו, יונק  
את זמנה השאול  
אל פנים בטנו  
שאינה עולה  
ואינה יורדת  
על נחיל זעתה.

היא מתפוצצת.

אינה מתרחמת

אל תוך האיש שכולע את זמנה השאול.  
והוא כמשיג את הגבול שלה

היא לא יכולה במלים

להוציא עצמה

מבטן האיש.

ואינה יכולה לעשות עצמה

### סיפור

אחרי כמה חדשים  
אמרת: "היא הלכה ממני."  
לא ממך הלכה.

צמחו לך בגוף זרועות.  
מסבכות.

סמנת את הגבול  
שלה היא

לא הסכימה לעמוד בתוך סימן הגבול

היא בתוך עצמה עמדה

על שלה.

כפות רגליה שהיו קטנות  
גדלו

לא יכלת לקחת ממנה את דריסת רגליה.

שמת עצמה בתוך נעליה. לא היה מקום.

השאירה לך את נעליה

ופסעה בכפות רגליה למעבר הגבול שלה.

## נועה טנאי

### שיר לילה

עיפתי אותך בדבורים

עכשו מנח לידי גבה

הטלוויזיה מיגעת

סדרתי את עצמי בכדורים

חלקם לאזון

חלקם ל"ארגון האשר"

כבר לא יאשפזו אותי תקיץ

אני מאשפות בחדרי,

בציורי, במלים שאני זורקת חפשי

ולא מסננת

ולא מתארגנת

לא עם עצמי ולא עם אחרים

שוב אני חשה ברע

לא, אל תקח אותי לחדרי מיון

שלא אתאשפז שוב

במחלקה פתוחה

שב לצדי ונדבר

מחר אלה לים

לארגן לי הראש

עם ובלי כדורים לאשר

ילד שצריה להזין

אם אוכל

אמצא עבודה

זמנית או קבועה

שלא אפול

תהום קרא.

דברתי אליה

דברת עם עצמה

הטלוויזיה דברה.

היתה בינינו אי הבנה בסיסית

מתמשכת

כמו במסע מפרך

דברתי אליה

רצית לעשות אהבה

הטלוויזיה שתקה.

מה לי שירה?

חסר המנוחה שלי -

לכן אתאפר

אלבש מסכה

ואצא לרחוב

שכן הרחוב סובל אותי

עצים בני אדם זרים וחנויות

מרשם טוב

במקום "לורינו".

# לילה ברנבת רינה

## מוחמד עלי טאהא

מערבית: משה חכם



חבר מרוואן תיאר לעצמו שאחרי ארוחת הערב ישכב רגוע על מיטתו הצרה ויעשן סיגריה או שתיים (מרלבורו היא סמל הטיב וטעם החיים). האמין שיכבה את הסיגריה השניה, אם יצית אותה, אחרי שיעשן את מחציתה, וישקע בשינה עמוקה עד עלות השמש, כי היה עייף מאוד. הוא קילל את המסע הזה שהיה עמוס מראות, פגישות, הרצאות וביקורים. הוא ומלווהו הרוסי התעקשו לעמוד בתוכנית הביקור במלואה, וזה חייב קימה בשעה שבע בבוקר, אכילת ארוחת בוקר, נסיעה בשעה שמונה לבית החרושת לפלדה, למשל, פגישה עם המנהל ועם ועד העובדים, אכילת ארוחת צהריים איתם, נסיעה לקולחוז הדייגים, ביקור בבית החרושת לשימורים, פגישה עם עובדיו, עם כמה דייגים ועם ועד הקולחוז, ואחר כך חזרה אל בית המלון למנוחה קצרה, אכילת ארוחת ערב, פגישות עם מנהיגי איגודים מקצועיים ומנהיגי המפלגה, שיחות והרצאות על הגברת הייצור, על בעיות גידול חיטה ותפוחי אדמה ועל מזימות אימפריאליסטיות נגד משאבי בעלי החיים של המדינה.

התוכנית היומית היתה רוטינית וצפופה זה עשרה ימים. לא היה בה מקום לשיחת חולין, לבדיחה, לחידוד או לצחוק. השיחות נסבו כולן על הייצור, על הייצוא, על רשיונות, על גן העדן שהאדם בונה עלי אדמות ועל השוויון בכול: בדיור, בלבוש, בהנעלה, באוכל, בהזדמנויות הניתנות לפרט, באהבה, בנישואים, בהעמדת צאצאים ובגירושין. ובמה עוד?

החבר מרוואן היה חבר מפלגה רציני שרשם את הערותיו בפנקסו העבה, שקנה במיוחד בשביל ביקור חשוב זה בחנות למכשירי כתיבה שבעיר הסמוכה לכפרו. היה רושם הערות על עניינים קטנים כגדולים, שואל ומבקש הסברים. היה חשוב לו לדעת, למשל, כמה בשר, דגים, לחם ותפוחי אדמה היה האזרח הרוסי צורך ולהשוות זאת עם הכמויות שהאזרח הרוסי היה צורך בתקופת הקיסר, או האזרח האסיאתי או האפריקאי בימים אלה. וכשהגיע להשוואה עם האזרח האמריקאי, היה מציין בנימה של זלזול שעשרות אלפי אמריקאים ישנים בקור העז בחוצות העיר או מתחת לגשרים.

החבר מרוואן היה בטוח שבני האדם בארץ מהפכת אוקטובר אינם יודעים רעב מהו, ואינם נצרכים, ואינם מתלוננים על יוקר התרופות, ואינם חרדים לגורל ילדיהם, כי בתי הספר מצויים לרוב ופתוחים לכול. באותה ארץ אין מקום לסטיות, כי בגן העדן של האדם עלי אדמות אין גנבים, אין סוטים, אין מכורים לסמים, אין ספסרי בורסה, אין איידס ואין שאר מרעין בישין. הכול נראה לחבר מרוואן "אלף אלף". הכול טוב, אין מלחמות, אין כיבוש, אין אבטלה, אין ניצול, אין אפליה, אין דיכוי, אין דאגה בעולם הזה ואין ייסורים בעולם הבא, כפי שאומרים.

החבר מרוואן נזכר בלגלוג בביקורו הראשון במוסקווה עשר שנים קודם לכן. הוא כינה אותו ביקור או "עליה לרגל לקברו של החבר לנין" ודקלם בלבו שלוש פעמים את הסורה הראשונה של הקוראן בשעה שהקיף את הקבר. כאשר סיפר זאת לראש המשלחת לעג לו הלה, אך הוא ענה לו בגילוי לב: "וכי לא מגיע לחבר לנין שאדקלם ליד קברו את הסורה שדקלמתי עשרות פעמים לעילוי נשמתם של כמה מסוכני השלטון בכפרנו?"

הוא עדיין זוכר את לכתו בכיכר האדומה ואת עמידתו ליד קבר החייל האלמוני, שהיתה כולה רצינות והערצה וכבוד לחיילים אשר שברו את מפרקתה של החיה הנאצית. ובעמדו כך הוא ראה צעיר וצעירה מתחבקים ומתנשקים. הוא הוכה בתדהמה לנוכח ההתרופפות המוסרית ההיא, ודווקא במקום הזה, במועד זה ובעיר זו. הוא פלט בקול שכל הסובבים אותו יכלו לשמוע: "לא ייתכן! אסור! אין ספק שהאימפריאליזם הארור שלח את שני אלה הנה כדי לפגוע בשמה הטוב של מהפכת אוקטובר." וכאשר שאל אותו אחד מחבריו: "האימפריאליזם, זהו זה, ובלי היסוס, חבר מרוואן?" ענה לו: "אל תכעס, חבר, דבר זה הוא מעשה ידיה של הציונות וידי המודיעין האמריקאי והישראלי!"

אבל העולם השתנה בעשר השנים שחלפו, וגם החבר מרוואן השתנה, העולם נפתח, והסובייטים והאמריקאים הגיעו להסכמות בבעיות עולמיות רבות, והחלו להחליף סחורות ביניהם, והחבר מרוואן מרשה לעצמו עתה לעשן סיגריות מרלבורו בצאתו לחו"ל, ודוחה את הטענה שהוא תומך בכל בכלכלה האמריקאית כפי שהיה טוען בעבר. אמנם הוא עדיין מכריז בתוקף שהוא רוצה לשרוף את אמריקה כליל! העולם לא נשאר כפי שהוא ואין לחבר מרוואן מנוס מלהשתנות, גם אם במידה קטנה.

הוא מודה קבל עם ועדה, ויותר מפעם אחת, שהמהפך בחייו חל בעיקר והודות למישל פלולא מישל, כי לולא מישל ולולא דעותיו האדומות שנטע אותן במוחו הבור, הוא, מרוואן, היה היום דומה לרבים מעבדי אללה, ההולכים מהמיטה לעבודה ושבים מהעבודה למיטה, או שהיה נוקט זהירות בדרכיו, מתרחק מכל מהמורה ואומר יום יום: "ישמרני האל!"

בשעות "ההתגלות" המעטות שהיו לו למרוואן היה צוחק, (והוא היה צוחק אך לעתים רחוקות), ואומר: הגורם לשינוי בחיי היתה חבילת חוביזה. אתם צוחקים? כן, כן, חבילת חוביזה. כשהלכתי בחודש שבט באותה שנה לשטחי שיח' איבריך כדי לאסוף חוביזה לאמי האלמנה, הופיעה מכונית של המשטרה הצבאית, או מה שנהגנו בתקופת המנדט הבריטי לקרוא לה "אמ-פי" או מה שבני דודנו קוראים לה מ"צ - הופיעה המשטרה הצבאית, עצרו אותי, גררו אותי, איימו עלי, היכו אותי והביאו אותי לפני בית דין צבאי, וזה גור עלי שישים ימי מאסר באשמת כניסה לשטח צבאי סגור בלא

איתה. הוא התהפך על יצועו, הרים את ראשו, הושיט את ידו אל חפיסת הסיגריות ואל המצית, הצית לעצמו עוד סיגריה והחל לעשן אותה בהנאה. כמה דקות לאחר מכן הוא מעך את בדל הסיגריה, נעל את נעליו, יצא מתאו, עמד במסדרון, הסתכל ימינה ושמאלה, ובדחף כמוס בחר בצד שמאל והלך כשהוא שולח מבטים חטופים בנוסעים. ראה גברים לבושים חליפות ומעונבים ונשים לבושות בגדים חמים אף על פי שהיה אוגוסט. משפחה שלמה בתא, אב אם ושני ילדים, מדברים וצוחקים. לו אום סלאם וסלאם ופהד ולובנא ורג'א היו עתה איתו, הם היו משוחחים, צוחקים ושמחים, אוכלים פיסטוק חלבי, מפצחים גרעינים ומספרים בדיחות. אך אום סלאם והמשפחה רחוקים



ואינם יודעים נסיעה ברכבת מהי. ואתה, גבר, אתה מתגעגע לילדים או לאמם?

הוא עבר מקרון לקרון. ראה צעיר וצעירה יושבים מחובקים על כיסא ואינם שמים לב למי שעובר על ידם. נעץ בהם מבט סקרן וראה את פי הצעירה נושק לצווארו של הצעיר. הוא חש במשהו עוקץ אותו בגרונו, או כאילו מישהו סטר לו על עורפו. הוא התכווץ והמשיך בדרכו. אבל אחרי כמה צעדים הוא שם לב שלא קילל את ההתנהגות הרכרוכית ההיא, ולא הטיל את האשמה על האימפריאליים ועל המערב המושחת, השולח את בניו הרכרוכיים אל המדינות הסוציאליסטיות כדי להשחית את מידותיהם של הצעירים כחלק מתוכניתו להפר את סדרי החברה שם, כפי שהיה אומר לחבריו בנסיעתו הראשונה למוסקוואה.

היה סלתן הפעם. לילה, הבדידות הורגת, ובחיים יש מתוק ומר, שמחה וששון אומללות וצער. גבר זקוק לאשה ואשה זקוקה לגבר. כך ברא אלוהים את העולם, וכך מתנהלים החיים מאותו יום שבו צעד האדם הראשון עלי אדמות. אבל העניינים צריכים להישאר במסגרת המתקבל על הדעת, ומסגרת זאת נוגדת כל מתירנות. צריך שיהיה רסן האומר: "עצור, עד כאן ולא יותר!" אך היכן ומתי זה ייאמר - כאן נדמה שהחבר מרוואן גמגם ולא ידע לומר.

הוא המשיך בדרכו, שלח מבט לתוך אחד התאים וראה שתי צעירות. אחת מהן זיכתה אותו בחיוך, והוא חש בורם חשמלי מרעיד את גופו ומיד התיק את מבטו ממנה, אך עד מהרה מצא את עצמו בלי רצון מסתכל בשתיים כדי לוודא בנות כמה הן, אם יפות הן, ובעיקר אם החיוך הוא סתם לשם שמים, מקרי או מכוון. האם זה היה חיוך פוחז או חיוך שיש בו הזמנה לעובר אורח בלילה?

רשיון, והובילו אותי אל כלא דמון. בכלא דמון הכרתי את מישל, וערב אחד הוא אמר לי שהוא קומוניסט. אמרתי לו: "אני לא מאמין לך, מישל".

"למה לא, יא מרוואן?"

"מפני שקומוניסט, לא עלינו, הוא בולשוויק."

"ואני בולשוויק."

"חס וחלילה, הרי אתה, מישל, אדם הגון."

"והבולשוויק?"

"בן אדם, הבולשוויק אינו מבחין בין אמו לאחותו, לבתו, לשכנתו ולכל נקבה. כולן מותרות כמו אצל הבהמות."

מישל צחק לי, התגלגל על הרצפה מרוב צחוק, והחל להבהיר לי את דעותיו. ומדי יום ביומו היה משמיע הרצאה באוזני, ואחר כך מציג לי שאלות ודן אתי בעניינים רבים, כמו בעבודה, בהון, בעשירים ובעניים, באמריקה וברוסיה, בערך המוסף, בעיקרון האומר שכל אחד לפי יכולתו או לפי צרכיו, בחירות האשה ובמעמדה. וכאשר נפרדתי ממנו ביום האחרון לשהותי בבית הסוהר, נתן לי מכתב לידיד שלו בחיפה, ושם הצטרפתי למפלגה.

מאז זרמו מים רבים בירדן: ממשלת ישראל ייבשה את החולה, כבשה את חצי האי סיני פעמיים ונסוגה ממנו פעמיים, האדם הגיע לירח וצעד על חולותיו ועל סלעיו החרבים, וידיעותיו ומחשבותיו של מרוואן התרחבו וחלומותיו גדלו.

מרוואן החל לשנוא את המנצלים והעריצים, לקלל את השטן, את אמריקה ואת האימפריאליזם, לחוש בסולידריות עם עמי אסיה ואפריקה, לחגוג את האחד במאי ואת יום השנה של מהפכת אוקטובר, להביא זר פרחים לאשתו בשמונה במרץ ולהגן על זכויות האשה ללמוד ולעבוד... אך מה שהבחין בינו לבין האחרים הוא עזות שנאתו לבגידה... הוא המטיר עליה ועל שורשיה קללות נמרצות. לדידו בגידה היא בגידה, אם זו בגידה במפלגה, בגידה בעם או בגידה בבת הזוג - כל אלה הן בגידה, כי אין להקל ראש בהפקרות, ואין לחלל את כבודם של בני אדם, ומי שמחלל את כבוד זולתו כבודו יחולל, ומי שפורץ את מנעוליהם של הבריות יפרץ מנעולו, ומי שבוגד באשתו נחשד בנאמנותו למפלגתו, לעמו ולמולדתו.

מרוואן עישן סיגריה, שתי סיגריות ושלוש ונזכר בכפרו, ברחבת המעיין, בעץ התות ובאשתו אום סלאם, שבוודאי סיימה כבר את הצפיה בפרק הסדרה הערבית מצרית המשודר בטלוויזיה הירדנית, ונזכר בילדים סלאם, פהד ולובנא ורג'א שכבר הלכו לישון. אום סלאם לבדה במיטה, מכבה את האור ומושיטה את רגליה תחת השמיכה. לילה. שם לילה ובדידות וברכבת לילה ובדידות. קול שקשוק גלגלי הברזל המתחככים במסילה עז וצורם את האוזניים ואינו מאפשר חשיבה רצופה וסדורה. הנסיעה ארוכה ארוכה, ומוסקוואה רחוקה מאוד מריגה. ארץ זו רחבת ידיים ונסיעה בה היא עניין של שעות ארוכות. אחרי ארוחת הערב ישנים עד הבוקר, ושעות אחדות אחרי זריחת החמה מופיעה מוסקוואה על בנייניה הגבוהים ועל הכיפות הווהרות של הקרמלין ושל הכנסיות.

החבר מרוואן ניסה לעצום את עיניו ולישון. אין מי שיפריע לו בתאו, ויצועו על אף צורתו אינו רע כלל וכלל, אינו רועד ואינו מטריד, אך חיכוך הברזל בברזל ותנודות הקרונות וריקודיהם בדממת הלילה לא בדיוק עוזרים או מעודדים לישון.

הוא ניסה להעסיק את עצמו בזכרונות. נזכר בימים שבהם היה הקומוניסט היחיד בכפרו, ברדיפות המוכתר ועמילי השלטון מבין ראשי החמולות, ובעלבונות, ובקללות קצין המשטרה ובמכות אגרופיו כל אימת שכעס עליו מישהו וטפל עליו אשמה בעניין של מה בכך. הוא חייך בינו לבין עצמו כשנזכר שהוא לבדו היה סניף המפלגה, תנועת הנוער ותנועת הנשים הדמוקרטיות כאחד, ואיך היו כמה פלאחים טובים מביעים את הסולידריות שלהם איתו בהזמינם אותו לשנות ספל קפה אתם: "תתכבד, יא מרוואן, יא אבו סלאם! תשב איתנו! עוד תספיק לחלק את העיתון. בוא תשתה איתנו ספל קפה ותעשן סיגריה. יש סוף לחיים ואין סוף למלאכה."

מרוואן שמע קול צעירה מצחקת ליד תאו וקול צעיר מפלרטט

הופתע לראות שאחת הנשים אכן מחייכת אליו. פניה חייכו ועיניה חייכו. פיה חייך וגופה חייך. כל התא שלה חייך. הלילה חייך והקרן חייך, ואוי לך אבו סלאם! החבר מרוואן, אין מנוס אלא להמשיך בדרכך קדימה או, חס וחלילה, תעבור על מצוות לא תעשה. מצוות לא תעשה?

האם העולם הוא הפקר? האם הנשים מופקרות? האם כבודן של הבריות היה למרמס? תתעשת, בן אדם! אלה הבדידות, השהיה בניכר והלילה! ואולי חייכה האשה לחברתה שבתא? ואולי צחקה למשמע בדיחה? או אולי חייכה חיוך של לגלוג בראותה את מרוואן מתהלך לבדו כמו בדווי בעיר?

הוא המשיך בדרכו ועבר לקרון אחר. שמע את הברזל מתחכך בברזל בקול עז וצורמני. גופו התנדנד עם תנודת המעבר בין שני הקרונות. בקרון החדש ראה קבוצה של איכרים, על לבושים, על חפציהם, על צחוקם ועל הרעש שהקימו. אחד האיכרים הזמינו לשתות כוסית וודקה אתם, אך הוא הודה לו ברוסית, סב על עקביו והחליט לשוב אל יצועו.

האם אתה, מרוואן, חוזר לתאך, ליצועך, לחפיסת הסיגריות שלך, למזוודה שלך וללילך הארוך או שאתה שב ומציץ שוב לתאן של שתי הנשים? האם חיוך האשה מושך אותך?

רגש פנימי אומר לך: "לא! עזוב!" אך הוא שב ומציץ לך. מה מצווה עליך נפשך, בן אדם? תודה! הנפש מדיחה לרע, הא? הנה אתה מתקרב אל אותו תא. האם אתה מסוגל לעבור על פניו בלי להציץ פנימה ובלי להזין את עיניך במראה שתי הנשים, בגופן, בפניהן ובחיוכה של האשה הניבט מפניה ומשערה?

אביו היה אומר: "העיניים זונות, הלשון זונה והגוף זונה, ומי שפורץ את מנעולי בתי הבריות ישלח אללה בהכרח מישוהו שיפרוץ את מנעולו במפתח ארוך." ואתה, מרוואן יש לך אשה ושתי בנות, ובינן לבין הרוסים יש לחם ומלח. הרי אכלת ממזונם, שבעת מלחמם, שתית ממימיהם ומינם, לנת בבתיהם ונסעת על חשבונם. האם מתקבל על הדעת לבגוד בחברים, בלחם ובמלח, בוודקה ובחזית העומדת איתן נגד האימפריאליזם, נגד אמריקה, נגד בריטניה, נגד צרפת, נגד דרום אפריקה ונגד ישראל?

תיוהר, תיוהר, בן אדם! זה עניין של מבט וחיוך ופריסת שלום ודיבור וקביעת מועד לפגישה ופגישה לבסוף! והמבט היה פוזלני והחיוך חצוף וגלוי. די, חבר, שוב אל ראשית הדרך!

מרוואן עשה צעד, שני צעדים, והרגיש שמבטי האשה עוקצים את עורפו ואומרים לו: "שוטה שכמותך!" הוא הפנה את ראשו בתנועה מהירה ואירצונית ומצא שחיוכה מאיר כמו השמש בזריחתה. לא עצר כוח והפליט בקול נבוך ומבויש: "דוברי פיטשר (ערב טוב)!"

צחק הגוף הנשי דק הגורה השרוע על צדו על המיטה והשיב: "דוברי פיטשר!" האשה אמר זאת וכאילו אמרה: "אהלן וסהלן, בוא תיכנס, לכבוד הוא לי!" אבל החבר מרוואן גמגם ולא ידע מה לומר אחרי "דוברי פיטשר". חייך חיוך מבויש ונבוך, הפנה לה את גבו, אותה לשלום בכף ידו וחזר ואמר: "דוברי פיטשר, דוברי פיטשר!" הוא קילל את עצמו ואת מוגבלותו הלשונית. אילו ידע משפט או שניים, מלה, שתיים או שלוש, היה נכנס לתא וקושר שיחה עם שתי הנשים על ריגה, על מוסקווה, על קציר החיטים, על יבול תפוחי האדמה, על הקולחוז או על השוויון בין המינים, והיה מודה להן על טיב האירוח שלהן ועל עמידתם האיתנה של הסובייטים נגד האימפריאליזם האמריקאי ועל תמיכתם במדינות העניות ובעמים העלובים, באסיה, באפריקה, באמריקה הלטינית - בכל העולם השלישי.

המשיך בדרכו ומצא ששני הצעירים עדיין מחובקים, אלא שהיתה שם התפתחות במצב: החום עלה, והצעירה ישבה על ירכי הצעיר והשעינה את ראשה על חזהו, וידו של הצעיר אבדה תחת שמלתה, ומרוואן לא ידע להחליט אם הוא נושק לה או מריח אותה. ממזרים צעירי הדור הזה! הם אוהבים לחיות ויודעים כיצד להיאבק בלילה, בבדידות, בנביחת הברזל על הברזל, בתנועות הקרונות וב...

הגיע לתאו, מהר הושיט את ידו אל חפיסת הסיגריות, הצית לעצמו סיגרית והחל למצוץ את עשנה ברעבתנות ובלב נסער, פולט אותו אל חלל התא הצר ועוקב אחרי חוטיו, אחרי הסתלסלותו, אחרי התפתלויותיו ואחרי אובדנו. הוא חש שמהו בתוך תוכו מדגדג אותו ואומר לו: "נו, קום! יימח שמו של הלילה, ושמה של הבדידות ושל השהיה בניכר! מחוגי השעון אינם זזים ולפניך שעות ארוכות עד שתגיע למוסקווה, והשינה רחקה מעיניך."

הדבר הזה היה כמדקרות חרב בגופו. "קום, אהבל שכמותך, נסה שוב ואמור: 'דוברי פיטשר!' היכנס לתא, לחץ את ידה, התיישב ושוחח איתה!"

שוחח! אבל, מסכן, באיזו שפה תשוחח אתה? אתה יודע רק ערבית. לא רוסית, לא אנגלית ולא צרפתית. אבל, אתה חבר מרוואן, יודע שפה אחרת, שפה בינלאומית, הלא היא שפת העיניים והראשים והידיים והאצבעות. שפת הסימנים. שפת החירשים. שפת האילמים. קום, אם כן, עמוד על רגליך ושים נפשך בכפך, ואם תיכשל, איש לא מכיר אותך פה ואיש לא יספר לבני כפרך את מה שקרה.

ומה עם הש"ב? האם אינו עוקב אחריו פה? האם אינו אורב לך בעברך מקרון לקרון? הוא גירש את הרעיון השטני ממוחו ואמר לנפשו: "החברים הרוסים חזקים ולא ירשו לו לעבור את הגבול. אתה בטוח פה. תהיה רגוע ותנוח דעתך!"

והנה ידיו החלו לגשש תחת המיטה. משך את המזוודה שלו, הוציא ממנה את שקית הפיסטוק חלבי, את חפיסת השוקולד השווייצרי שקנה בשדה התעופה של וינה, חבילת מסטיק, חצי בקבוק ויסקי ושלוש כוסיות מפלסטיק. פרס את כל אלה על המיטה, לקח את חפיסת הסיגריות והמצית ותחב אותם לתוך כיס מעילו, הכניס לשם גם את השוקולד, המסטיק והפיסטוק חלבי, נשא את הבקבוק והכוסיות בידו ויצא.

בדרכו ראה שוב את הצעיר והצעירה והסמיק. הלוואי שהיה בידו סדין או שמיכה. היה מכסה אותם, כי הצניעות מחייבת. אבל הוא מיהר ומיהר עד שהגיע לפתח התא.

"דוברי פיטשר!"  
"אוה, דוברי פיטשר!"

שתי הנשים קמו על רגליהן ושלושתם לחצו ידיים. אחת היתה בשנות השלושים לחייה, גבוהה, גופה מלא, בלונדינית, עיניה כחולות, שפתיה בשרניות ומשוחות בשרידי אדם, חזה דשן וזקור ושמלתה חשפה את המעבר הקסום שבין שדיה שצל כיסה עליו והוסיף לו קסם. אשר לשניה, היא היתה באותו גיל, קצרת קומה, שמנמנה, אדמונית במקצת ועיניה דבשיות.

מרוואן התיישב על קצה המיטה ליד האשה הקצרה. הנשים דיברו ביניהן והוא לא ידע מה הן אומרות. אולי בירכו אותו על בואו ואולי דיברו על העזתו, על טמטומו או על איוולתו... או... או... אחר כך פרצו בצחוק רם והוא נרתע מעט, אך הוא החל להוציא את שהיה בכיסו ולהניחו על המיטה.

"פיסטוק חלבי! כן, גברתי, פיסטוק חלבי, וגם שפתיך פיסטוק חלבי, וגם זה..."  
"שוקולד!"

"כן, גבירתי, ומשווייצריה. השוקולד הטוב ביותר בעולם. חי אלוהים, אנחנו לא טועמים אותו בכתינו. העולם הוא גורל ומזל, ומזלך הוא שתאכלי ממנו, שנאכל ממנו ביתד." אחר כך הוציא את חבילת המסטיק, הושיט אותה לאשה הראשונה ואותה בידו אליה ואל חברתה, כאומר: "לך ולה!"

היא לקחה אותה, צחקה ואמרה: "חרשו, חרשו! (טוב) והשניה גם היא צחקה וחזרה על דברה: "חרשו, חרשו!"

פתח את בקבוק הוויסקי ומוג מעט לתוך כוסית והגיש אותה לאשה הנמוכה, אחר כך הגיש כוסית לאשה דקת הגו ומוג גם לעצמו כוסית ואמר: "לחיי הסוציאליזם!"

אמרה השמנה: "לחיים!"  
והאחרת: "סוציאליזם!"  
אמר: "לחיי הסוציאליזם."

והוא שיער שהיא שואלת לשמו. היסס: היאמר לה שהוא החבר מרוואן או שהוא אבו סלאם? ולמה לו להסתכן? פתאום צץ במוחו רעיון, מעין המצאה חשובה מאוד, ואמר בקול: "עלי". הצביע על עצמו ושוב אמר: "עלי, אני עלי!"

"אלי, חרשו."  
"כן, אלי... עלי. אני עלי. מיודעך עלי... עלי באבא, חי אללה, יא אבו סלאם."  
"אלי באבה!!"

אמרה לחבקו אך הוא כרך את זרועו סביב צווארה, משך אותה אליו



בחזקה והטביע על שפתיה נשיקה לוחטת וממושכת וכשהצליחה לחמוק ממנו, אמרה לעצמה שוב ושוב: "אלי, אלי, אראב."  
"כן, עלי וגם ערבי, חברה!"  
"אלי באבה!!"

"כן, וגם ארבעים שודדים."  
מזג את הוויסקי שנותר בבקבוק לתוך שתי הכוסיות ואמר: "לחיי ולנטינה!" והיא חזרה ואמרה: "אלי באבה."

שתו, והוא אסף אותה אליו בחזקה והמטיר נשיקות על צווארה. אחר כך שלח את ידיו אל חולצתה, הסיר אותה מעליה וזרק אותה על מיטת חברתה, ובמהירות הבזק השיל מעליה את חצאיתה, חלץ את נעליה, התפשט ושכב על גופה בשעה שהיא אומרת: "מושינה, מושינה!" (גבר). לא הבין מה שאמרה ואמר: "בסדר, תמשינה (התהלכנו) ודי..."

הקרון התנדנד והתנדנד, שני הגופים התנדנדו והתנדנדו וקול חיכוך הברזל בברזל, דעך, אבד, נעלם בלילה, ולא נותרו אלא לחישות גוף אל גוף ונביחת גוף על גוף.

הרכבת נסעה ונסעה, והחבר מרוואן מלמל: "חרשו, חרשו דה, סוציאליזם." הרגיש כאילו ידע רוסיית על בוריה, כאילו ינק אותה עם חלב אמו. לשונו השתלחה במלים שהבין ובמלים שלא הבין או יותר נכון במלים שאיש לא הבין ולא ידע מה מקורן. הקרון התנדנד והתנדנד, שני הגופים התנדנדו והתנדנדו, ומרוואן מדבר ומדבר: "חרשו, דה, סוציאליזם..."

26.10.1992

הסופר, מבקר הספרות והמורה מוחמד עלי טאהא פעיל בחיים הפוליטיים, החברתיים והתרבותיים בארץ. הוא השתתף בכנסים ספרותיים רבים בארץ ובחוץ לארץ, וחלק מסיפוריו תורגמו לעברית, לאנגלית, לצרפתית, לרוסית ולספרדית. הסיפור "לילה ברכבת ריגה" לקוח מתוך "הדיקל הנטוי" - קובץ סיפוריו האחרון שראה אור בהוצאת דאר אלהודא, כפר קרע, בשנת 1995.

שתו את הכוסיות וקינחו בפיסטוק, והוא הוציא את חפיסת הסיגריות שלו, כיבד אותן והצית להן את הסיגריות.  
"חרשו, חרשו!"

האשה הנמוכה אמרה משפט או שניים, והתמירה השיבה במלה או בשתיים. אחר כך ראה את הנמוכה קמה ויוצאת את התא. מרוואן היטיב את ישיבתו עד שמבטיהם היו זה מול זה. כף רגלו כמעט נגעה בכף רגלה. הוא חש בחום שוקה על שוקו ושב ומזג שתי כוסיות ואמר: "סי, סי, אה, חרשו."  
היא צחקה ואמרה: "חרשו."  
ושתו. שאלה אותו: "אמריקאי?"

ענה: "אני אמריקאי? אני אמריקאי? נייט, נייט, נייט (לא!)! כמעט שאמר לה: "אוי ואבוי לך! רק לא זה. חי אללה, לו מישו בכפרנו אמר לי זאת, הדם היה מגיע עד הברכיים. חברה, אשה הגונה וצנועה, מה נתן לך את הרעיון שאני אמריקאי? ידיעתי בלשון האנגלית? מגבעתי? לבושי?" אחר כך אמר לה בקול: "שייכנס הרוח באבי אביהם של האמריקאים!"  
היא צחקה ואמרה: "נייט, נייט!"

לקח את חפיסת השוקולד, הסיר את עטיפתה והגיש את השוקולד אל שפתיה. נגסה נגיסה קטנה ממנו וגם הוא נגס ממנה וחש שטעם שפתיה הגביר את מתיקותו של השוקולד. חיך וניסה לתרגם לה זאת. אמר: "שוקולד", והצביע אל שפתיה ואחר כך על פיו. היא אמרה כמה מלים, וגם הוא צחק כאילו הבין מה שאמרה.  
שאלה אותו: "ברזיל?"

"לא, לא", ענה לה והוסיף: "האם פרצופי פרצוף שחקן כדורגל? לא גופי, לא לבושי ולא נעלי מעידים על כך." אחר הצביע על פניו ואמר: "אשה הגונה, כנראה עורי הכהה כמו פולי קפה קלויים נתן לך את הרעיון הזה."  
"אפריקה?"

"נייט, נייט, אני לא אפריקאי ולא אמריקאי ולא ברזילאי."  
חש שברכו נגעה בברכה וששוקו מתחככת בשוקה ומזג את הכוס השלישית. נעץ את מבטו בעיניה ואמר:  
"אני, אני עראב (ערבי)."  
"אראב?"

"כן, גברתי, עראב, ערבי בן ערבי וערביה."  
"נפט?"  
"אה, כן, נפט וגז ובנזין וסולר ובארות וצינורות ובתי זיקוק ויצוא."  
חיכה ואמרה: "אראב שיח?"

"כן, שיח". לכך הגענו בסוף. שיח' מקטאר, מאבו דבי, מראס אלח'יימה, מא-שארק. לא חסרים לי אלא גלימה ומחרוזת ושקים מלאים דולרים."  
"דולר?"

"כן, דולר ירוק וגם הרמון."  
שאגה בצחוק אדיר, התקרבה אליו, התקרבה אליו, הושיטה את ידה, צבטה אותו על לחיו ואמרה: "אראב, שיח', נפט, דולר, אראב, אראב!"

והוא חזר אחריה ואמר: "דה, דה, דה (כן)."  
הוא תיאר לעצמו שהוא אחד מהשיחיים של האמירויות, ושיש לו באר נפט ודולרים וארמונות. צחק בינו לבין עצמו ואמר: "כן, אדון, כן!"  
הוא הושיט את ידו ונגע בצווארה, והיא... היא המשיכה לדבר ולדבר, לדבר בשיניה ובפיה ובראשה ובצווארה ובחזה.

הוא עקב אחר דיבורה בהתלהבות ובעניין כאילו הבין מה שהיא אומרת, והניד את ראשו לאות הסכמה. לפעמים הוא אמר: "חרשו, חרשו", ולפעמים: "דה דה". האשה דיברה וחייכה, והקרון התנדנד, וגופו התקרב לגופה, שוק נוגעת בשוק וברך וברך, וירך מעלה את חומה של ירך. הושיט את ידו, לקח פיסטוק, קילף אותו ונתן אותו בפיה, והיא לעסה והודתה. הסתכל על גופה, נאנח, ופלט מפיו נשיפה חמה שצרבה את צווארה ופניה וחזה. והאשה המשיכה לדבר, לחייך ולצחוק. הצביעה על עצמה ואמרה: "ולנטינה", והוא הבין שזהו שמה וחזר עליו: "ולנטינה, חרשו". היא אמרה עוד כמה מלים

# האדם והא'נסט'נקטים

## תופיק אלחכים

מערבית: פרץ-דרור בנאי



לכל הפחות הנן תמיד רשתות, לא נשתנו זה מאות שנים, אולם רשתות המלחמות האנושיות משתנות באופני ההרג, ומרחיבות את טווח פגיעתן במהירות המהממת את השכל, ומדאיגה את לב האדם. ובכל-זאת, אין לאנושות שיח חשוב יותר ממועד מסעה הבא אל המלחמות הדורסניות שבפתח.

ובן-שיחי השיב בנימת השלמה,

- נכון, נכון! האדם פחות נבון מן השליו, אבל...

ואני קטעתי אותו,

- אבל מה?

- אבל עד מתי? אימתי תשוב התבונה לבני האדם? מתי יחדל האדם להביא על עצמו...

והושיט ידו אל עוד שליו צלוי שהיה בצלחת במגמה לטורפו.

ואז אמרתי לו,

- אם באחד הימים ייעלם השליו מן הצלחות הללו, ולא יהיה ניתן להשגה בשווקים, ויאמר לך שעונתו הגיעה, אך הוא לא הגיע, והמלכודות שהוקמו נטושות במקומן, ממתנות ללא תקווה, תדע שדבר מה קרה בהלכות החיים, ושהאינסטינקטים נשתנו וגם האדם בתורו נעשה נבון.

מר לי חברי שעה שישבנו ליד שולחן הסעודה,  
- בכל שנה אני מצפה לעונת השלויים באינסוף סבלנות.  
ותלש את כנף השליו בידו והחל נוגס וטורף בבשרה בתאוה. ותוך שאני פועל כמוהו אמרתי לו,  
- גם השליו שמח בהגיע העונה, משום שגם לו זוהי עונת-תיירות-החורף.

- תיירות החורף?! אבוי לו לטיפש. לו רק ידע שנופשו החורפי אינו אלא קיבתנו?

- לו רק ידע? ומי אמר לך שאינו יודע? וכאן שיווה לקולו נימה נדהמת,

- מה אני שומע? האם הוא יודע?

- מדוע לא? סביר למדי שהוא יודע.

- הוא יודע שהוא בא אלינו בכל חורף להינפש, ואנו מקבלים אותו אל-תוך קיבותינו?

אמרתי בנימה שקטה מאוד,

- ככל תייר ונופש, האם כל אלה הבאים אלינו מדי חורף להינפש ולטייל, מתעלמים מזה שנקלוט את כספם אל-תוך כיסינו? והשיב,

- בטח! כל תייר בא בידיעה שהוא יבזבז את כספו. אבל השליו, לא ייתכן שהוא יודע שהוא בא לבזבז את חייו.

- היה בטוח שהוא יודע, ולמרות זאת הוא מגיע, כי ידיעת הסכנה אינה פוטרת מן ההרפתקה והמסע.

- אם כך הוא עוף חסר תבונה. היה עליו לדעת שמסעו לקינון החורף הוא עונת כליונו; אמנם אין ספק בכך שחלק מהשלויים יכולים להימלט מן הרשתות, ולשוב שלמים את מקום מוצאם. אך הייתכן שאותו חלק נותר אוויל, טיפש וסומא, מבלי להסיק את המסקנה שמציירת לו הסכנה למרות העובדה שבני מינו חוסלו וכך הוא ממשיך להסתכן בראשית כל חורף, שוכח את הקורות הקודרים של קרוביו?

אמרתי תוך כדי חיוך,

- אתה רוצה שהעוף הזה יהיה נבון יותר מהאדם? זה שמחכות לו ולבני מינו רשתות אשר בתוכן ממתין הכליון. ואלו הן המלחמות שבכל פעם הוא ניצל מהן, למרות שמכבר חיסלו רבים מבני מינו, והיה מתבקש ממנו שיחכים ויגיד, "לעולם לא אשוב אליהן, לא אשליך עוד את הגזע האנושי אל הגיא הממית הזה. די במה שנתעולל לו". אלא, מה שקורה הוא אחר בתכלית, הוא ממשיך להשליך את עצמו ואת הדומה לו בגיא המוות הזה פעם אחר פעם, תוך שכחת מה שאירע בעבר. ובכל פעם הוא ממצה ממגוון כוחות ההרס, ההרג והכליה כמות כפולה מאשר לפני כן. רשתות השלויים,

# הקדמה היא נדם האדם



חדשות האחרונות סיפרו שקבוצת אנשים אשר מניינה אינו עולה על עשרים איש ואשה, חזו את צללי המלחמות הבאות, והבינו את כמות ההרס והייסורים להם מועד העולם הנאור, ביום בו יתחולל אותו טבח אנושי צפוי, על כל הכרוך בו, החל מפצצות אטום, וטילים המונחים ישירות ובאופן אלחוטי. ונתפסו לחרדה, או דאגה, או נלחצו, ולכן החליטו לנטוש את החברה האנושית המתקראת נאורה, ולצאת לאי קטן ונידח בערפילי האוקיינוס השקט, לחיות שמה את יתרת חייהם באופן פשוט ופרימיטיבי. זאת מבלי להביא עמם מאומה מיסודות החברה אשר עליהם מושתתים חיי הקדמה. אין רכישות שיעוללו מריבה, ואין מחסום שיעמוד בפני חופש וחירות. הנשים חופשיות לכל, הגברים חופשיים לכל, המזון חופשי לכל, אין בת-זוג ואין משפחה, אין דת ואין הלכות. וסביר למדי שלא יקחו אל האי ספרים, או חפצי מותרות יקרים, ושום גילוי מגילויי המחשבה, או האמנות, על-מנת שגרעין כלשהו מאלו של העולם הישן לא יתגנב אל מולדתם החדשה, שכן זה עלול להצמיח להם צורת מחשבה אשר תשיבם אל הבעיות הראשונות, ותפסיד את החיים שאיוו לעצמם, נקיים כחיי הטהורים שבעופות.

האם אפשר להגשים חלום שכזה? לדעתי הדבר תלוי באורך החלום ובטווח קיומו. כי לא ייתכן שהחולם יחזיק את תכונותיו הדמיוניות מעבר לטווח קצר. שאם יאריכו טווחיו יהפוך למציאות, ובכך יתווספו לו נסיבות ויסודות שהן מחוץ לתכונותיו וממילא זה ישנה את מגמותיו.

קבוצת הנשים והגברים הזו יכולה להגשים את חלומה באם יתחייב מהם, בקיצור, לחיות את חייהם ללא הולדה וריבוי. מבליים את ימיהם כפי שבחרו בהחלטתם. הימים יעברו עליהם בשהותם באותו אי, כאילו היו במסע העדרות ארוך טווח, עד אשר ימותו, וייקברו תחת עלי העצים הקמולים, ויחד עמם ייקבר סיפורם המשעשע.

ואילו הפן הנוסף של העניין קובע שיולידו שארים. וכאן מתחיל להיכתב מחדש סיפורה של האנושות. כי בקרב השארים הללו יהיו חלש וחזק, יפה ומכוער, וגם היפה ביותר והחזק ביותר, שיתגלו בנער ששריריו מפותלים, ובנערה שתוויה וחיתוכיה נאים, ואז יתפתח בקרב הגברים המאבק והתחרות על היפה ביותר, וכך יזכה בה החזק והבולט שביניהם, ואז תתפתח הרכושנות, ותיכף בעקבותיה תברא האשה את המשפחה. ואחר שיקים הגבר את משפחתו, יתרבו צאצאיו ועמם תגדל תחושת שייכותו להם, ואת פרי עמלו והשגיו יעניק להם בלבד.

ועם ריבוי המשפחות וריבוי הקניין, יידרשו סדר וחוק, ובעקבות זאת יהיה צורך במישהו שיאכוף את הסדר והחוק האמורים. ואז יופיע ראש השבט, או מנהיג האי, או גדול החברה הקטנה הזו שגרעיניה החלו מתהווים, וכאשר ייכוננו הסדר והחוק אשר יקבעו את היחסים בין יושבי האי, יופיעו מה שקרוי מנהגים ומורשת, ומכאן נידונו יושבי האי להידרדרות שאין ממנה מנוס; פעם יכו בכוכיהם רוחות סוערות, ופעם ידליקו סערות השמים את עציהם. והנה האיש השגוא על אנשי השבט בכל תכונותיו מטביע את ילדו. ואילו אחר בעל מזג ותכונה טובים מקבל מדגת הים כמות בלתי צפויה. ובכן קיים כוח נסתר המתבונן בהם מתוך הענן, או מעמקי הים, או מעבי היער, מיטיב לטוב ומעניש את הרע, ובמחשבה זו שתעבור במוחו של מי

מהם, תיוולד הדת, ועם לידת הדת או האמונה האלוהית, יופיע מקרב יושבי האי האדם שיתייחד במחשבה וטיפול בענייניה, וזהו הכהן... הממנהר אל מי שנפגע לבקש ולהשיב לו רחמים, להסיר ממנו צרה ולנחמו. והכהנים יעמלו באמנותם להמציא גורמים בהם ישפיעו על נפש הבריות, כדי שיתייחדו באופן ברור בנחמה, בעדינות ובהקלה שישפיעו על הזולת. וכך הם יוצרים את הלחשים והקמיעות והקסמים, בנימת דיבור שקולה ובנעימה מוסיקלית, התופסת את הנפש ומענגת את האוזן, וכך נולדת השירה, ואחריה בא המשחק הכולל את הטרגדיה לחולל תדהמה בלבבות, ופיקחון לעיניים, וכך נוצרת האמנות.

ובכן, נוצר גרעין של קדמה, אשר לו חברה, חוקים, מנהגים, הלכות ודת ואמנות. ואחר כך יעבור זמן רב, מאות בשנים אשר יצמיחו את הגרעין הזה, להופכו לעץ גבוה של קדמה מדהימה, אשר גרעיניה יוצרים את פצצות האטום, וטילים המונחים ישירות ובאופן אלחוטי, אשר אנשים שאין להם חלק בה יברחו בשאגה, - אל החיים הפרימיטיביים, אל האי הנידח אשר לעולם לא יצמיח קדמה.

בנאדם, לאן תברח? הדבר שאתה מנסה לחמוק ממנו נישא בדמך. באשר תלך ותוליד תצא מבשרך קדמה מאירה ומהרסת כברק. כך נוצרת, כך יצרך אלוהים מעפר האדמה הטובה. אולם, אחרי-כן נגע כך השטן, ונעשית ברק, לא שקט עד אשר יבריק וישרוף עצמו, צונח בתמורות הזמן.

## שירה

סיון אריה: שירים, עמ' 5, גל' 205  
 סימיק צ'רלס: שיר, מאנגלית: אשר רייך, עמ' 24, גל' 205  
 עבאדי יוסי: שירים (פרסום ראשון), עמ' 27, גל' 207  
 עמיאל עירית: שיר, עמ' 33, גל' 203, שיר, עמ' 33, גל' 209  
 עצמון צבי: שיר, עמ' 11, גל' 207  
 עדינה: שירים, עמ' 17, גל' 203  
 פורטה אנטוניו: שיר; מאיטלקית: אלון אלטרס, עמ' 5, גל' 208  
 פורמן-אלבז רחל: שירים, עמ' 9, גל' 206  
 פורת אלישע: שיר, עמ' 11, גל' 206  
 פלד עודד: שירים, עמ' 11, גל' 208  
 פרידמן זהר: שירים, עמ' 7, גל' 203  
 קבאני נזאר: שיר; מערבית: לאה גלזמן, עמ' 18, גל' 214  
 קורזקובה ברכה חוה: שירים, עמ' 33, גל' 213  
 קוריאל ענת: שירים, עמ' 20, גל' 205; שיר, עמ' 9, גל' 214  
 קטן בן-ציון דינה: שירים, עמ' 22, גל' 212  
 רביבו ג'ניס: שיר, עמ' 8, גל' 214  
 רביקוביץ' דליה: שיר, עמ' 5, גל' 209  
 רובין גרטרווד: שיר, מאנגלית: נעמי ירון, עמ' 11, גל' 210-211  
 רוח אביבית: שירים, עמ' 5, גל' 213  
 ריבנר טוביה: שיר, עמ' 27, גל' 206  
 רייך אשר: שירים, עמ' 4, גל' 206  
 רצבי שלום: שירים, עמ' 7, גל' 205  
 רשתי רונן: שירים, (פרסום ראשון), עמ' 39, גל' 205  
 שאפעי עאידה: שירים; מערבית: מוחמד ע'נאים, עמ' 29, גל' 203  
 שביט ירון: שירים, (פרסום ראשון), עמ' 13, גל' 205  
 שוהם מורן: שירים, עמ' 37, גל' 210-211  
 שמש אליהו: שירים, עמ' 41, גל' 205  
 ש. שפרה: שירים, עמ' 5, גל' 206  
 שמואל שתל: שירים, עמ' 15, גל' 214  
 תומס דילן: שיר, מאנגלית: איילת גורנר, עמ' 8, גל' 207

## פרוזה

אבי-דוד ירדנה: ברכותי לישראל (סיפור), פרסום ראשון, עמ' 37, גל' 213  
 אורבך ג'ון: קורס קטן בתולדות הפילוסופיה; עברית: רחל מכבי, עמ' 18, גל'  
 204  
 אייזן אסתר: חתונה כפרית (סיפור), עמ' 34, גל' 209  
 אייזמן צבי: הסכתא עם התיבה (סיפור), עמ' 45, גל' 212  
 אילן אורית: שלוש אגדות מתוך גניאולוגיה אלטרנטיבית, עמ' 12, גל' 204  
 אלחכים תופיק: שני קטעים; מערבית: פרץ-דרור בנאי, עמ' 38, גל' 214  
 אפלפלד אהרן: גדמי (פרק מרומן), עמ' 4, גל' 204; כתמי זיכרון, שלושה  
 פרקים מספר אוטוביוגרפי, עמ' 26, גל' 212  
 אמין חסין אחמד: הלו... כבוד השר; (סיפור); מערבית: פרץ-דרור בנאי, עמ'  
 33, גל' 203  
 בן הראש משה: אל איתחוד מרוק (סיפור), עמ' 38, גל' 213  
 בן עזר אהוד: שני קטעים בפרוזה של אסתר ראב ועל אסתר ראב, עמ' 42, גל'  
 207  
 גוברין מיכל: המסע לפולין (מכתב והקדמה), עמ' 22, גל' 209  
 הרפז לאה: ארוחת ערב במאריינבאד (סיפור), עמ' 42, גל' 210-211  
 חביבי אמיל: חפצים עזובים - (מונודרמה); מערבית: ששון סומך, עמ' 12, גל'  
 207  
 טאהא מוחמד עלי: לילה ברכבת בריגה (סיפור) מערבית: משה חכם, עמ' 34,  
 גל' 214  
 לויט ענת: לידה (סיפור), עמ' 38, גל' 205  
 מגד אהרן: מכתב ממנחם מנדל עמ' 19, גל' 204  
 מירן ראובן: אדם שצלו הולך לפניו (סיפור), עמ' 33, גל' 208  
 מניאה נורמן: המעטפה השחורה (קטע), מאנגלית: עודד פלד, עמ' 16, גל' 209  
 ענבר ענת: טעות אופטית (סיפור), עמ' 48, גל' 207  
 קוזלובסקי-גולן איבון: ברד (סיפור), עמ' 37, גל' 206  
 קטאיבה-ונגר אלכסנדרה: חדר האמהות; (סיפור), עמ' 38, מרוסית: יהודה גור-  
 אריה, גל' 206  
 רכטר אלכסנדר: סנגור ממונה (סיפור), פרסום ראשון, עמ' 35, גל' 208  
 שומלו אנה: בעלי החיים בחיין; נוסח עברי: נגה יתומי-רביב, עמ' 40, גל' 205  
 זעילול א-שיטי מוחמד: התיבה (סיפור) מערבית: משה חכם, עמ' 31, גל' 203  
 שר אלירז: "מיום ליום מתלהטת השנאה" (שני קטעים מרומן), עמ' 38, גל' 209

אבו נוואס: שיר; מערבית: שמואל רגולנט ועופרה בנג'ו, עמ' 27, גל' 203;  
 שיר; מערבית: שמואל רגולנט ועופרה בנג'ו, עמ' 14, גל' 214  
 אדלהייט עמוס: שיר, עמ' 28, גל' 213  
 אדף שמעון: שירים, עמ' 7, גל' 210-211  
 איזקסון מירון ח.: שירים, עמ' 23, גל' 206; שירים, עמ' 17, גל' 214  
 איתן מרים: שירים, עמ' 4, גל' 207  
 אל-מאע'וט מוחמד: שירים; מערבית: לאה גלזמן, עמ' 27, גל' 203  
 אלימלך דרור: שירים, עמ' 27, גל' 214  
 אלירז ישראל: שירים, עמ' 41, גל' 210-211  
 אל ג'נאבי עאבד אל קאדר: שירים; מערבית: ראובן שניר, עמ' 9, גל' 207;  
 שיר; מערבית: ראובן שניר, עמ' 14, גל' 214  
 אלדן אנדר: שירים, עמ' 6, גל' 205; שירים, עמ' 17, גל' 214  
 אלטרס אלון: שיר, עמ' 6, גל' 210-211  
 ארון-ברות בוצי: שירים, עמ' 23, גל' 207, עמ' 7, גל' 212  
 אשל סיגל: שירים עמ' 14, גל' 204  
 בהלול-דימנר אריאלה: שירים, עמ' 33, גל' 214  
 בושם אילן: שירים, עמ' 9, גל' 213  
 בן-אהרון יפתח: פואמה עמ' 15, גל' 204  
 בן-דוד רות: פואמה, עמ' 20, גל' 209  
 בן-נעים אילנה: שירים (פרסום ראשון), עמ' 7, גל' 213  
 בן-שאול משה: שירים, עמ' 21, גל' 205  
 בסר יעקב: שירים עמ' 5, גל' 207; שיר, עמ' 7, גל' 214  
 בר-יוסף חמוטל: שירים, עמ' 25, גל' 212  
 בראוטיגן ריצ'רד: שיר, מאנגלית: עודד פלד, עמ' 7, גל' 206; שיר,  
 מאנגלית: קובי אור, עמ' 6, גל' 213  
 ברנשטיין אורי: שיר עמ' 5, גל' 203, שיר, עמ' 5, גל' 209  
 בת-אליעזר חגית: שירים, עמ' 45, גל' 213  
 יעקבי גד: שירים, עמ' 19, גל' 213  
 גילן מקסים: שיר, עמ' 11, גל' 213  
 גינסברג אלן: גורו - ארבעה תרגומים, עמ' 15, גל' 206  
 גל אלישבע: שירים, עמ' 8, גל' 209  
 גלדמן מרדכי: שיר, עמ' 5, גל' 212  
 גרנות רבקה: שירים, עמ' 8, גל' 205  
 דימולה קיקי: שיר, מיונית: רמי סערי, עמ' 23, גל' 203  
 דרויש מחמוד: שיר; מערבית: פרץ-דרור בנאי, עמ' 11, גל' 214  
 האביקו פאבו: שיר, מפינית: רמי סערי, עמ' 7, גל' 209  
 וייכרט רפי: שיר, עמ' 25, גל' 210-211  
 ורופ ז'ק: שיר, מאנגלית: קובי אור, עמ' 7, גל' 208  
 זהבי לאה: שירים, עמ' 20, גל' 206  
 ז'ודיסה נונו: שירים; מאנגלית: אהרן אמיר, עמ' 9, גל' 208  
 חיץ דבורה: שירים, עמ' 16, גל' 208  
 חמי אברהם: שירים, עמ' 23, גל' 213  
 טובים יוליאן: שיר, מפולנית: רפי וייכרט, עמ' 29, גל' 204  
 טנאי נועה: שירים, עמ' 33, גל' 214  
 טנאי שלמה: שירים, עמ' 10, גל' 212  
 טריינין אבנר: שיר, עמ' 20, גל' 206  
 יתומי נגה: שירים, עמ' 9, גל' 210-211  
 כהן ברוריה: שיר, עמ' 9, גל' 203  
 כץ דבורה: שירים, עמ' 33, גל' 209  
 לאופר רות: שירים, עמ' 33, גל' 212  
 לוטן אורה: שיר, עמ' 8, גל' 213  
 ליברמנש רונית: שירים, עמ' 19, גל' 212  
 לידר ציפי: שירים, עמ' 41, גל' 206  
 לויתן עמוס: שיר, עמ' 5, גל' 210-211  
 מוסל-אליעזרוב יהודית: שירים, עמ' 27, גל' 205  
 מלמד יצחק: שירים עמ' 33, גל' 204  
 מצלחה סלמאן: שירים, עמ' 10, גל' 208; שירים, עמ' 5, גל' 214  
 מרגוליס אסיה: שירים, עמ' 17, גל' 204  
 מרסאל אימאן: שירים, מערבית: ששון סומך, עמ' 6, גל' 214  
 מתיוו ויליאם: שיר, מאנגלית: משה דור, עמ' 11, גל' 212  
 נפאע נוואל: שירים; מערבית: מוחמד ע'נאים, עמ' 29, גל' 203  
 נצר אלי: עמ' 7, גל' 212  
 סומך רוני: שיר, עמ' 6, גל' 212



יצחקי ידיריה: על "אטלנטידה או עולם ששקע" לאבא אחימאיר, עמ' 9, גל' 205; על "היורד" לדורית אבוש, עמ' 7, גל' 206  
 ישראל יעל: על "זריחה פתאומית" לאסתי פישר-היים עמ' 8, גל' 203; על "גשם קיץ" למרגרט דיראס, עמ' 8, גל' 207; על "בכל פעם שהוא מתאהב" לדן שביט עמ' 12, גל' 205; על "מר ורטיגו" לפול אוסטר ועל "ספר הקומיקס של סכתא שלי" לאורית מורן, עמ' 8, גל' 206; על "חיי אהבה" לצרויה שלו, עמ' 8, גל' 209; על "הבוקר הרגתי איש" לגיל הראבן, עמ' 6, גל' 209; על "דומן למשרתות" לאילנה ברנשטיין, עמ' 6, גל' 210-211; על "הרדופים" ללאה איני ועל "שלושה סיפורי אהבה" ליעל הדיה, עמ' 8, גל' 212; על "קשר חוקי" לפנינה עמית, עמ' 8, גל' 213  
 מעין שגיא: על "שירים" לימימה מילוא ו"על גבול האין" לראובן דותן, עמ' 10, גל' 205; על "ברוכים הבאים לטקסט" לתומר גנייה, עמ' 9, גל' 206; על "מן הסתם היה אומר" לנילי מילוא, עמ' 7, גל' 208; על "הדרך לצ'אנאן" לואלנטין טובלין, עמ' 9, גל' 210-211  
 לאופר רות: על "חיי אהבה" לצרויה שלו, עמ' 9, גל' 209; על "בחודש מאי הנפלא" לאהרן שבתאי, עמ' 5, גל' 210-211; על "סימנים; לאלישבע גל, עמ' 8, גל' 212; על "ללכת להרים" ליחיאל חוק, עמ' 14, גל' 214; על "שעה אחת ביום" למירי גלעד, עמ' 9, גל' 213; על "ספר שאל" למרדכי גלדמן, עמ' 9, גל' 214  
 מרגלית דורין: על "בין מים למים" לית. ברנר ועל "תכונות מעונה מתה" לראובן מירן עמ' 10, גל' 203; על "עוד סיפור אהבה" לירם קניוק, עמ' 10, גל' 207; על "דירת חדר" לקרן חוקיה, עמ' 10, גל' 210-211; על "התפרצות x" לעדנה מוי"א, עמ' 15, גל' 214  
 סומך ששון: על "מכתבים לעץ הלימון" לבשיר אל חיירי, עמ' 8, גל' 214  
 סומך רוני: על "המונולוג של איקרוס" לשמעון ארף, עמ' 6, גל' 207  
 סלבסט יורם: על "אלישבע כובשת את שער ברנדנבורג" ליהונדב פרלמן, עמ' 11, גל' 206; על "קבוצת הכדורגל של ויני מנדלה" לדליה רביקוביץ, עמ' 6, גל' 208; על "פיליגרו" לצבי יעקבי, עמ' 10, גל' 210-211; על "תמונות מצב" למלכה שקד, עמ' 11, גל' 212; על "ממרחקי אפרת" לאפרת מישורי, עמ' 6, גל' 213  
 פו מירי: על "אנציקלופדיה למוסיקה של המאה העשרים" בעריכת נורמן לברכט, עמ' 6, גל' 203  
 פלד עורד: על "גשם דק" לבוצי ארון-ברות, עמ' 6, גל' 203; על "150,000,000" למאיאקובסקי ועל "הזוהר הוא" לאסתר מור-בילר, עמ' 6, גל' 206; על "כתיבה מצוירת של חצי אהבה חצי שנה" לאלה בת-ציון, עמ' 8, גל' 203; על "היופי בעיני מונאדה" לבת-שבע פיגה, עמ' 9, גל' 212  
 רגולנט שמואל: על "לירגזי עלי כד" לשרה ברפמן, עמ' 8, גל' 213; על "סיפורים פלסטיניים" בעריכת ובתרגום משה חכם, עמ' 12, גל' 214  
 ריקין אירי: על "אינטלקטואלים" לפול ג'ונסון, עמ' 10, גל' 206; על "חיי הילד הזה" לטוביאס וולף, עמ' 7, גל' 207; על "החתרנים" לג'ק קרואק, עמ' 9, גל' 210-211  
 רמרז-ראוך גילה: על "משדות שבעמק עד רחוב המסגר" ליאיר מזור, עמ' 10, גל' 207  
 רצבי שלום: על "בין כה וכה" לעמירה ערן, עמ' 11, גל' 205  
 שי אלי: על דו"ח אמנסטי 1997, עמ' 10, גל' 214  
 שתל שמואל: על "מוסיקת החללים הפנימיים" לדרור אלימלך עמ' 11, גל' 203; על "שירים אחרונים" לבנימין גלאי, עמ' 10, גל' 206; על "זהו הילד" לדבורה כץ, עמ' 7, גל' 207; על "כל שירי" כרך א', לאבא קובנר, עמ' 7, גל' 209; על "מיין פייפלעז" למרדכי גבירטיג, עמ' 11, גל' 210-211; על "השירה העברית כפולין בין שתי מלחמות העולם" בעריכת דוד וינפלד, עמ' 10, גל' 212  
 ש. שפרה על "שתיקת הבנאי" למשה דור, עמ' 8, גל' 210-211

**מדורים שונים**

יעקב בסר: **לפי שעה עמ' 2, גל' 203 - 214**  
**שיחת החודש - יעקב בסר, גל' 204, 205, 207, 209, 212, 214**  
 עם אהרן אפלפלד, עמ' 16, גל' 212  
 עם יפה ברלוביץ על ספרה, עמ' 24, גל' 207  
 עם א.ב. יהושע על "מסע אל תום האלף", עמ' 14, גל' 205  
 עם צרויה שלו, עמ' 10, גל' 209  
 עם ש. שפרה, על האנתולוגיה "בימים הרחוקים ההם" עמ' 30, גל' 204  
 עם שולמית אלוני, עמ' 22, גל' 214  
 עמוס לוי: **מצד זה - גל' 203-214**  
 רוני סומך: **תצפי פינה: גל' 203-214**  
 משה דור: **גלריה אמריקאית**, עמ' 24, גל' 210-211 עמ' 28, גל' 214  
**מוסיקה וקולנוע:** אורנה לנגר על פסטיבל ולצבורג עמ' 22, גל' 203, אדמיאל קוסמן: על הסרט "לשבור את הגלים", עמ' 31, גל' 210-211  
**לבנית רות:** על "ההפוגה" לפרימו לוי - הסרט והספר, עמ' 15, גל' 214  
**תגובות / דואר נכנס:** רחל אלבוים דרור, דינה קטן בן-ציון עמ' 43, גל' 209, יהודית כפרי, דינה קטן בן-ציון, עמ' 52, גל' 204, דינה קטן בן-ציון, אהרון מגד, עמ' 43, גל' 208  
 יונתן ספרן: עמ' 47, גל' 213

אלבוים-דרור רחל: על משנת הרצל על-פי תפיסה פוסט-ציונית, עמ' 17, גל' 208  
 אריה דובי: על שלושה סוגי אמת, עמ' 26, גל' 210-211  
 ארן דוד: על שירת טוביה ריבנר, עמ' 26, גל' 206  
 בירגר בן שלום שולמית: החלום ושברו - על "מכרה הקרח" לאהרון אפלפלד, עמ' 23, גל' 212  
 בן דב ניצה: על מקום הילד ב"מסע אל תום האלף", עמ' 22, גל' 205  
 בוודסקי יוסף: נאום לרגל קבלת פרס נובל; מרוסית: חוה ברכה קורוקובה, עמ' 30, גל' 213  
 ברזל הלל: עם אמיר גלבע - שיחות מבית הקפה, עמ' 24, גל' 204; פיגוראליות בנוסח אפלפלד - על "עד שיעלה עמוד השחר" לאהרן אפלפלד, עמ' 34, גל' 212  
 ברטוב יהודית: על ביוגרפיה חדשה של פלובר, עמ' 14, גל' 203; גל' 208, על חורחה סמפרון ופרימו לוי, עמ' 12, גל' 210-211, על ז'ורז' סאראמגו, עמ' 14, גל' 213  
 גובר ירח: על הקשר בין ספרות עברית ואידיאולוגיה ציונית, עמ' 22, גל' 208  
 גלזמן לאה: על ספרו של ירמיהו יובל, עמ' 30, גל' 206; על "או או" לסרן קירקגור, עמ' 20, גל' 213  
 גנוסר יאירה: על אמיל חביבי, עם מאיה יעלית והבי, עמ' 20, גל' 207  
 דור משה: על הוצאות ספרי שירה בארה"ב, עמ' 20, גל' 208  
 וייכרט רפי: על תל אביב בשירת אריה סיון, עמ' 12, גל' 213; עם ועל המשורר האמריקאי המנוח ויליאם מתיוז, עמ' 26, גל' 214  
 חן-מוריס רו: על ספרה של גילה בלס, עמ' 12, גל' 208  
 טריינין אבנר: על דוד שחר, עמ' 12, גל' 206  
 יצחקי ידיריה: אחדות מתוך ריבוי ב"מסע אל תום האלף", עמ' 18, גל' 205; על שאלת הזהות היהודית וביטוייה בספרות, עמ' 38, גל' 207; על "לילה בסנטה פאולינה" ליצחק אורפו, עמ' 20, גל' 214  
 מזור יאיר: על שירת דוד אבידן עמ' 18, גל' 203; על שירת דליה רביקוביץ, עמ' 16, גל' 206; על שירתם של דן פגיס ויעקב בסר, עמ' 32, גל' 210-211; איפוס ואודיסיאוס - על "קאטרינה" לאהרן אפלפלד, עמ' 30, גל' 212  
 סומך ששון: על השמש האחרון בבית הכנסת עזרא במצרים, עמ' 24, גל' 203  
 עברון בועז: על רשמי מסע מצרים, עמ' 25, גל' 203  
 עצמון צבי: על שירתו של אבנר טריינין, עמ' 21, גל' 206  
 עריידי נעים: סנגוריה על נעים, מבט אישי על "המאהב", עמ' 25, גל' 205  
 פלד עורד: על אלן גינסברג, עמ' 14, גל' 206; שיחה עם נורמן מניאה, עמ' 14, גל' 209  
 פפה אילן: על ספרה של יפה ברלוביץ "להמציא ארץ להמציא עם", עמ' 28, גל' 207  
 צ'ודנובסקי ליהה: חיו ומותו של יצחק באבל, עמ' 20, גל' 204; על תיאטרון גשר, עמ' 24, גל' 213  
 צמרת צבי: על "עוול", לאהרן מגד, עמ' 12, גל' 203  
 קטן בן-ציון דינה: על קובץ מסות של פרדראג פלווסטרה, עמ' 14, גל' 208  
 רמרז-ראוך גילה: האני המסתתר (בכתיבתו של אפלפלד), עמ' 26, גל' 212  
 צבי רפאלי: על תומאס ברנהרד, עמ' 29, גל' 209  
 רצבי שלום: על שירתו של איתמר יעו-קסט, עמ' 24, גל' 206; מתכוננים למלחמה חדשה - על "מכרה הקרח" לאהרן אפלפלד, עמ' 20, גל' 212  
 שוהם ש. גיורא: הרצף הפרומתיאי והאפימתיאי של האמנות, עמ' 16, גל' 210-211  
 שי אלי: מוטיב ההיעלמות ב"מסע אל תום האלף", עמ' 28, גל' 205; על אגודת "ברית שלום", עמ' 32, גל' 207  
 שפירא אברהם: על ספרי יובל, עמ' 18, גל' 213  
 שקד גרשון: אבות ובנים, חיים ומוות - על יצירתו של יעקב שבתאי, עמ' 34, גל' 204; על יצירת א.ב. יהושע, עמ' 29, גל' 205

**ביקורות ספרים**

ארף שמעון: על "ארץ הדברים האחרונים" לפול אוסטר עמ' 5, גל' 203  
 בן-עזר אהוד: על "ממונטיווידיאו לירושלים" לדוד הרדן, עמ' 10, גל' 205  
 בן-שואל משה: על "שירת הכוכבים", אנתולוגיה משירת צרפת במאה הט"ו, עמ' 9, גל' 203; על "המונולוג של איקרוס" לשמעון ארף, עמ' 6, גל' 207  
 בר-ניר דב: על "שיחות עם יוסי שריד" לישעיהו בן-פורת, עמ' 8, גל' 205; כיבוש הפרלמנטים, עמ' 16, גל' 214  
 גורביץ ניצה: על "שעון המלים" לאילנה יפה-רוסאנו, עמ' 10, גל' 213; על "החיים בשוקולד" לדורי טרופין, עמ' 7, גל' 214  
 גיל רחל: על "קו פרשת הזמן" ליגאל בן אריה, עמ' 11, גל' 212  
 דותן ראובן: על "מוסיקת חורף" לאשר רייך, עמ' 7, גל' 209  
 הרניק רעיה: על "אל מה שנמוג" לנורית ודבורה גרץ, עמ' 6, גל' 208  
 וייכרט רפי: על "שיר" לאמיר אור, עמ' 8, גל' 208  
 יהב דן: על "להפיץ את זעם האל" למולי פלג, עמ' 8, גל' 208; על "ציות וסידור" לחיים גנו, עמ' 13, גל' 214

## "נמלים" ועוד סיפורים

← המשך מעמ' 21 ←

סרטי קולנוע ישנים נעות בממד של זמן, אבל בהמשך הדברים, מאורעות המתרחשים בממשות הבדיונית של הסיפור קופאים והופכים לכרות קולנוע. אגב, בסיפור זה חוזר אורפו אל אי אלה חומרים מהנובלות שלו, "מות ליסנדה" ו"נמלים". בסיפור הרביעי, "דם על החלום", שגם בו מתערב החלום במציאות, שמות הגיבורים הם מיתולוגיים - בל ואיסטרית, והם שקועים בטירוף ארוטי, המוביל כמובן אל המוות הלא נמנע; רק שאין לדעת אם הדברים מתרחשים בממש או בחלום, ולא ברור אם אפשר "לפתוח פתח בחלום ולצאת", ואולי "זה לא חלום, ורק התפאורה חלומית", או להפך, התפאורה היא ממשית, הסיפור הוא חלום. שני הסיפורים האחרונים הם מונולוגיים, האחד, "הטעם העלום של זקנתנו", מעלה את תחושת החידלון של איש זקן, זכרונות מעורפלים על אהבה רחוקה, אשה שהיא חלום, וזיקה מעורבת ביריבות לאח התאום, האני האחר שלו, שאף הוא מופיע בבחינת היה או לא היה. הסיפור האחרון בקובץ, "המגדל", קושר את הממשות באמצעות החלום אל השירה ואל הזיכרון, או אולי השירה היא הקושרת את החלום אל הממשות. הדובר הוא משורר שמצא את שירתו שלו, שירת חייו, בשירו של דן פגיס "המגדל", ושיר זה קושר אותו גם במציאות וגם בחלום אל הוריו שנספו בשואה. סיפור זה, לדעתי, הוא המורכב והמעניין שבסיפורי הקובץ החדשים. החומרים האוטוביוגרפיים, המוכרים מיצירתו הקודמת של אורפו, מעוצבים כאן מחדש בעדינות ובעוצמה, מדהימים ומרהיבים בבדיה יפהפיה. תחומי הקיום השונים של הסיפור בשיר בממשות ובחלום, עם הגורם המטאריאליסטי הפורץ אל סיומו של הסיפור, מותכים כאן לאחדות אמנותית נדירה ביופיה.

סיפורים חדשים אלה של אורפו הם חלק אורגני ביצירתו בכללותה, בשר מבשרה. עם זאת אין הם "מיושנים", לא בצורתם ולא בתכנים שלהם. יש בהם חומרים ששימשו את אורפו ביצירתו הקודמת, מהם צורניים, מהם גם אוטוביוגרפיים, והגישה הפואטית של אורפו, הבונה בדיה בה מעורבים מציאות ודמיון ניכרת בהם היטב, אבל יש בהם חידוש מרענן, מעניין ביותר, שמעמיד אותם בשורה הראשונה של הסיפורת העכשווית. יצוין שגם לשונם של הסיפורים מעודכנת היטב. היא איננה נגררת לוולגריזמים אופנתיים, אך ערה ללשון הדיבור העכשווית, כפי שהיא ניכרת בספרות בת זמננו ובעיתון של היום. יישר כוח ליצחק אורפו. אנו מצפים ליצירות חדשות מפרי עטו.

## שולמית אלוני: מישהו צריך להעיר ולעורר

← המשך מעמ' 25 ←

אור לגויים כמו שאני רוצה אור לעצמנו. ואנחנו לא אור לעצמנו. ונעשינו חברה אלימה, מכוערת, שונאת זרים, עם אלמנטים גזעניים שאני מתביישת בהם.

חשבת פעם על אפשרות להעמיד את עצמך לבחירה לראשות הממשלה?

לא. בארץ הזאת זה מחייב להתקפל, להתחנף לדתיים. פעם חשבתי שאפשר להגיע להסכמה בין מפלגת העבודה ושותפיה למפלגת הליכוד, שיש דברים שאינם באים בחשבון. שאותם אין לעשות. וש אפשר יהיה להגיע לכך שאנחנו על עקרונות דמוקרטיים מסוימים לא ניתנים יותר לסחיטה מצד כל מי שלא יהיה. גם כספית ובייחוד אידיאולוגית. מה שקרה הוא שגם חברים שלי, שחשבתי שהם דמוקרטים רדיקלים, מתקפלים ביחס לדברים שהם עקרוניים. הרי לא אכפת לי שכביש בר אילן יהיה סגור או שליד שכונת מגורים הקניון יהיה סגור בשבת. גם אני רוצה מנוחה בשבת. אבל יש דברים בסיסיים כמו נישואים אזרחיים, כמו מרשם אוכלוסין של אזרחים, כשראיתי שחברים שלי, בנושאים האלה, מתקפלים ולא מוכנים להתייצב ולהאבק - מה לי ולזה? אני אחדל להיות אני אם אתחיל להתקפל בדברים העקרוניים האלה. מישהו צריך להעיר ולעורר את תשומת הלב.

תודה רבה.

## קטעי קישור

← המשך מעמ' 2 ←

אבל, כבר עם ההפגנות הראשונות, ניתן היה לראות את השוני. הפעם לא היו אלה פעולות של בודדים, לרוב לא אלימות ממש, ללא נשק חם. בשבועות הראשונים עשתה האינתיפדה רושם של מחאה עממית. כבר אז היו שראו בה תופעה של מרד עממי ולא מחאה חולפת. כותב שורות אלה, כתב, כשנה לפני פרוץ האינתיפדה, בטור זה, שמדובר במרי עממי, שלא ירפה עד שתסתמן תקווה להשגת עצמאות לאומית. אך שלטונות הצבא והדרג הפוליטי לא קראו את הכתובת שעל הקיר.

גיבוריה וקרבתיה של האינתיפדה היו ילדים. שירים רבים נכתבו, גם על-ידי משוררים עברים, על הטרגדיה "הצעירה" הזאת.

העוני, הרעב, ההזנחה, ההשפלה היומיומית. חוסר התקווה כי מחר עשוי להשתנות משהו לטובה, הגאווה הלאומית המושפלת. כל אלה מוליכים רק לכיוון אחד. למרי. לא היה עם כבוש בהיסטוריה האנושית שלא מרד בכובש. הדברים ידועים. אין זה משנה אם הכינוי הרשמי בעיתונות שלנו ובטלוויזיה בפרט, לאירועי האינתיפדה, היה אירועי טרור. משה סנה אמר פעם (אני מצטט מן הזיכרון): "כשהכובש מדכא בכוח את הנכבש קוראים לזה טרור! אבל כאשר הנכבש מתקומם נגד הכובש - קוראים לזה מרי לאומי".

האינתיפדה העממית הזאת הוליקה אל הסכמי אוסלו, שפתחו צוהר לתקווה, אמנם כיום מעורפל וזעיר, אך עדיין קיים. אם הצוהר הזה יחתם, אם התקווה תעלם, האינתיפדה תחזור במשנה כוח, במשנה עוצמה. משהו מן העתיד להתרחש ראינו בעקבות פתיחת המנהרה (סלע קיומנו, כידוע) ואז יהיה רע מאוד, לשני הצדדים.

שוב, הכתובת על הקיר.





אגודת קומפוזיטורים, מחברים ומו"לים למוסיקה בישראל, מאגדת בקונפדרציה הבינלאומית

### אקו"ם מגינה על זכויות יוצרים

#### מהי זכות יוצרים

כל מי שחיבר יצירה מקורית - אמנותית, מוסיקלית או ספרותית - זכאי ליהנות מפרי עבודתו ומפרי רוחו. הוא רשאי לפרסם את היצירה בדפוס, בתקליט, בוידאו: הוא רשאי למכור או להשאיל אותה; להציגה או לבצע בפומבי; לעבד או לתרגם אותה, להתקין ממנה העתקים בכל דרך שהיא - בקיצור, בידו של היוצר הזכות הבלעדית לעשות או להרשות כל שימוש ביצירתו. זכויות אלה מוכרות על פי החוק בשם הכולל "זכות יוצרים" (קופירייט). ברוב המקרים אין היוצר הבודד מסוגל לממש זכויות אלו בכל מקום שבו נעשה שימוש ביצירתו - זאת לנוכח הדרכים והאמצעים רבי-התפוצה שבהם ניתן לעשות בה שימוש. מצד שני אין ביכולתם של ה"צרכנים" - תחנות שידור, אמרגנים, חברות תקליטים, מפיקי סרטים, בעלי אולמות, דיסקוטקים ופאבים, רשויות מקומיות, בתי-מלון, מפיקי מולטימדיה ואתרים באינטרנט וכדומה - לפנות לכל יוצר כדי לקבל את הסכמתו לעשיית שימוש ביצירתו, ולשלם לו תמורת השימוש הזה. כדי להתגבר על קשיים אלה, התאגדו היוצרים באירגונים, שמטרתם לשמור ולהגן על זכויות היוצרים, ולטפל בדרך קולקטיבית בהרשאה לשימוש בגביית התמלוגים ובחלוקתם.

#### אקו"ם

אירגון כזה הוא אקו"ם - אגודת קומפוזיטורים, מחברים ומו"לים למוסיקה בישראל. אקו"ם נוסדה בשנת 1936, ומונה כיום 2,400 חברים בקירוב, שהם מרבית המלחינים, המשוררים, הסופרים והמו"לים למוסיקה בישראל. החברים העבירו לידי אקו"ם את כל זכויותיהם שהן בטיפול של האגודה: זכות הביצוע של יצירותיהם, זכות השידור, זכות ההקלטה, זכות ההסרטה וזכות ההעתקה. לפי-כך אקו"ם היא בעלת הזכויות ומוסמכת להרשות שימוש ביצירות. אקו"ם קשורה בהסכמים לייצוג הדדי עם מרבית האגודות מסוגה בעולם, המייצגות כמיליון וחצי יוצרים ובעלי זכויות אחרים ברחבי תבל. כל האגודות מאגדות בקונפדרציה הבינלאומית - סיס"ק.

#### תמלוגים

אקו"ם מעניקה רשיונות לשימוש ביצירות חבריה וביצירות חברי האגודות הזרות תמורת תשלום תמלוגים. כנגד אלה שעושים שימוש ביצירות, בלי רשות וללא תשלום תמלוגים, ננקטים הליכים משפטיים. נגד מפירי החוק קיימים סעדים אזרחיים ופליליים, שיכולים להגיע לפיצויים ולקנסות של מאות אלפי שקלים ואף למאסר! את התמלוגים שהיא גובה, מחלקת אקו"ם, אחרי ניכוי הוצאותיה, לפי מידת השימוש בכל יצירה ויצירה - תדירות השמעתה, כמות תקליטים שנמכרו, מספר עותקים שהודפסו, וכדומה. אין לאקו"ם הכנסה ואינה מרוויחה את התמלוגים לעצמה, אלא מעבירה אותם לבעלי הזכויות. התמלוגים הם גמולו של היוצר תמורת עבודתו ומאפשרים לו להמשיך ליצור, להנאת הציבור כולו.

#### עידוד היצירה - פרס נוצת הזהב

מדי שנה מחולקים פרסי נוצת הזהב ליוצרים בתחומים שונים של היצירה הספרותית והמוסיקלית - פרסים יוקרתיים עבור מפעל חיים, פרסים לעידוד פרסום היצירה, פרסים על הישגי השנה ועוד.

#### הדרכה והסברים

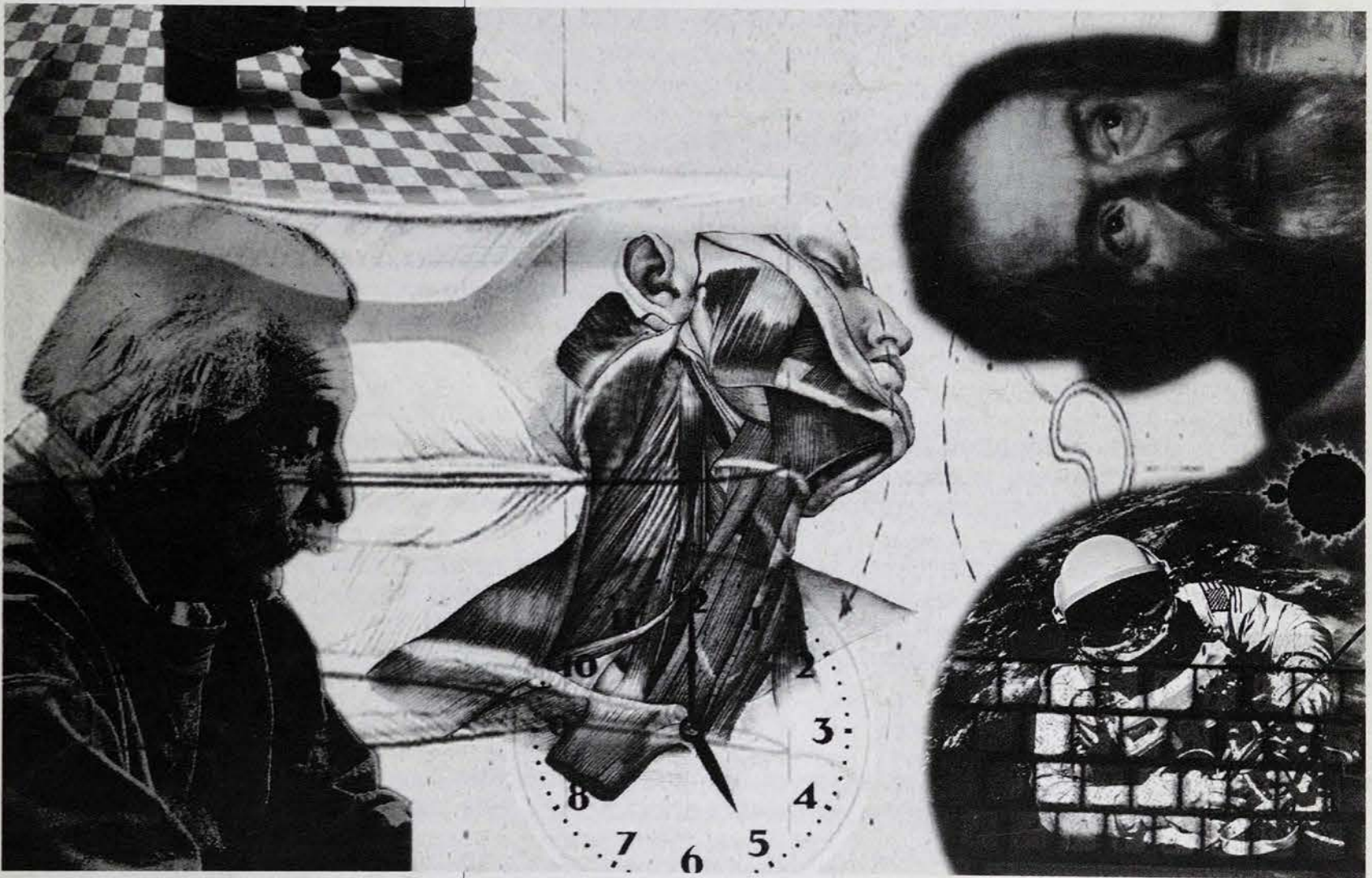
כדי להימנע מהפרת חוק זכות יוצרים, שעליו מבוססות פעולותיה של אקו"ם, אנו ממליצים - לפני כל שימוש ביצירה כלשהי - לפנות אלינו לקבלת פרטים בהתאם. אקו"ם עומדת לרשות הציבור במתן הדרכה, בהסברים משלימים, ובמידע מפורט על יצירות מוסיקליות וספרותיות ועל מחבריהן.

משרדינו פתוחים בימים א' - ה' בשעות 8:00 עד 15:00. טל': 03-6841414 פקס 03-6850119.



# אהפכת גליליאו נאשכת

גליליאו חולל מהפכה במדע, וכתב העת "גליליאו" למדע ומחשבה, מחולל מהפכה בכתיבה על המדע. ב"גליליאו" תגלו מאמרים מעמיקים ומרחיבי אופקים מפרי עיטם של מיטב המוחות בתחומי המדע השונים. המאמרים מרתקים ומגוונים (מחקר החלל ועד לפילוסופיה ומחשבה), ומלווים בתמונות ובאיורים מקוריים. "גליליאו" זכה לאחרונה בשני הפרסים הראשונים בתחרות שארגן משרד המדע בנושא כתיבה מדעית ויצירתיות. ■ ניתן להשיג חוברות קודמות במחירים ישנים.



ערו צירמן

למצטרפים חדשים חוברת נוספת חינם

לפרטים: מערכת "גליליאו"

טלפון 02-6235433

טלפקס: 02-6257201

ת.ד. 411 ירושלים 91003.